

9452

(X)
1001

84.753 / X

38851

ФУНДАМЕНТАЛЬНА

БІБЛІОТЕКА

Київського Інституту

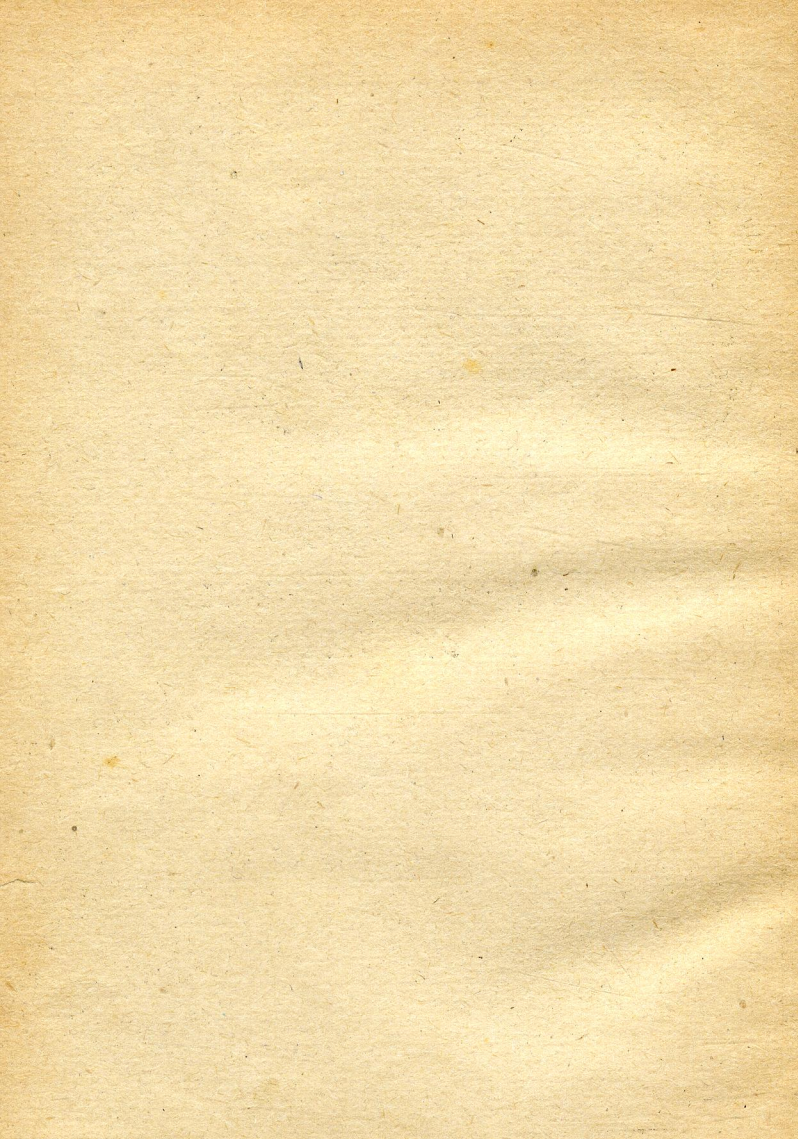
Народної Історії

В. ВИННИЧЕНКО.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Беликий Молох
Memento

РУХ

В. ВИННИЧЕНКО

ТВОРИ

Том X

До друку зібрав Т. Черкаський

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—КИЇВ
1926

В. ВИННИЧЕНКО

9452
9452
9452

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ 84753

ВЕЛИКИЙ МОЛОХ
МЕМЕНТО

Львівська Філія
Бібліотеки А.А.Р.Р.

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—КИЇВ
1926

897.79-2

45(2-4u)5-6844

дописати Р

ТРЕСТ „Київ-Друк“, 8-МА ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ
вул. Л. Толстого (кол. Караваївська), ч. 5

Укрголовліт 11785(9702).

1926

Зам. 636. 5,000.

ВЕЛИКИЙ МОЛОХ

П'ЄСА
НА ТРИ РОЗДІЛИ

дописати!

ДІЄВІ ОСОБИ

Зінько Чупруненко—молодий лікар.

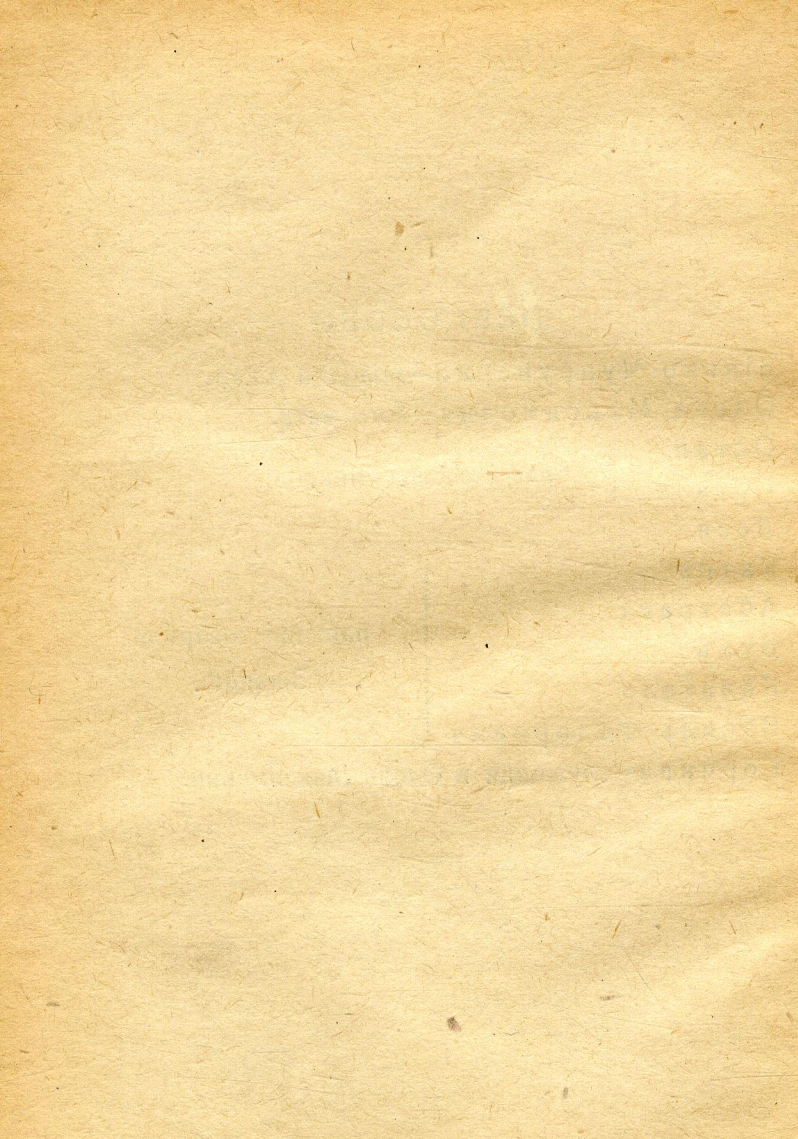
Олена Максимовна—його мати.

Остап	}	брат і сестра Зінькові.
Наталя		

Леся.

Катря	}	партійні товариші Зінькові.
Абстракт		
Буць		
Калатало		
Василь Федорович	}	

Горпина—служниця в Олені Максимовни.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

Дві кімнати. Ліва—їдальня. В ній посередині—довгий, великий стіл, направо—шафа-буфет, наліво—канапа, на стінах картини; в задній стіні двері в вітальню. В правій стіні—двері в Зінькову кімнату. Друга кімната—Зінькова, убрана просто, по-студентському. На правому боці—канапа, на лівому—стіл, над канапою—вікно. У задній стіні—двері в сіни.

Зінько (входячи в свою кімнату й роздратовано кидаючи картуза на ліжко). Молодці! Придумали... Хм!..

Леся (виходить за ним). Що з вами, Зінько?.. Можна мені знать?

Зінько (не відповідаючи їй, ходить по хаті). Хм!.. Так-так... (зупиняючись, злісно). Але-ж це — дико! Це — абсурд, поганий, паскудний абсурд! Цього не може бути! Могли-ж вони подумать, що я... Ідіоти!.. (ходить).

Леся (тихо). Мені не можна знать, Зінько?

Зінько (зупиняючись проти неї). Знать? Хм... Ну, от я вам скажу: хотять, щоб я підставив праву щоку, коли мені плюнули в ліву. Знаєте тепер? Ну, і робить мені це, чи ні? Ну, скажіть ви, кроткая голубиця. Підставлять?

Леся. Не знаю, Зіньку... Якщо дуже треба, то..

Зінько. Е! Все одно! Мені плюнуто... Сьогодні,

вчора, давно, хіба це не все одно... І чи дуже треба, чи не дуже, все одно! Оце! І я чую це у себе на щоці... І я замість того, щоб роздерти ті губи, повинен, розумієте, повинен тепер цілувати ці губи. Ну, не глум?! Ах, ти-ж чорт проклятий: я повинен!.. Та хто має право примусить мене?.. Щоб я свідомо наплював собі у душу?! Ну, чорта з два! Цього не буде!.. Це вже вони хай собі як знають, а цього не буде, бо я сам собі дам по фізіономії... Даю слово!

Леся. А як примусять?

Зінько. Хто примусить?

Леся. Та хто-ж? Ті-ж, що хочать...

Зінько (посміхається). Ну, це ще то ми й побачимо! Ось вони з раз будуть тут. Я ще з ними побалакаю... Ах, і їоти!..

Леся. І Катря прийде?

Зінько. Да... І прийде й Катря...

Леся. Вона ще не виїхала на село?

Зінько (раптом зупиняючись). Куди на село? Хто? Хіба вона збиралась?

Леся. А нуда... А тоді-ж, як у нас був Омелько...

Зінько. А! тоді, я думав: знов. Ні, вона зостається...

Леся (помовчавши, тихо). А ви дуже злякались?

Зінько. Злякався? Чого?.. Ні... Так просто, несподівано...

Леся. Ні, злякались... А скажіть мені, Зіньку... Тільки скажете правду?

Зінько. Скажу.

Леся. Напевно?

Зінько. Напевно.

Леся. Скажіть, чи правда, що вона називала мене „пушистою самочкою?“ Тільки правду!

Зінько. „Пушистою самочкою?“ Хм... Ні, я щось не пам'ятаю. Хто це вам казав?

Леся (тихо). Так, казали... А ви неправду казали, я по голосу чую, що вона казала...

Зінько. Ну, от!..

Леся. Да, да!..

Мовчання.

Леся (задумливо, сумно). Да, я не така, як вона... Чужа вона мені... Страшенно якось чужа... Я ще майже ні одної людини не мала до себе такої чужої, як вона. Так наче ми з ріжних кінців світу... А обидві-ж українки...

Зінько (ходячи). Вона не подобається вам?

Леся. Ні... Чого? Тільки... Я право не знаю, я не знаю, про що з нею говорити... Нема якось теми ніякої... Ну, і взагалі якось так... Вона мене, здається, не любить.

Зінько. Ну, єрунда! Чого ради? Просто ви не познайомились досі ближче...

Леся. Ні, не те... Вона—я знаю, я це чую!—справді щитає мене „пушистою самочкою“...

Зінько. Та хто вам це казав?

Леся. Казали... Ну, от спитайте сами... Вона зараз прийде?

Зінько. Да... Вони повинні-б уже бути... Вони йшли за мною (Павза). Да, зараз мабуть будуть... Хм!.. Ну, побачимо... Будем балакать... Особливо мене дратує те, що й... Ну, та нічого... Хай.

Леся. Ви мені скажете, Зіньку? Чи не можна?

Зінько. Да, тільки потім... Зараз довго дуже... Вони зараз придуть...

Леся (підходячи до нього, беручи за руку й глядячи їй). І будете хвилюватися? Да? Нетреба... Правда?

Зінько (посміхаючись). Хто його зна, може й треба...

Леся. А ви все-таки не хвилюйтесь... Добре? А то потім ви такий колючий якийсь... Злий...

В сінях дзвінок.

Зінько. Ну, це вони! (Іде в сіни і через якийсь мент вертається з Катрею й Абстрактом).

Катря (холодно й мовчки здоровкаючись з Лесею, весело до Зінька). Ну, це свинство, Зінько, що ви мене покинули з цим Абстрактом. Я більше в жертву конспірації не буду приносити свого терпіння. Він весь час об'ясняв мені з погляду історичного матеріалізму, через що тепер носять неширокі штани.

Абстракт (здоровкаючись і незграбно, але галантно шаркаючи перед Лесею). Ну, розуміється... Ви подивіться...

Катря. Ну, ну, ну! Я згоджуюсь, згоджуюсь...

Абстракт (не слухаючи її). Ви подивіться: де вперед появляється мода? У вищих класів...

Катря. Абстракт! Буде. Це безжалісно!.. (Леся виходить). Ну, годі... Ну, так от так, Зінько, я думаю, що найкраще буде так: через два тижні... Я думаю, що нам треба це скоріше обміркувати. Правда?

Абстракт. Тим паче, що для цього ми й за-йшли сюди.

Катря. Нуда... Ну, дак ми думаємо, що буде найкраще так: через два тижні, як Василь пришле сигнал, ми зробим першу спробу. Якщо нічого, тоді, значить, можна. І підуть, значить, так: ви, Буць, Калатало і п'ять робітників. Вісім чоловік, я думаю, буде... Вам, Зінько, необхідно треба бути...

Зінько (хмуро). Чому необхідно?

Катря. Нуда, ви сиділи в цій тюрмі, знаєте всі закутки, що й куди... Треба неодмінно, щоб був чоловік, на практиці знайомий з розположенням тюрми. Як робить побіг, так робить, а не так...

Зінько. Єрунда! Можна дуже добре роздивиться й так... Розказать можна, намалювать план...

Катря. Ах, покиньте! „Намалювать“. Тут маленький промах і в нас буде провал... А ризикуємо не тільки свободою, але й життям людей.

Зінько (спалахнувши). Та чого ради я повинен цим життям ризикувати? І для кого? Я просто не розумію вас... Це по-моєму... а особливо, Катре, з вашого боку, дуже... е... ну, не коректно, чи що пропонувати мені цю історію...

Катря. Ви це таки серйозно, Зінько?

Зінько. Цілком серйозно... Я-ж вам уже говорив, я братись за цю справу не можу... Василь мій особистий... ну, одним словом, я не люблю Василя й не можу, просто органічно не можу помагати йому тікати з тюрми... Як ви цього не розумієте?!

Катря. Я таки не розумію цього. Ви розумієте, Абстракт?

Абстракт. Тоже не розумію... Це, по-моєму, не законний мотив... для того, щоб одмовлятись від своїх обов'язків...

Зінько. Це самий законний мотив! Я не люблю, ненавиджу його, ну, от ненавиджу, не виношу його та й годі! Він мене так само, ми—вороги особисті, він образив мене перед арештом... Ну, ви знаєте... І все це я повинен забути і витягувати його, ризикувати для нього своїм життям?! Що за абсурд!.. Смішно навіть..

Катря. Слухайте, Зінько! Невже ви справді серйозно все це говорите? Їй-богу, мені не віриться.

Зінько (дратуючись). Що вам не віриться? Що тут такого страшного? Не можу я, розумієте, чи ні?! Мені хочеться в глотку йому вчепитися руками, а я їх буду протягувати, щоб він тікав... Я мушу грати роль якогось християнського праведника, що підставляє ліву щоку, як його луплять у праву. З якої речі? Не хочу!

Абстракт. Ну, це знаєте... (стискає плечима).

Катря. Хіба ви це для нього робите?

Зінько. Для кого-б там не було!

Абстракт (ехидно). Навіть для соціалізму?

Зінько (в запалі). Все одно! Я не признаю ніяких молохів, для яких я повинен приносити в жертву свою душу, своє „я“. Я людина, а не якась автоматична машина, начинена голими принципами.

Абстракт (підводячись). О-го-го-о!.. Ну, це дійствітельно... Так я не розумію, що ви досі робите в організації. Удівітельно...

Катря. Чекайте, Абстракт... (Говорить глухо і по-малу). Зінько! Невже ви не бачите, що ви страшенну нісенітницю плетете? Не кажучи вже про формальну сторону справи, це вже просто неморально, невеликодушно... Чоловік сидить у тюрмі, безсилий, і ви одмовляєтесь допомогти йому... (Тре лоба). Фу, як це неприємно!.. Да, я погано зробила, що зачепила вас... Ну, нічого...

Зінько. Що таке моральність?! Я не бачу нічого неморального. Навпаки неморально те, що ви робите. Ви хочете насильства над моєю душею, хочете, щоб я сам розірвав свою волю, своє серце, свій, навіть, як хочете, і розум на дві половини, примусив їх гризти одно одного. Це—неморально. І я цього не зроблю. Плювать мені на те, що хтось, хоч би це була сама людськість, человечество вважали це неморальним. Коли я сам з собою в гармонії, коли і воля, і розум, і серце—всі разом штовхають, тягнуть мене кудись і те, що я зроблю, одобрять всі три, тоді я роблю морально, хоч-би я і вбив чоловіка. Розумієте? От!

Абстракт. Он як? Та це по-вашому виходить, що всякий буржуй робить морально, коли в гармонії з собою видушує соки з робочих?

Зінько. Да! Коли розум його не розходиться ні з серцем, ні з волею, він може вважати своє видушування моральним. І совість його чиста. А

хай він послухається, наприклад, серця і зробить уступку робочим, а розум знайде це некорисним, отто його буде мучить совість, як за неморальний вчинок. І з погляду буржуїв це таки й неморально.

Абстракт. Ну, голубе, знаєте, як всякий буде так розсуджати, тоді вся наша дисципліна піде к чорту... Ви повинні йти, це ваш товариський обов'язок! Ви мусите йти!

Зінько. Ну, це ще побачимо! Я з примусу не признаю обов'язків! Це вже вибачайте. Коли вся моя істота тягтиме мене, коли це буде впливати з моєї сили, коли сила ця буде вимагати прикласти її до цього, тоді — це мій обов'язок. А коли я весь дрижу од гидування простягнуть Васи́леві руку, коли все моє „я“ скажено одвертається од цього обов'язку і я все-таки робитиму, то це не є обов'язок, а насильство. Та хто, який бог такий, якому-б я давав на заклання свою душу? Що за ерунда?!

Абстракт. Хм!.. Правда, це в нас приватна балачка, але я мушу тепер перенести цю справу на офіційне засідання організації. Чи можемо ми допускати такі... такі порушення дисципліни?..

Зінько. Можете виносити.

Абстракт. І я думаю, що ваше „я“ не поглядять по головці.

Зінько. Ну, що-ж?..

Абстракт. І думаю, що винесуть постанову йти вам...

Зінько. А я винесу собі постанову не йти.

Абстракт (єхидно). Значить?..

Зінько. Значить... Значить, буде те, що буде...

А я...

Катря (що сиділа весь час задумливо, понуро). А!.. Не в цьому річ!.. Діло не в постанові... Що тут по-

станова? Значить, ви, Зінько, не можете, пожертвувати своїм одним „я“ для багатьох „я“, для „ми“?

Зінько. Не можу.

Катря. Та-ак... Ну, що-ж?.. Тоді, розуміється... Фу, як це неприємно...

Абстракт (іронічно). Хм! Це—представники інтересів колективності... Коли торкнеться їхнього „я“, дак і стоп... Замічательно!..

Катря. Значить, вся ваша робота для колективності цієї одна брехня була?.. (Зінько робить нетерплячий рух.) Підождіть... Я хочу розібратися в цьому... (В синах дзвінок.) Значить, ви робили для неї тільки через те, що вона давала вам... Не ви давали їй, а вона давала вам... І через це...

В двері стукають.

Зінько. Ввійдіть!

Входить Буць.

Буць. Ну, добре, що знайшов вас тут. А то... Чорт!.. Бігаю, як оглашений. Ну, одним словом, діло йде. Треба тільки, щоб хлопці нікуди не посилались. От!

Абстракт (ехидно). Ну, не зовсім діло йде.

Буць. Та ну?.. Якого-ж то чорта?

Абстракт. От Зінько не хоче йти.

Буць. Ну, брехня! Щоб Зінько не схотів...

Абстракт. Спитайте сами.

Зінько. Да, не хочу.

Буць (страшенно здивований). Та йдіть к чорту! Правда?

Зінько. Правда.

Буць. Чого-ж то? Боїтесь? Чи якого чорта?

Зінько. Ні, так... Вони вам скажуть...

Буць. „Вони“! А у вас у роті нема язика, чи якого чорта?

Зінько. Довго балакати надокучило. От будете виключать мене з організації, тоді й пізнаєте...

Катря. А! Глупості! Не може Зінько, ну, і все.
Буць. Нічорта не розумію. Не хоче, не може...
На таку справу не хотіть?! Зінько! Ідіть к чорту,
ви жартуете...

Зінько. Не можу я, Буць...

Буць. Ну, то... (сердито) то це чортовиня і більше нічого! Йй-богу! Був один чоловік, що не боїться револьвера і „не може, не хоче“. На кого-ж тепер вірити? З Абстрактом іти? А він почне мені там з погляду історичного матеріалізму курок піднімати.

Зінько (раптом). Слухайте, Буць: ви-ж сами мені казали, що терпіть не можете Василя, як-же ви йдете помогать йому?

Буць. Ну, та що?... Як так?

Зінько. Ну, от так...

Буць. Та хіба я для Василя це роблю? Чорт з ним... Я роблю для організації... А потім, що мені нравиться це... А Василь мені що? Хіба не все одно? Хто-б там не був, аби наш.

Абстракт (дивиться на годинник). Вісім годин. Я мушу йти. Бувайте здорові.

Катря. Куди? Підождіть. Треба-ж якось з цією справою.

Абстракт. Я не можу, мені треба йти. Я рівно в вісім п'ю чай.

Катря. Ну, сьогодні можете напиться у де-в'ять.

Абстракт. Не можу. Прощайте.

Катря (роздратовано). Та що за ерунда. Підождіть! Треба-ж нам знати, хто йде, а хто ні...

Абстракт. Та чого-ж ще ждять? Зінько ясно сказав, що не піде. Остається, значить, перенести цю справу на комітет і шукать когось іншого.

Буць. Без Зінька не можна. Ніхто порядків не знає. Це буде чортовиння! Я теж не піду нага-лай-балай.

Катря. Ну, от бачите. Підождіть.

Абстракт. Ні, я не можу... Коли капризнічають... А я за капризи пропускать чаю не можу... Бувайте!

Кланяється всім і виходить.

Буць. От туди к чортам собачим... А я вже радів, що хоч раз прийдеться „испытать сильные ощущения“... Зінько!.. Та плюньте ви свої чорти-батька-зна які вигадки й ходіть з нами. Що за чортовиння, їй-богу!

Зінько. Я сказав, що не можу—і не можу.

Буць. От „не можу“ Чого ви не можете? Забудьте, що то Василь, а думайте, як я. Думайте тільки про це: ось ми підкупаєм часових, ідемо вночі до тюрми; сигнал, підкрадаємось. Василь тікає, тут крик, стріляють, ми теж, потім на коней от і все! Ей, ви! Не розумієте, як жить! І що тут Василь? Хіба я для нього йду?.. Ет! А я їй-богу думав, що й ви такий, як отті... „Не можу“... Боїтесь та й все!

Зінько. Ну, пожалуста, Буць, чи не можна без оцінок?

Буць. Та що-ж, справді, той не може, той боїться, той не хоче... „Без оцінок“. Трус ви, та й годі, по-просту, без оцінок говорячи.

Зінько. Буць! Ви не маєте права цього говорити!

Буць. А! Що там право! Трус ви, та й годі. Якусь там психологію собі видумує. Знаємо ми. Докажіть, що не боїтесь. Ідіть.

Зінько. Я з вами балакають не хочу!

Буць. Ну, то чорт вас бери з вашою справою! Прощайте!

Сердито повертається й виходить.

Зінько (злісно). З якої речі я повинен це вислухувать? За що? Що це таке?! Один приходить

і мало не падлюкою зве, другий трусом, третій ще чимсь! За що? По якому праву! Хто дав їм таке право? Якийсь абсурд отримується!

Катря (понура. задумливо). Да-а... Так ви, значить, он який...

Зінько (хмуро) Да, такий...

Катря (тим-же тоном). Боляче як... Давить у грудях страшно... Значить, я помилялась?.. Зінько, йди сюди!.. Ближче! (Зінько мовчки підходить.) Дай сюди руку.

Зінько (подаючи руку). Ну?

Катря. Пустити мене в свою душу! Да? Пустити?.. Мені боляче, я хочу переконатися... Я хочу все знати... Скажи, може ти через те, що ревнуєш мене до Василя? Да?

Зінько (тихо). Не знаю.. Може й те...

Катря. Але-ж я його не люблю, він противний мені... Двадцять п'ятий раз я тобі говорю це.. Хіба ти не можеш здержати свого звіря?

Зінько. А! Хто його зна, чи він противний тобі...

Катря (одпихаючи його руку). Ти!.. Яке ти маєш право говорити так?! Для чого-ж би я мала брехати? Фу, як це грязно. Зінько!..

Зінько. „Грязно“! А для чого? Як... ні, то мені скажи: як ти тільки можеш так двоїться. Ну, подумай! От ти говориш, ти, моя горда, чесна, правдива, ти говориш, що він противний тобі, і тут-же робиш для нього таке, яке тільки можна робить для брата, для любої людини. Це-ж ламання самої себе! Це-ж брехня! Я цього ніяк не розумію!

Катря. Знаєш, Зінько, я бачу, що я тебе не знала... Ти—невимовний егоїст. Ти—дикий ще чоловік... Ти—убогий духовно... Ти не можеш навіть зрозуміти того, що я це роблю не для Ва-

сила, не для свого „я“, а для многих „я“, для колективності... Подумай це!

Зінько. Думаю й не розумію... бо не бачу...

Катря. Ну, ти просто...

Зінько. Підожди! Дай-же мені сказати. Ти просто не хочеш зрозуміти мене. Ти ввійди в мою душу... Ну, от візьми, забудь, як ти думаєш, і подумай по-моєму...

Катря. По-твоєму не можна, бо...

Зінько. Та підожди, ну, дай-же мені сказати... Я сьогодні з ума зійду... Все це так по-ідіотському виходить, не розуміють тебе, не хочуть просто зрозуміти... Ти подумай: ну, нехай я навіть іду, зіплюю зуби і йду помагати Василю. Добре. А що, як він, узнавши, хто йому допомагає, не схоче взяти моєї помочи? Ну? Що тоді? Та я як подумаю це, в мені підіймається оттут (б'є кулаком у груди) таке дике полум'я, що в голові починає все скажено стрибати. Та ти розумієш, яка це образа мені? Він, він вийде і плюне на мене, а я, як ідіот, утрюсь тільки... Звір, кажеш? Да, я звір! Але чим же я винен, що я не можу инакше почувати? Ну?.. Ти думала про це? Ти ввійшла, ти схотіла ввійти в мою душу? „Капризи“! Я коли капризничав, коли одмовлявся від обов'язків? Хто може сказати? Або я боявся? „Трус“. Я—трус! А ти, ти сидиш і підтакуєш їм. І говориш, що ти близька мені людина. Ти не близька, бо ти не хочеш ввійти до мене, а не до себе в душу! Ах, підожди! „Убогий, вузький чоловік“. Через що? Через те, що хочу все істоти? Да! З погляду встановленої морали ваш вчинок що до Василя може й кращий за мій, але з погляду морали цільності, єдності людини ваш вчинок, це—брехня, це—неморальність. І що хоч можеш собі про мене думати, а я не зламаю себе і буду таким-же, як є!

Катря. Значить, все для твого „я“?

Зінько. Зовсім не значить, а тільки значить те, що я свого „я“ не дам ніякому Молоху на наругу. От і все.

Катря. Цей Молох—люди.

Зінько. Все одно!

Катря. І коли ти їм не даватимеш, вони тобі не даватимуть.

Зінько. Нехай, обійдусь без людей!

Катря. Ти це серйозно?

Зінько. Без всяких жартів! І хай мені посміє тепер який-небудь з них сказати те, що говорили ось ці... люди, я їм покажу „трус“.. Це—нахальство! По якому праву вони ображають мене?! Хто дав їм це право? Молох? Геть к чорту всяких таких Молохів. Це вже не перший раз, це вже накіпіло. Надокучило мені! Годі!

Катря (встаючи тре лоба). Дд-а... Ну, бувайте здорові, мені вже пора.

Зінько (понуро). Бувайте здорові (протяга руку).

Катря (стискає). Так обійдетесь без людей?

Зінько. І без Молоха, значить!

Катря (втягує в груди повітря і з силою видихає). Душить... Ну, нічого... (рішуче поводить головою, повертається). Прощайте!

Зінько (тихо, понуро). Катре! (Катря зупиняється й мовчки, чекаючи, дивиться на нього). Це вже... кінець?

Катря (твердо й жостко). Мені здається, що кінець.

Зінько. Та це-ж дико... Катре! Дико. Глупо!...

Катря. Я не думаю... Не думаю... (По-малу підходить ближче, тихо, з мукою). Чого ж вам ще треба? Ну?.. Моїх ридань? Да? Хочете їх?

Зінько. Та чого, боже мій?! Чого ридань? Через що-ж?!

Катря. Ви не розумієте? А чого ридають, як ховають близьких?

Зінько. Ховають?

Катря. Да.

Зінько. Чого-ж „ховати“?.. Через що? Для чого..? Що-ж це таке, справді?! Ну, сядь! Сядь тут... (Катря сідає.) Сядь, треба озирнутись, ми в тумані якомусь... Чого кінець? За що? Ну, добре, треба йти, мені треба йти рятувати Василя. Ну, добре. Я не хочу, не можу, одмовляюсь.. Так. Через що-ж з тобою кінець? З тобою через що? Не тебе ж я не люблю! В мене голова крутиться. Катре! Я-ж хочу чесно жити! Пам'ятаєш, як ми обіщали бути чесними з собою, з своїм „я“? Ну, згадуй...

Катря (тихо). Я згадую... пам'ятаю...

Зінько. Ну? Як-же я можу? Хіба я можу, хіба я повинен робить це, коли мене силують, коли буду робить проти своєї воли, своїх бажань? Чи я не повинен мати своєї воли, своїх бажань? Я повинен їх оддати? Да?

Катря (з мукою). Хіба це, Зінько? Хіба я кажу тобі бути нечесним с собою? Хіба того мене зараз душить оттут? Зовсім ні... Діло не в тому, що ти не допоможеш Василю..

Зінько. Ну, а в чому-ж, у чому?

Катря. А в тому... Фу, як мені жарко!.. Я не знала, що так глибоко це... Діло в тому, Зінько, що у тебе... що в тебе, я бачу, нема вищого... вищого інстинкту. У тебе тільки інстинкт твого „я“, інстинкт самця, інстинкт того дикаря, що за кісту міг загризти свого товариша... Ти не винен, я знаю... Що-ж робить, ти—такий, як є... Ну, а мені це боляче... Ти не винен... Але... Хіба важно те, що ти Василю не допоможеш? Важно те, що ти, значить, не допоможеш нікому... Підожди... Не важно те, що ти не будеш в нашій організації... Ну, от ти лікар тепер. Візьмешся ти тепер за практику... Коли тобі, твоєму „я“ стане гидко возиться з якимсь хворим,

ти не зможеш убить це твоє погане „я“ і покинеш того хворого. Це так, Зінько... Я знаю, чим ти скінчиш. Ти женишся собі з своєю пушистою самочкою, одгородиш своє „я“ від всіх і будеш жить, і дітей плодить, утверждать своє „я“... Правда?

Зінько (холодно). Не знаю; тобі, видно, краще відомо,—ти так вичитуєш ясно...

Катря. Ну, а хіба не правда? Хіба не любить тебе твоя пушиста самочка?

Зінько. Слухай, чого ти звеш її пушистою самочкою? Вона сьогодні питала вже мене, чи ти звеш її так.

Катря. Ну, і що ти сказав?

Зінько. Я сказав, що не чув від тебе. Що-ж би я мав говорити?

Катря. Зінько! А бути чесним з собою? Забув? Да?

Зінько. Ніяково в лице їй говорити...

Катря. А чесним з собою? Чи це тоді тільки, як твоєму „я“ вигодно. Да? Ти побоявся образити її? хіба вона не самочка?

Зінько. Чого-ж вона самочка?

Катря. А хіба вона має що-небудь більше в житті, як кохати, кохатися, вийти заміж, звити кубелечко і вмерти?

Зінько. Не всім-же світ перестроювати.

Катря. Розуміється. Я тільки це й кажу... А тебе ображає, що я так говорю про неї?

Зінько. Ні, не те... Мені неприємно, що ти її так не любиш. Вона помічає це...

Катря. Зате ти її, здається, любиш і за мене.

Зінько. Ну, покинем цю розмову.

Катря (злісно, з силою). Ні, не хочу кидать! Скажи мені прямо: вона дуже тобі подобається? Тільки правду мені говори. Я сьогодні все хочу знать. Ну!

Зінько. Да, вона подобається мені... А чи дуже? Не знаю...

Катря. Правду, всю правду! Як самому собі.

Зінько. Добре, я скажу все, як самому собі... Чи дуже? Да, іноді дуже подобається...

Катря (глухо.). Так, так... Все, все!

Зінько. Іноді, особливо, як вернешся з цих наших справ, злий, стомлений, морально грязний, буває страшенно приємно говорити з нею, дивитись навіть не неї... Вона органічно добра й тиха. Як на хутір з шумного міста, ідеш до неї з наших... зібрань.

Катря. Не треба ні думать, ні боротись... Ну, далі, далі...

Зінько (понура). Ну, що-ж далі?.. Все... Тільки все-таки... Я не знаю, чи я міг-би з нею жити... Я іноді думав... Хороша вона, а часом скучно буває...

Катря (пильно). Так?

Зінько. Хочеться цього шумного, великого, ду-жого... Руху хочеться, крику, сміху, плачу... З ху-тора хочеться в місто, в шумний, неспокійний, заклопотаний, жорстокий... Тоді... (зупиняється).

Катря. Ну!

Зінько. Тоді тебе мені хочеться.

Катря (злісно). Угу! Так. Дякую...

Зінько. Страшно, Катре, сказано хочеться. Здається, якби ти прийшла в таку хвилину, я міг-би од щастя заридать... Вся душа болить, ну, про-сто болить... Пам'ятаєш, ти раз прийшла і я ці-лував твою шапочку? Тоді було щось таке по-хоже...

Катря. А потім од мене біжиш і Лесіну ша-почку цілуєш? Да?

Зінько. Н-н-і...

Катря. Неправда!.. Чого-ж ти лукавиш?

Зінько. До неї я так не біжу... (Твердо й рішуче).
Да, до неї так не біжу...

Катря. А!.. Ну, все одно... (Підводиться. Глибоко втягує повітря і з силою видихає.) Ну, нічого... Я мішати більше не буду... Будеш собі тепер сидіти, уже не виходячи, на хуторі.. Я ділиться не люблю. Можеш всього себе оддати їй... І себе, і своє „я“... Ну, я вже йду...

Горпина входить в їдальню, запалює лампу, вносить
самовар і ставить на стіл.

Зінько. Ідеш?

Катря. Да, йду.

Зінько (глухо). Чого?

Катря. Того, що так треба. Годі нам „розводити канітель“. Нам в житті не по-дорозі, значить, треба признати це і... і все. Ми вже довго з тобою і так у піжмурки граєм. Я себе вже й так гидую, що позволяю собі всю цю канітель. Од мене до Лесі, од Лесі до мене. Фу! Гидко. Годі. Прощай.

Зінько. Зовсім?

Катря. Да, зовсім. Тепер зовсім.

Зінько. Через що?

Катря. Через те, що я-ж кажу, мені не по-дорозі з твоїм „я“. Або я, або Леся, або „ми“, або твоє „я“. Надокучило. Ти повинен іти допомогти Василю. Це—твій обов'язок. Не хочеш?..

Зінько. Я не повинен. З примусу я не маю обов'язків ні перед ким.

Катря. А я маю! Значить, і годі, нема про що більш балакати. Рвать, так рвать. Я перша буду стояти за те, щоб перенести це на суд організації. Перша! Ти не можеш принести в жертву свого „я“, а я сама понесу його. Сама! І чим швидше, тим краще.

Зінько. І виключите мене з організації за це?

Катря. Там видко буде. Я, принаймні, за це буду стояти. А другі—як знають... Ну, мені пора. Прощай.

Зінько. І зробиш це з легким серцем?

Катря. Яке тобі діло до мого серця? Я зроблю так, як велить мені мій обов'язок. А серце...

Зінько. Обов'язок серця не знає?

Катря. Не повинен знать. Ну, годі! Прощай! (Повертається.)

Зінько. Підожди! Ще одне слово... (Давить голову руками). Значить, кінець?

Катря. Кінець.

В їдальню входить Леся і, наспівуючи про себе, іде до шафи, виймає склянки, чайник, розставляє на столі й готує чай.

Зінько. Безсмыслено... Жорстоко... Дико!.. Во ім'я чого-ж це?

Катря. Во ім'я людей і життя!

Зінько. Так прокляття-ж їм, коли так! На моїх стражданнях будуть рости вони? (Кричить.) Прокляття!

Леся змовкає і здивовано прислухається.

Катря. Хто проклинає життя, того й життя прокляне!

Зінько. Брехня! Це не життя говорить твоїми устами, а твій фанатизм, вузость, сектанство!

Катря (круто повертається). Прощай! (Швидко виходить.)

Зінько. Прощай!

Схвильовано ходить по кімнаті. Леся пильно слухає, як ходить

Зінько, потім підходить до дверей і обережно стукає.

Зінько. Хто там?

Леся. Можна мені?

Зінько. Можна.

Леся (входячи озирається). Нема нікого?.. (Зінько мовчить.) З ким ви тут кричали, Зінько?

Зінько (ходячи, хмуро і злісно). З фанатиками, з людьми, у яких замість серця якийсь механічний апарат!

Леся (підходить до нього й зупиняє, взявши за руку) От бачите, тепер ви колочий..

Зінько. Ах! З вашим братом треба бути... сто раз колючим і все одно не вкоlesh!

Леся (тихо). Не всіх, Зіньку.

Зінько. Всіх!.. Жінщина ради того, щоб докзати свою силу, готова і собі, і другому вирвать серце, розтовкти його, розтерти на порошок і з геройським видом здуть з долоні. Це зветься „обов'язок“... Фу! Нема нічого поганшого, як жінщина з обов'язком!

Леся. Тут Катря була? (Зінько злісно ходить.)

Леся. Зінько, скажіть, чого ви кричали?

Зінько. Хотів-би я знати, хто-б не кричав, якби йому розтирали серце на порошок!.. (Сіда на канапу, заклада руки за шию й сидить).

Леся (підходить, сідає і трохи мовчки дивиться на нього). Зінько, вам тяжко?

Зінько. А!.. Що вам до того? (Леся тихо й мовчки схиляє голову).

Зінько (трохи м'ягше). Ви не сердьтесь і не ображайтесь, Лесю... Вибачте... Я зараз чую, як у мене тріщить серце... Тут так болить, так болить, Лесю!..

Леся (хапаючи за руку його, шепотом, жагуче, з мукою). Скажіть мені, Зіню... скажіть... Покажіть мені ваше серце, я буду цілувати його рани...

Зінько. Не треба, Лесю... Для чого?—не може...

Леся. Поможє. Скажіть... Це Катря зробила? Да?

Зінько. Не треба, Лесю.

Леся. Ні, скажіть... Я хочу знать... Я знаю, це—Катря! Я її терпіть не можу! Через неї ви попали в тюрму, через неї ви—раз-у-раз злий, сердитий... Як вона приходить, мені стає холодно. (Зінько зривається й починає знов ходити.)

Леся. Зіньку!.. Сядьте коло мене... Зіньку!

Зінько. Не можу... Подождіть... Сісти?.. Ні, я буду ходити...

Леся (перепиняючи його). Ви мені не скажете? Не вірите мені?

Зінько. Я нікому тепер не вірю!.. Нікому.

Леся (тихо). Зіньку, я вас люблю.

Зінько. А!.. Знаєм ми вже цю жіночу любов. А завтра скажете мені взять в руки серце й повзти до якого-небудь вашого Молоха і принести йому в жертву. (Злісно сміється.)

Леся. Ви—мій Молох.

Зінько. І це ми чули... Не вірю я вам і не треба мені тепер цієї віри, цієї любови, цих обов'язків. К чорту. Хай! Ну, ну! Мене не злякаєте, ні! (ходить),

Леся, схиливши голову, помалу виходить в їдальню і знов почина готувати до чаю. Входить в пантофлях Остап, іде ліниво, зупиняється коло Лесі і якийсь мент з посмішкою слідкує за її рухами.

Леся (звернувши на нього увагу, тихо й сумно). Чого ви дивитесь?

Остап. Любуюсь вами...

Леся. Нема чим любитись.

Остап. Ні, є... Під підходящий настрій можна навіть слезу умилення пролить...

Леся. Ах, не смійтесь хоч тепер, Остапе... Раз-у-раз ви смієтесь... Хіба вам так весело?

Остап (добродушно сміється). Чого-ж би мені було невесело?.. Ось зараз настроїмся ще більше на мажорний тон... (Підходить до буфета, вийма фляшку й чарку й налива). Людина, Кесю, все одно, що скрипка, а нерви її—струни. Себ-то найголовніша частина. Підкрутить їх і буде... (п'є) і будо чудесно. Правда, Лесю? (Вона пильно й сумно дивиться на нього.) О, боже, какой укоризненный взгляд...

Леся. Навіщо ви це робите, Остапе?

Остап. Підтягую струни, вони трошки розкисли сьогодні. А ви не судіте, да не судимі будете... А тим паче мене... Бо я—самий правдивий чоло-

вік... їй-богу! Ви не вірите? Зараз документально докажу вам... Дивіться... (п'є). Бачили? Я випив чарку коньяку. І тепер мої нерви підтягнуті, скрипка гратиме. Я роблю це просто, без трагічних поз і без метафізики... А другі люди роблять це саме, тільки посередством інших способів: коханням, біганиною за ідеалами,—всякий на свій лад. Тільки вони кажуть, що роблять це для других, а я кажу, що роблю це для себе, а другі хай собі роблять сами для себе, як це і помагається і як воно справді й є.

Леся. Погано-ж це, Остапе...

Остап. Що саме? Бігання за ідеалами?

Леся. Ні... Випивання оцє.

Остап. А то-ж чому? Гірше нерви підтягує? Зовсім ні... Чудесно. Краще, ніж кохання... Або ідеали... Спробуйте.

Леся. Ех!

Остап (сміється). Чого?..

Леся. Не гарно це. П'янство... Фу!.. Як який-небудь хуліган...

Остап. Що-ж таке? А хуліган не людина? Аби він себе гарно почував, хай п'є.

Леся. Так дивиться-ж навіть погано!

Остап. А то вже як вам угодно... Можете не дивитись... Хм! Кумедний страшенно народ ці люди: через те, що йому погано дивитися, я повинен одгонять від себе приємне мені. Кожному хочеться, щод усі щитали найкращим те, що йому подобається... Яке мені діло до других, що їм погано дивиться. Аби я міг на себе дивиться. От, коли я гляну на себе й сам собі покажусь гидким, о, тоді справді погано. А про других клопіт малий!.. Другі—це отара, яка мекає вся разом, як мекне один... (Підходить до вікна, дивиться). От!.. Біжать, спішать... заклопотані, захоплені. А посудить просто,

про що врешті-решт вся ця заклопотанність, всі ці трамваї, машини, цивілізація, електричество? Врешті-решт як подумати просто, вся ця цікава біганина людей зводиться до того, щоб їсти, пити, наплодить дітей і для чогось померти. Але все це робиться з страшенним трагізмом, серйозністю, так наче справді вони роблять щось важне, розумне, щось своє... Хм!.. Чудаки, їй-богу.

Леся. І як вам не сором, Остапе, так казати! Сами-ж ви тільки місяць, як вернулись із зсилки за це саме, а тепер..

Остап. Е! Сором було-б, Лесю, якби я, мавши три роки, щоб подумати, не додумався до цього... Тепер уже в зсилку за це не підую...

Леся. Сідайте чай пити. (Іде до дверей і гукає:) Наталю! Чай!.. Олено Максимовно!.. (Іде до Зінькових дверей і стукає. Остап посвистує, ходячи по їдальні).

Зінько. Можна.

Леся. Зінько, чай пити..

Зінько (сідає на канапу). Зараз, Лесю... Сядьте коло мене... (Леся сідає) Ви сердитесь на мене?

Леся. Ні... Мені тільки боляче...

Зінько. Простіть мені. Я—ідіот... Але тепер цього не буде. Годі. Нехай...

Леся. Ви мені не скажете?

Зінько. Ні, скажу. Вам я скажу, Лесю. Ви—справжній друг мій, ви—мій добрий ангел. Я скажу вам... Ось що, Лесю... Я їду закордон із Остапом.

Леся мовчки, поширеними очима дивиться на нього.

Зінько. Чого ви так зблідли, Лесю?..

Леся. Ні нічого... Закордон? Для чого?

Зінько (беручи її за руку). Чого ви зблідли?.. Ну?.. Вам не хочеться, щоб я їхав? Да?..

Леся. Не хочеться.

Зінько. Любите? Справді? Дуже?

Леся. Я-ж вам казала...

Зінько. Хороша моя, кротка, добра... Мій тихий ангел... Да, Лесю? Ви—мій тихий ангел?

Леся. Да.

Зінько (раптом пускає її руку). Ох, Лесю, не вірте мені: паскудний я. Мерзота! Не вірте.

Леся. Я хочу вірити вам... Я хочу бути з вами, Зіню, я хочу бути вашим другом... Любий мій!

Зінько. Ні, Лесю, нетреба, я—подлий, я може все брешу вам. От я збрехав вам тоді: Катря вас називала пушистою самочкою. І я зараз це думав.. Бачите? Бачите, який я—гидкий... Пльоньте на мене.

В їдальню входить Наталя з книжкою й Олена Максимовна.

Ол. Макс. А де-ж Леся?

Остап. У Зінька.

Ол. Макс. Лесю!

Леся. Зараз! (Встає.) Ходім чай пити. (Гладить по голові.) Не думайте, Зіню. Я не серджусь... Ходім...

Зінько встає й разом ідуть в їдальню. Леся сідає до самовару.

Ол. Макс. Остапоньку! А чи не перестав-би ти потрясати воздух своїм немелодичним свистом?

Остап. Можна, мамаша.

Ол. Макс. І може-б ти хоч зачесався і черевики одяг?

Остап. А цього вже ніяк не можу. Сьогодні у мене „день грязнотцы“.

Ол. Макс. Чого?

Остап. „День грязнотцы“, мамаша.

Ол. Макс. То ж для чого?

Остап. Так мені хочеться.

Зінько (роблено весело). Ну, Остапе, їдем разом закордон? (Всі дивляться на нього.)

Остап (помалу). За-кор-дон? Хм... Ти? Оце так! А виражать інтереси пролетаріату?

Зінько (піднято). Обійдеться й без мене.

Остап. Та що ти?! Їй-богу, я починаю чути розумні речі. Ти це серйозно?

Зінько. Більш-менш.

Остап. Що значить „більш-менш“?

Зінько. Так... Ну, чорт його зна... Мені зараз хочеться дуже поїхати...

Ол. Макс. (пильно дивиться на нього). Куди там тобі їхать? Тобі треба хворих лічить... Пора за практику братись. Ось ми тебе женим, наймеш собі квартиру, вивісиш табличку: „доктор Чупруненко“ і весь твій закордон. .

Остап (комічно-трагічно). Зінько! Спаси тебе боже од цієї програми! Краще вже виражай інтереси пролетаріату, ніж інтереси самця... А найкраще, їдь справді зо мною закордон. Ти помисли тільки собі: ти—сам... Розумієш ти це, чи ні? Ти—вільний, як дикий сокіл. Ніяких кайданів ні на серці, ні на розумі. Сам!

Зінько. Положим, сам все одно не проживеш. Все одно близькі люди будуть.

Остап. Для чого тобі близькі люди? От чудачина.

Ол. Макс. Ну ти! Індивідуаліст! Не агітуй, пожалуйста. Їдь собі з богом... Лесю, дайте йому чаю, хай він замовкне.

Остап. Ні, справді, Зінько, як-же це так ти... Кидаєш спасать род людський?

Наталя (піднімаючи голову од книжки). Фу, як це паскудно!..

Остап. О!.. Ще один спаситель роду людського!

Наталя. А ти—його паразит!

Остап (добродушно сміється). Чого-ж ти сердишся, моя мишечко?

Наталя. Пішов вон! Я з тобою балакають не хочу. Цинік!

Остап. Значить, слово тепер за Зіньком. Ну?

Зінько. А, покиньмо! Я це так собі... Може й поїду, а може й ні...

Остап. Уже назад? Скоро! Чи може якось то буде? Ну, добре... Хай так, по-українському, принаймні (Ліниво потягується). Які люди, власне, боязкі!.. Накладе собі якесь ярмо на душу, впряжеться й тягне... І муляє воно йому, і хочеться скинути, і толку мало з його роботи, а все-таки тягне. Боязко, щоб не сказали на нього яке-небудь модне слівце... Хай собі говорять! Не все одно, чи індивідуаліст, чи соціаліст, чи анархіст?.. Хіба в цьому суть? Суть в тому, щоб чоловік міг сміятись.

Наталя (не піднімаючи голови од книжки). Хоч-би другі плакали од твого сміху?

Остап. Хоч-би й так, моя мишечко. У вас в програмі мінімум цього немає?

Наталя (дивлячись на нього). І чого-б я корчив із себе щось... Фу!

Остап. Знов розсердилась... Так ідемо, Зінько?

Зінько (понури). Не знаю.

Остап. Їй-богу, мені хочеться навернуть хоч одного чоловіка на путь праведних.

Зінько. Єрунда! Я жартую, нікуди я не поїду...

Остап. А все-таки чого-ж у тебе така думка? А служення громадським справам? Пам'ятаєш нашу позавчорашню розмову?

Зінько. Я тобі і тепер те саме скажу... (Раптом встаючи й виходячи з-за столу.) Ах, одчепіться ви, ради бога! Ну, що ти знаєш? Що ти можеш розрішити? Ну, от я тобі скажу таке. Слухай!

Остап. Слухаю.

Зінько (тре лоба). Ну, так. Ет!.. Нічого я не скажу... Нема нічого .. Плюньте на це, не звертайте уваги. Прошу вас, пийте собі чай і... і більше нічого. Сіда за стіл і підсовує шклянку з чаєм. Олена Максимовна тихо питає щось Лесю, та стискає плечима.

Остап. А все-таки закордон варто поїхати...

Наталя. Ти їдь собі, все одно ні до чого не здатний.

Остап. А ти поїдеш, як скінчиш гімназію?

Ол. Макс. Ну, діти!.. Е! це вже погано... Наталю.

Наталя (гаряче). Так чого-ж він! Сам каліка й других хоче зробити каліками. Йому досадно, що другі можуть ще жити чимсь иншим, ніж одною своєю персоною! Фу, свинство!

Остап (сміється). Ох, моя мишко! Ти ще під стіл пішки ходила, як я це саме говорив.

Ол. Макс (навмисно голосно). Зіньку! А я бачила сьогодні гарненьку квартирку, як-раз для молодого лікаря.

Зінько. Я можу практикувати і без квартири... Як схочу.

Ол. Макс. Коли-ж ти вже схочеш? Пора-ж уже...

Зінько. Мамо!.. Та що це ви, їй-богу, сьогодні всі напали на мене?! Схочу—буду практикувати, не схочу... к чорту піду. Що вам до того?

Ол. Макс. Та чого-ж ти сердишся? Возом тебе зачепили?

Зінько. Возом не возом, а не хочу я ніяких насильств над собою. Ніяких! Надокучило мені. Хочу собою бути!

Олена Макс. Та будь, хто тобі що говорить? Тільки-ж пора тобі вмотитися в житті якось... твердіше. Все для других, а для себе-ж коли? У тебе є обов'язки не тільки перед твоїми там ділами, а перед сем'єю, перед природою.

Зінько. І тут обов'язки?! І скрізь треба насильства! Та з якої речі, ви мені скажіть, з якої речі?! Та не хочу я, чорт забирай їх! Не хочу!.. (Схоплюючись, встаючи). От я вам зараз... Слухайте. Ось пе-

редо мною лежить тепер тоже обов'язок. А ну, що ви скажете? Обов'язок такий. Сидить в тюрмі товариш. Ви його, мабуть, не знаєте. Я його не виношу, я його особисто ненавиджу, я гідую навіть доторкнутись до нього. І от цьому товаришеві треба допомогти втікти з тюрми. Він уже якось там все устроїв і треба тільки вночі прийти до тюрми й допомогти йому. І треба, щоб я йшов, бо я знаю тюрму краще всіх. Розумієте? Ну? Мені гидко, мені паскудно доторкнутись до цього чоловіка, а я повинен, я мушу йти простягати йому руку. І можливо, що доведеться перестрілку завести з стражою, як нас помітять, можливо, що ранять, уб'ють. Розумієте? І за кого-ж? За того, кого я ненавиджу! Ось обов'язок... Я не хочу брати на себе цього обов'язку, але мені кажуть, що у мене нема законних причин для цього, що моє особисте відношення до Василя не може служити аргументом до одмови. Ну?..

Наталя (палко). І все-одно ти повинен це зробити!

Ол. Макс. Та ви показалися чи що? Що це таке справді: його можливо поранять, уб'ють, а він все-таки повинен іти. Та хіба нема кого іншого? Хай ідуть другі, або хай посидить.

Наталя. Фу, мамо!

Ол. Макс. Що „мамо“? Та до якої-ж пори, справді? Ну, хай був собі там студентом і зацікавився всякими ділами, а тепер уже пора й про друге подумати, а не під тюрму бігати, якісь приключення устроювати...

Зінько. Ах, мамо, та не в цьому річ!

Остап (встаючи й саркастично посміхаючись, ходить по кімнаті). Д-да... Це — пікантно... Хм... Уявляю собі тепер вашу братію, спасителів роду людського, стражів громадської морали... І ти одмовився?

Зінько. Не можу я, органічно не можу, не маю сил!

Наталя. Фу! Це тільки есдек може так зробити!

Остап. Есеровська мишко, умовкни! Ти ще не здала екзаменів по іронії життя. Коли здаси, тоді будеш балакати. А тепер іди педагогіку вчи.

Наталя. Я без тебе знаю, що мені робить. Найшовся вчитель!

Остап. Д да... Це—пікантно. Уявляю, як вони тепер бігатимуть, який г'валт піднімуть. Зараз, розуміється, суд. А перед цим злорадство, хіхикання, пльотки... Я тільки місяць, як із зсилки, з цієї ковбані, і перед очима ще стоїть і тепер вся ця грязь... Знаю... Ого!.. Розуміється, тут зараз і етіка на сцену з'явиться. Ха! Неетично. Вони—страшенно етичний народ, вони бога етики за бороду піймали, вони „останні люди“. Тепер вони тобі, братіку, зададуть перцю!

Ол. Макс. Ти, Зінько, не повинен іти! Говорю це тобі без жартів.

Зінько (жорстко). Через що, мамо?

Ол. Макс. Через те, що це—безумство. Ти можеш згодиться на інше, ніж десь під тюремною стіною впасти од салдатської кулі. Ти—лікар, ти можеш спасти людей більше своїм знанням, ніж одного. Серйозно говорю тобі, Зінько: не ходи.

Зінько (понура-задумливо). Не в цьому річ, мамо. Я не через це не хочу йти... Не через це...

Остап. Та з якої речі ти повинен іти? Що за нісенітниця? „Обов'язок“. Хто видумав обов'язки? Люди. Я—теж людина, значить, теж можу видумати свій обов'язок. І єдиний мій обов'язок—обов'язок перед собою. Яка сем'я, яка природа, яке там громадянство? Я знаю своє тіло; свій мозок, кров... Я знаю, що мене болить, як мене б'ють і я не можу не тікати. Моральне в книж-

ках та в головах філософів, які сидять і видумують системи морали; і хоч ти собі „усвой“ двадцять систем розумом, а твоя мораль буде така, яку тобі дали століття й тисячеліття. Мораль твоя в крові твоїй, в нервах, в температурі, в швидкості обміну речовинами в твоєму організмі. І ці мозгляки за рік чи за два хочуть своїми „ідеалами“ переробить мою кров, моє „я“, яке тисячі літ вироблялось і передавалось з роду в рід? Це можуть вірити гімназисти, але не люди. Але вони будуть судити тебе. Будуть судити тебе ті, котрі думають, що, коли вони „усвоїли“ по Кавтському чи по Фур'є етику, то вони й справді переродились? Хм!.. Боже, треба пожити з ними, треба багато жити з людьми й багато споганити своєї крові, щоб переконатись, що не системи морали роблять мораль, а життя, тисячеліття.

Зінько. Та ні, не те... Підожди: чого-ж... чого-ж вони все можуть так зробити, а я і ти не можемо?.. Підожди, не гарячись... Подумай: вони всі можуть і зроблять, а я не можу. Через що?..

Остап. Вони зроблять, бо труси, бо маленькі, поганенькі. Розумієш? Вони—отара. Ні один з них, вирваний з отари, не зможе сам, розумієш: сам існувати. Вони бояться зостатись сами з собою, їм потрібний гурт. А ти і я можемо.

Зінько. Ні, я не знаю, чи можу...

Остап. Боїшся? Ха-ха-ха!.. О, розуміється, — страшно. Розуміється, треба бути дужим, треба бути рівним і суцільним, щоб ходити без отари. Не можеш? Боїшся? Боїшся, що виженуть з отари й захирієш без неї? Та яке тобі діло до неї? Тягне тебе до неї? Тоді йди. Не тягне? Не йди. А веління якогось обов'язку служення людям нема і не повинно бути. Коли мене до цього не силує життя, то я не послухаю декламацій і прокламацій, до яких би ідеалів вони не кликали.

Зінько. Ну, це пахне погано, можеш не балакати далі.

Наталя. І подло!

Остап. О! „Погано пахне“. Хм! А хіба ти, справді, робиш не для себе, хіба ти, справді, служиши для людей, а не для себе? Невже ти серйозно віриш, що можна проповіддю зробити природу вовка овечою? Я не вірю. Навпаки, серце моє, я вірю, що проповіді Христа, апостолів християнства, апостолів соціалізму, всяких такого рода апостолів тільки пошкодили людям... Всі проповіді, що вистрибували з голови людей, а не з нутра життя, тільки шкодили людям... Чого ви, інтелігенти, буржуї, чого лізете до мужика, до робочого? Жалко вам його? Не ваше діло. Станьте мужиками й робочими і не такими, що тільки носять мужичу одержу, а з дому получають на „ходженіє в народ“ по сто карбованців в місяць. Ні! Підстав шию під всякі ярма, які життя наклада на них, і хай ці ярма натруть тобі спражні язви, мужицькі, гнойні,—отоді я знаю, що проповідь твоя буде з нутра життя. А коли тебе не мучить життя, то як-би ти не жалів мужичків, як-би ти не вірив у будуччину людей, не твоє діло лізти туди, де нема тобі місця. Повірте, пролетаріят і без Марксів знайшов-би способи видрати те, що необхідно. Повірте, мужик і без есерів знайде, чого йому треба, і не вони його навчать, а життя. А ви, не мужики і не робочі, тільки мішаєте мужикам і робочим! Це „погано пахне“? Да? Я скинув з себе всі ярлички і маю силу правдиво глянуть на себе. О, це, розуміється, для людей з отари „подло“ й „погано пахне“. Та наплювать мені! Я вже це чув. Це вже вишкварилось у мене в серці і тепер я можу, не виляючи хвостом перед обов'язками, плювать на них!

Зінько. Ну, й що-ж? Хіба я можу тобі поза-

видувать? Хіба я хотів би твого життя?. Твоєї самоти, твоїх оцих тувель, коньяку, „грязнотцы“? Скучно, Остапе. Не те. Все це не те, не так, а як? Ех, прокляття й більше нічого... Леся! Що-ж ви мовчите? Скажіть і ви... Ви—суцільна, хай мені ваша органічна доброта скаже..

Леся (сумно). Я в цьому нічого не пізнаю. Що-ж я можу сказати вам?

Зінько. Ну, йти мені, чи ні? Тільки це. Дати ні?

Леся (тихо). Ні.

Зінько. Ну, от і все... Хм... Через що?.. Чи маю я право?.. Чи маю я право своє „я“ ставити вище багатьох „я“, вище „ми“?

Остап. Маєш повне право!

Зінько. Хто сказав це? Ти? А ти хто?

Ол. Макс. Одно я тобі скажу, Зінько. Послухай мене: я там вашої філософії не знаю. Я прожила багато на світі, десять літ я живу без чоловіка, викохала вас.. Говорю це серйозно, Зінько, повір мені: нема найвищого обов'язку, як обов'язок перед природою. А природа велить чоловікові плодитись і множитись. Людина мусить жити сем'єю, все може розпастися, і государство ваше, і общество, а сем'я буде жити, бо як не буде сем'ї, не буде й людей. Оце найвищий обов'язок. А через нього ти й не можеш губити себе. Говорю знов, що говорю серйозно, я з вами все жартами, така вже у мене натура, дала я цю натуру й Остапові, а тепер говорю тобі, сину, серйозно—і хай Остап говорить серйозно тепер!—і повір моєму великому опиту; сину, багато я бачила, а тільки там бачила щасливе життя у людей, де була добре зложена сем'я...

Зінько. Ах, мамо! Не те!.. Зовсім не те!.. „Щасливе життя“. А коли мене не задовольняє це

„щасливе життя“? Їх задовольняє, а мені ні. Остапа задовольняє його життя, а мене ні. Ну, чим-же я винен? І де, як знайти таке життя, яке-б схопило мене міцно, страшно, цупко, од котрого я кричав-би криком мого, мого щастя?! Де?

Остап. Їдьмо за кордон.

Зінько. Ет!.. Ну, буде... Годі... (Сідає.) Лесю, налийте мені чаю... Будемо чай п'ють... Більшого ми не видумаєм. Хе!..

Остап, шльопаючи пантофлями й хмуру посвистуючи, ходить по кімнаті. Олена Максимовна задумливо качає по столі крихти хліба. Наталя читає. Леся сумно й ніжно дивлячись на Зінька, подає йому чай; Зінько мовчки уклоняється.

ЗАВІСА ТИХО ПАДАЄ

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Обстановка та сама. Перед вечером.

Зінько, одягнений в пальто, в капелюсі, задумливо стоїть серед їдальні.

Леся (входить і, зупинившись, пильно дивиться на Зінька. Тихо): Зінько!

Зінько озирається.

Леся (сумно). Ви таки йдете?

Зінько (глибоко зідхає, стріпується). Іду?.. Куди йду?

Леся (підходячи до нього). Чи ні, Зіньку? Ні?

Зінько. А! туди! Хм! Ба йду (іронічно сміється).

Леся. Нетреба, Зіньку. Все-одно-ж вони не поступляться... А самолюбіє ваше буде мучитись... Не ходіть. Я вам заграю... Ніжне, ніжне, те, що ви найбільше любите. Добре?

Зінько. Ну, й що буде?

Леся Як-то що?.. Буде добре... Ви заспокоїтесь...

Зінько. Да? Ви так думаєте?.. Хм!...

Леся Вам не хочеться? Ви хочете йти таки до них?

Зінько. Ах! Що мені хочеться? Нічого мені не хочеться, нічого я не знаю...

Леся. Ідіть сюди (тягне його до канапи). Сядьте тут... Ну, сядьте, Зіньку.

Зінько. Ну, й що буде?

Леся. Сядьте, побалакаєм...

Зінько (сідаючи). Побалакаєм? Що з наших балачок? І для чого балакати? А проте... Балакайте... Ну, що ви мені скажете?

Леся. Чого ви нудитесь, скажіть ви мені?

Зінько. Нуджусь?.. Зовсім ні... Хе! Чудесно себе почуваю.

Леся. Нащо ви неправду говорите? Я-ж бачу.

Зінько. Чого неправду? От через три дні їду з Остапом закордон...

Леся. І знов неправда.

Зінько. Чого неправда? Чому мені не їхать? В організації не состою, сем'єю не обременен, вільний, „как ветер полей“, чого-ж мені не їхать?

Леся. Ви це серйозно, Зінько?

Зінько. Та, розуміється, серйозно. Чому мені не серйозно їхать, я не розумію? Чому мені не розбить собі зараз голови об цю стінку, хіба кому від того що буде? Що таке я? Ну, що таке? До чого я? Лікар? Кого я лічу? Та й для чого я буду лічить якусь бабу, яка все одно з голоду помре? Чи лічить розпутних буржуїв, щоб надати їм більше сил?... Ну, хто-ж я?.. Так собі індивідуум?.. Ох, Леся, куди мені взять паспорт для своєї душі?

Леся (з мукою). Зіню!.. Зіню!..

Зінько. Ну, що?.. Вам боляче за мене? Ну, ерунда, плюньте! Охота! Це від скуки у панича нерви розгулялись... „Пустяк вніманія“. От, поїду закордон, куплю собі циліндр, заведу поетичний плащ, ну... ще-ж що?... Фу, яка у мене мала фантазія!... Д-д-а-а... І буду існувать собі...

Леся. Зінько, їдьмо на хутір до мене... Ви-ж обіщали?

Зінько. Ну, й що буде?

Леся. Будете читать, учитись... Ви-ж раз-у-раз так жаліли, що не маєте часу вчитись... Будем на човні їздить... Я буду грать вам. (Стає на коліна перед ним і бере за руки.) Зіню!.. Ви зробите багато, ви будете вчитись, ви станете великим українським ученим. У нас-же, ви сами кажете, так мало їх...

Зінько. Ну, й що буде?..

Леся. Ви смієтесь? Да?

Зінько (жорстоко і злісно). Да, сміюсь! І з вас, і з себе! Для кого я буду вчитись? Для себе? Нащо вона мені та наука, коли я не хочу її давати людям? Слава? Що таке слава? Найбільша слава це є—найбільша корисність для людей. А я їх, проклятих, ненавиджу!... Для кого-ж я буду вчитись? Розуміється, сміюсь я!

Леся. Чого-ж ви ненавидите?

Зінько. А того що... А! Тепер ви питаєте „чого?!“ А того, що інакше я не можу... Не можу!.. Вони дають мене, вони нахабно пролазять у кожну щілинку мого життя і розпоряджаються моїм „я“, як своїм наймитом. Ненавиджу я це страховище, яке зветься „ми“, цей Молох, який по якомусь праву простяга свої залізні руки і мене, розтирає мою душу, моє „я“... З якої речі?

Леся. Зіньку, поїдемо... Ви там заспокоїтесь, обдумаєте... все... А тут... вас тягне туди, до них... до Катрі!..

Зінько (грубо і злісно). Ах, „поїдемо!“ Чого-ж я поїду?.. Женитись на вас?

Леся хутко дивиться на нього, встає і, мовчки закривши лице руками, сідає, схилившись.

Зінько (схоплюється й починає ходити. Злісно). Фу, яка-ж я мерзота!.. Яка мерзота! Ні, я, здається, здурію таки! Їй-богу, я таки здурію за ці дні... Ця злість моя, здається, прогризе таки мені і серце, і мозок... (Підходить до Лесі й хоче відняти руки від лица.) Я—божевільний, скажений... Не сердьтесь на мене, Лесю, грубого ідіота! Не сердьтесь, кротка, добра моя... Простіть...

Леся (віднімаючи руки і з боєм дивлячись на нього). За що ви так, за що, Зіньку?!.. (Закриваючи знов лице руками.) Як болять... Як болять!..

Зінько. Ну, простіть... Нетреб! (Віднімаючи руки

і стаючи перед нею на коліна.) Нетреба, щоб боліло... Кротка, добра... хороша...

Леся. Нехороша, погана я, безстидна...

Зінько. Ні, ні... Неправда... Неправда-ж, говорю вам! Ви—чиста, свята... То я—подлий... безстидний... Простіть-же... Не сердьтесь. Ні? Не сердитесь?

Леся. Хіба я сердилась... Мені боляче тільки, Зіньку...

Зінько. Подлий я... Ох, та й подлий-же!

Леся. Ну, годі... Нетреба... Не мучтесь... Годі, Зіню... (Сумно гладить його по голові). Я не серджусь... Уже пройшло... Нічого... (Павза).

Зінько (повертаючи до неї лице, тихо): Не „мучтесь“... Хм!... Ну, нащо ви така добра? Нащо? Чом ви не схопитесь, не плюнете мені в пику, не обіллете мене вогнем обурення, гніву... „Не мучтесь“... Вона свою муку вже забула... Ви-ж убиваєте мене цією кротістю... У мене рука не підводиться на вас... А я не хочу, щоб ви любили мене, недостойний я вашої любови, подлий я. Ось зараз, ось навіть у цю хвилину я думаю про Катрю, мене тягне до неї...

Леся (ледве чутно). Так ідіть...

Зінько (якийсь мент мовчить). „Так ідіть“... І більше нічого Ех!... „Ідіть“... Не можу я йти, не можу... Чого я підую?.. Скучно мені буде з нею... Щось обірвалось... Чужа вона якась стала... І тягне, і відштовхує... І до вас тягне, і від вас відштовхує... Женитись на вас? Не сердьтесь, Лесю... Що тут?.. Церемонії смішні, ми-ж все знаємо... На хутір? Ну, добре... Вчитись... Але-ж я, Лесю, хочу жити повно, широко... Я хочу чесно жити! Розумієте, що значить: чесно. Я хочу мати перед собою раз-у-раз, кожну хвалину, кожний мент ціль життя, і не яку-небудь ціль, а таку, яка-б при-

тягувала, усмоктувала в себе кожну мою думку, кожний рух моєї душі й тіла. Я хочу чути, що я—живу і чесно живу, що я не тільки корюсь сліпому інстинктові життя, а сам творю життя, сам своїм „я“ утверждаю його, сам суну його вперед... А як це зробити? На хутір? Боюсь я, Лесю, боюсь, що втечу, що не видержу... Я не можу, моя натура не може жити одним розумом...

Леся (гаряче). А я?.. А сям'я?.. Зіню!... Слухайте... Я давно хочу вам сказати... Зіню! Я можу бути дужою... Я можу бути страшно дужою! Я вас оповію, обгорну вашу душу своєю любов'ю, я диханням своєї душі зогрію ваше серце й воно буде теж жити... Я... Ах, Зіню, ви ще не знаєте мене... Я все віддала вам, я вже віддала дівочий сором і сказала, перша сказала, що люблю вас... Ви сказали: „і більше нічого?“. Ні, Зіню!... Я буду битись за вас, я не віддам вас їй... Я можу бути дужою...

Зінько (милуючись нею). Правда?.. Я вас такою ще не бачив... Нова ви і гарна яка!.. Лесю, це ви?

Леся. Це я, Зіню, я, бо я люблю вас... Катря не любить вас, бо вона не кинула-б... Ні, ні... не кажіть, дайте мені все сказати, хоч раз... Вона кинула вас, значить, вона... Зіню!.. Я не можу, не вмію всього сказати, але я навчусь, я все з собою зроблю для вас... (Обіймає й жагуче, палко цілує лице, очі, губи, голову, перериваючи себе:) Мій... Мій... Не віддам...

Зінько (злегка визволяючись) Лесю!.. Нетреба... Лесю... Ну, за що?.. За що ви любите?! Нетреба... Я—подлий... Як ви можете? І Катря, і ви... Цього-ж не буває... Бачите, який я... Пліюньте на мене я часто брешу вам, лукавлю... Мені приємно, що мене дві люблять... Бачите, який я? І я обманюю обох... Лесю!... Ах, у мене думки плутаються!...

Леся (пригортаючи його голову до своїх колін). Нічого... Неправда, ви не обманюєте... Нічого... Ви поїдете зо мною і все пройде... Тепер ви звикли до них і вам здається важко відірватись, а там відвикнете... Да? Зіню?... Поїдете? Наберете книжок, журналів, я ноти візьму... Там поле, небо широке... Тут вас все дратує... І все одно вони не простять вам, будуть набріхувать на вас...

Зінько (піднімаючи голову). Нетреба... ах, нетреба, Лесю, цього... Ви-ж їх не знаєте... Тільки не цим доказуйте...

Леся (тихо). Правда... Я не буду... Негарно... Ну, поїдете, Зіню?..

Зінько. На хутір?.. Поле, небо широке... Спокій.. Розвзатись, покінчити зо всім і почати щось нове... Хм... Відвикну кажете?.. Може... Не знаю... Може й справді тільки привичка...

Леся. А потім ми поїдемо собі закордон... В Італію, до моря... Да?

Зінько. Боюсь я, Лесю... А що як я втечу?..

Леся. Ні!..

Зінько (посміхаючись). Не боїтесь?

Леся. Не боюсь. Я не пущу... Ні-за-що!..

Зінько. Прикуєте?

Леся. Любов'ю прикую... Я вірю... Вірю, Зіню. А віра гори пересуває...

Зінько. Да?.. А не думаєте ви, що...

В їдальню входить Остап, страшенно розфранчений. Зупиняється.

Остап (посміхаючись). Ох, pardon!.. Я, здається, так сказати, не в пору гость...

Леся (весело, трохи ніяково). Боже, яким він сьогодні франтом! Чого це ви так розфуфирились?

Остап. Вам подобається? Правда я сьогодні душончик?.. Тотож-бо й є... Ну, Зінько, ходім.

Зінько (здивовано). Куди?

Остап. Як то „куди“? Паспорти закордон брать.

Леся (іронічно, уклоняючись йому). Бувайте здорові...

Остап (теж уклоняючись). Бувайте й ви... Ну, Зінько!

Зінько. Та чого так зразу?

Остап. Як „зразу“? Ти-ж учора сам казав, щоб сьогодні неодмінно йти... Чи може, (подивляється на обох)... може вже ти з кимсь іншим поїдеш?

Леся. Може.

Остап (до неї). Ви щось, кроткая голубіца, сьогодні якось... тее... чогось іменинами пахнете... Ну, Зінько!

Зінько. Та я, їй-богу, не знаю... Ну, чого ми поїдемо, власне кажучи?

Остап. Оттуди к чорту! Та ти кажи: їдеш чи ні?

Леся. Він не поїде.

Остап. А вас я не питаю. Я знаю, що по-вашому він не поїде... А як він? Ну, Зінько!

Зінько. Та це зараз іти за паспортами вже?

Остап. Фу ти, чорт! Та ти-ж уже одягнений. Значить, ти й сам збирався?

Зінько. Ні, це я так... Треба роздягнутись... (Роздягається і кладе пальто й капелюх на стілець.) Так, кажеш, закордон? Що-ж ми там робитимем? І на які я гроші житиму там?

Остап. Ти, їй-богу, ідіот? Я-ж тобі вже казав, що даю тобі одну свою тисячу. Ну чого тобі ще?

Зінько. А ти як?

Остап. А я собі другу. Та то не твоє діло. Ти кажи: їдеш?

Леся. Та чого ви сердитесь так, Остапе?

Зінько. Я не розумію тебе: з якої речі ти даєш мені? Що тобі до мене? Якби я думав так, як ти, я-б і братові не дав-би нічого...

Остап. Так мені хочеться. Ну, та... Слухай Зінько, ти мені кажи: ти їдеш, чи ні?

Зінько. Підожди... Ну, добре... Що-ж я буду робить там?

Остап (сердито повертаючись). Ану тебе к чорту!

Зінько. Та підожди! Ну, чого-ж ти сердишся? Я не розумію...

Остап. „Чого сердишся“? Того, що ти — якась ганчірка, а не людина... Сьогодні він їде, завтра не їде, після завтра знов щось... а що він буде робить, а чим він буде жити, а нащо він буде їхати.

Зінько. Чекай, „ганчірка“. Ну, скажемо, я їду. Добре. Що я робитиму там, закордоном. Чекай. Ти мені конкретно скажи. Мало того, що їдемо. Ну, приїжджаємо ми в Берлін, або в Париж... Добре. Наймаємо квартиру... Ну, а далі?

Остап. А далі... далі ти — просто ідіот!

Зінько. Лайка — не відповідь... Ти відповідай: що я робитиму там? Яка ціль мого життя там? Для чого?

Остап. Для життя. Ось вся ціль.

Зінько. Я не розумію. Що-ж таке по-твоєму це саме життя. Конкретно тільки. Конкретно.

Остап. Це саме життя по-моєму в тому, щоб кожний день у тебе сума твоїх приємних переживань була більша, ніж сума неприємних. От і все. До другого дня тобі нема діла. Клопочись про момент і не трать сил на приготування будучого, яке від тебе не залежить. Розумієш.

Зінько. А коли ці клопоти дають мені приємні переживання?

Остап. Твоє діло. Але потім будеш за них розплачуватись, розплачуватись за те, що якась сила розметає твої плани Як... хочеш. По-моєму, не варто бити головою стінку в надії, що за стінкою, може, є клад... Ну, їдеш?

Зінько. Але-ж скучно, Остапе, так... Може навіть веселіше розб'ить собі голову, ніж обкласти ватою душу й ходить замотаним у одні свої переживання моменту. Скучно.

Остап. Ет! у тебе сім п'ятниць на неділі... Ти їдеш?

Зінько. Не знаю... Нічого я не знаю!.. Ах, як мені все це надокучило, остогиділо!.. Я сам собі гидкий, противний!..

Остап. Ти їдеш?

Леся. Чого ви причепились до нього? „Ти їдеш? Ти їдеш?“ Їдьте собі!..

Остап (якийсь мент пильно мовчки дивиться на них, потім посміхається, маха рукою й говорить): Ну, бувайте здорові!.. (Повертається йти).

Входить Олена Максимовна.

Ол. Макс. Куди це?.. А франтом яким!.. Що це з тобою сьогодні?.. Дивіться на нього: То цілий тиждень хуліганом якимсь тинявся по квартирі, а сьогодні гляньте на цю фігуру... Куди це ти? Свататься, може?

Остап. Ну, нема дурних... Коли я в зсилці не посватався, то тут уже й калачиком не заманите...

Ол. Макс. Та чого-ж ти так розукрасився?

Остап. Сьогодні, мілая мамаша, у мене день... ізящества, або, як сказать по-українському, день... Хм! Як-же по-нашому „ізящество“? От бачите й нема. Е, мамаша, ви-б там потурбувались, щоб наші молотобойці скоріше викували це слово... Бачите, який я, а назвать по-своєму „по-рідному“ й не можна... А правда, мамаша, я душончик?

Ол. Макс. О!.. Розуміється... Ти у мене красун... Самий первий... Куди ж це ти намірився?

Остап. Ось тягнув Зінька за паспортами та, здається, йому прийдеться інші документи справлять.

Ол. Макс. Та-ак?. (Пильно дивиться на Зінька й Лесю. Зінько хмуро-задумливий). Ну, і добре. А ти все-таки тягнеш його закордон? Їхав-би ти, голубе, краще сам... Тобі треба спочинуть, поправити свої нерви, а він може й тут жити... Не тягни його...

Остап. Ех!.. Кури ви всі... Бувайте! (Хутко виходить)

Ол. Макс. (сміється). Скажіть, який сокіл!.. Общипаний... Общипали його наші російські шуліки... а він ще задається... (Пильно поглядає на Зінька).

Вбігає Наталя, одягнена в пальто, шапочку і в калошах.

Наталя. Ну, слава богу. І де ви ходите, мамо? В кухні нема, в спальні нема...

Ол. Макс. (сміючись). От маєте!.. Що за претензії!.. Та чого прямо в калошах приперлась?

Наталя. Я на хвилину. Мамо! Можна на після-завтра нашу квартиру на збірку? (Зінько підводить голову й дивиться на Наталю).

Ол. Макс. На яку збірку?

Наталя. Так, збірка... Невелика, душ десять, дванадцять... На вечір. Да? Ну, скоро, мене ждуть...

Ол. Макс. (стискаючи плечима). Знов якась збірка... Про мене... Можна. Тільки, як заберуть вас...

Зінько (хмуро). Коло нашої квартири вже, здається, стоять шпиги.

Наталя. Єрунда!.. Для вас, есдеків скрізь шпиги... Так можна?

Ол. Макс. Ти таки хочеш за братами піти?

Наталя (зневажливо кривлячи губи). За братами? Ні, я за братами не хочу йти... Дякую дуже...

Зінько (киво посміхаючись). То-ж чого так?

Наталя. Так. Сам знаєш... Ну, я йду. (Заклопотано поправляє шапочку й вибігає).

Ол. Макс. (посміхається). Гаряча!.. Перегорить... Колись і ці так само горіли...

Зінько (глухо). А тепер сидимо й держимо „не-нужные руки на порожней груди“?

Ол. Макс. (серйозно і якомсь обережно). Чого „не-
нужные руки?“ Тоді там були потрібні, а тепер у
другому... Всякому своя пора... і вона перегорить,
вийде заміж і стане на свою настоящу дорогу...
І ти женишся... і будеш потрібний... І я колись з тво-
їм батьком бігала так, як Наталя, а тепер, бачиш,
на кухні сиджу... (Навмисно заклопотано). Ох, я заба-
лакалась, а там... (Пильно глянувши на обох, хутко вихо-
дить. Павза. Леся задумливо дивиться перед себе).

Зінько. „Перегорить“... А поки що вона ще го-
рить... Дда-а... А я?.. (Встає й починає ходити. Зупиняється).
А невже я вже перегорів?.. Невже, справді, пора
думати про кухню, хутір... курей?.. Хм!.. Це—
штука!.. Ох, який-же я, справді, став кислий за
цей тиждень... Надокучило все це... ниття моє...
Ну, хутір, так хутір... Закордон, так закордон...
„Ганчірка“... Да! Я став проклятою, паскудною
ганчіркою! (Підходить до Лесі, сідає коло неї на підлозі).
Лесю!.. Чого ви задумались?.. Де-ж ваша віра
ділась? І ви не вірите? Правда?..

Леся (тихо й не міняючи пози). Ні, я вірю...

Зінько. А чого ж ви така?.. Ну, поверніться до
мене...

Леся (глибоко зідхає й повертається до нього). Так...
Ну?... Да, я вірю...

Зінько (безсило). А я ні... Не вірю я, Лесю... За-
грайте щось... добре?.. А я буду сидіть отак...
Сумне, сумне що-небудь... Добре?..

Леся нахилиється, цілує його в голову й мовчки виходить
з їдальні. Зінько, не встаючи з підлоги, кладе голову на канапу й
сидить. Леся в сусідній кімнаті грає. Павза. Музика, приглу-
шена, доліта ридяючими хвилями. Входить Олена Макси-
мова. Зупиняється і якийсь мент дивиться на Зінька;
потім помалу підходить до нього й нахилиється до голови йому.

Ол. Макс. Чого ти сину, на підлозі? Встань...
Зінько. піднімає голову, озирається і слухняно, автоматично
сідає.

Ол. Макс (сідаючи поруч нього). Що з тобою, Зіню?.. І чого Леся там, а ти тут?

Зінько (зворушено). Нічого, мамо, нічого... Так... Вона пішла пограти... Музика розрихлює мені серце... А з нього, мамо, вироста ніжність... Мамочко!.. Яка може бути болюча ніжність!.. Які ми самотні ходимо по землі, як багато нас, так близько ходимо один коло одного й такі самотні... Ти не смієшся з мене, з моєї сентиментальності?.. Не треба, мамо,—це так рідко буває. А я стомився...

Ол. Макс. Бог з тобою, чого-б я сміялась... І чи мені сміятись з того, над чим плачу я... Ну, та це... Да, сину, самотні ми... І багато нас і близько ми, а самотні... Ось ти коло мене, ти—син мій, а хіба я знаю твою душу?

Павза. Леся грає.

Ол. Макс. Як гарно грає ця Леся... Ніжно, як вся вона сама... Ти не посварився з нею тут?

Зінько. Ні... Чого ж би я сварився?..

Ол. Макс. Та так... Гарячий ти... Любить вона тебе безмежно... ця Леся... (Павза). Безмежно... Якоюсь стародавньою любов'ю, від якої помирали... І вона може вмерти, як не знайде собі... з твого боку... Чуєш, Зіню?

Зінько. Чую.

Ол. Макс. А є що-небудь?

Зінько. Не знаю, мамо... Здається є... Хороша вона така... чиста, ніжна, як небо голубе... Кличе мене на хутір до себе...

Ол. Макс. Ну? Поїдеш?..

Зінько. Не знаю, мамо... Хочеться мені покінчити з цим усім... Мабуть, поїду... Буде грати мені, буду вчиться... Все одно... Ех!.. Не знаю, мамочко, може поїду, а може зараз візьму й піду... Ідіот же я...

Ол. Макс. Куди підеш? Нетреба тобі нікуди йти... Їдь на хутір, женися на Лесі і все... Що там ще?.. Треба, Зіню... Треба тобі вже женитись.

Зінько. Треба?

Ол. Макс. Да, сину... Пора подумати, на які средства ми житимемо далі. Не інтересні ці думи, а треба, Зіню... У нас-же вже нічого нема... Земля заложена й перезаложена. Не хотіла я тобі казати досі,—приходив недавно Могилянський і казав, що як не внесем процентів, то на цей раз не помилює вже... Що-ж тоді?.. А довги наші?

Зінько. Ну, ерунда! Виплатимо!

Ол. Макс. Чим? Остап... сам бачиш, куди він здатний, я—не можу. Наталка ще гімназії не скінчила... Один ти... Один ти..

Зінько. Візьмусь за практику...

Ол. Макс. Ох, Зіню... „Улита едет, когда то будет“...

Зінько. А! Ерунда!

Ол. Макс. Якби то ерунда... Можна, правда, у Лесі позичить.. Тільки як його позичиш, коли вона, поки не вийде заміж, не має права на своє імущество?

Зінько. Хм!.. Виходить, треба женитись не на Лесі, а на праві позичить грошей?.. Оригінально.

Ол. Макс. Зіню! Як тобі не сором?

Зінько. Що „сором“? Та, власне кажучи, як говорити вже правду, то мені може треба женитись на ній, бо в неї є хутір, земля, гроші. Правда?

Ол. Макс. Нащо, Зіньку, цинізм? Вона тебе любить, ти її теж, от ви й женитесь. Якби цього не було, то ніякі хуторі не допомогли-б нічого. Нащо видумувать?

Зінько. А все-таки треба женитись?

Ол. Макс. Та звісно треба. Треба з багатьох причин. Треба тобі своє життя впорядкувати, тре-

ба перестати мучить Лесю; два місяці, що вона живе у нас тут, вона мучиться через тебе. Або кажи їй щось. або... Якийсь-же кінець треба... І средства наші тоже треба впорядкувати. Повинен же ти про сем'ю подумать... Не можна-ж так.

Зінько. „Повинен“... І тут повинен?.. І тут обов'язок?.. Куди-ж уже я, чортяка мене забори, утечу від цих обов'язків, від цих „треба“, від цих насильників. Чого ці „треба“ з мене не впливають, чому я повинен коритись їм?... Та не хочу я!

Ол. Макс. Мало чого ми не хочемо, а мусимо. Ти, може, й не хотів у тюрму йти, а схопили й потаскали тебе...

Зінько. Так? Так і женитись—вроді у тюрму йти. Мушу? Ну, вибачайте, мамо, з тюрмою я не міг боротись, а з цим ще можу.

Ол. Макс. Та ти здурів? Хіба я рівняю тюрму з жінкою? По своїй-же волі ти любиш Лесю?

Зінько. Та не по волі мушу женитись... А яка то любов з примусу? Та й не знаю, коли на те вже пішло, чи я справді люблю її... Хороша вона, тиха, кротка... А все-таки „пушиста самочка“ і більше нічого. Може це для кого й добре, а я не знаю...

Ол. Макс. Як ти сказав? Самочка?

Зінько. Та то... Не важно...

Ол. Макс. Зінько! Що-ж ти хочеш, щоб до нас прийшли описувать нас, щоб скандал був, щоб... Ти хочеш цього?

Зінько. Зовсім я не хочу цього.

Ол. Макс. Ба хочеш. Хочеш, бо не хочеш рятувати. Якись капризи. Чого тобі треба? Хіба ти женитимешся з нелюбою? Що за примхи якись... Аж сердить, їй-богу!

Зінько. Ах, мамо! „Сердить“. Вас усіх сер-

дить, а мене ні? А чи ви подумали про те, як це для мене?.. От ви, мамо, чи ви подумали про те, для чого я це робитиму, чи можу я це робити, чи не роблю я цим мерзоти. Ви не думали цього, правда? А я вам скажу, коли хочете знать, що я не маю права робить цього, бо роблю це не від всієї душі, не від повного свого „я“, не в згоді з собою, а так якось... І як ви хочете, щоб я це робив з примусу? „Повинен“... Та не повинен я зовсім, відчепіться ви всі від мене! Знать я нічого не хочу. Ну, хай я—егоїст, подлий, все що хочете. Хай! Я їду з Остапом закордон і все... Нічого я не знаю, не знаю і знати не хочу. Хай вас описують, хай... все... Я—егоїст, мерзота, ну й годі. Годі! Хай. Не можу я. (Хапає пальто й одягається).

Ол. Макс. Зінько! Заспокойся...

Зінько. Я—спокійний!.. Да!.. Зовсім спокійний...

Ол. Макс. Куди-ж ти йдеш?

Зінько. Іду паспорт брать...

Ол. Макс. Підожди...

Входить Леся, широкими очима дивиться на Зінька.

Леся. Куди це ви, Зінько?

Зінько (понура-злісно, не дивлячись на неї). Паспорт брать... Бувайте здорові.

Хутко йде і через свою кімнату виходить.

Леся (безсило і глухо). Чого він?

Ол. Макс. А!.. Ідіот!

Леся. Чогось розсердився?

Ол. Макс. Хіба йому довго? Якийсь прямо неможливий став за цей тиждень, як розійшовся з тими своїми... Прямо балакать з ним не можна...

Леся. Чого-ж за паспортом?

Ол. Макс. А спитайте ви його... Говорив, що поїде до вас, про ніжність говорив і враз, як опарило його... Схопився, одяг пальто й побіг... Прямо ідіот і більше нічого...

Леся тихо схилила голову на груди й, задумавшись, стоїть. Олена Максимовна теж, дивлячись кудись у куток, не рушиться.

Леся (глибоко зідхнувши, тихо). Треба їхати додому...

Ол. Макс. (повертаючись до неї). Ну, чого там додому? Чого вам спішить? Гостюйте... Скучно-ж там у вас... Одна там на хуторі...

Леся. Ні, треба їхати. Я й так загостювалась, третій місяць уже... Пора...

Двері в Зінькову кімнату помалу розчиняються й тихо входить Зінько. Підходить до канани, якийсь мент понуро-задумливо стоїть, потім, злісно зідхнувши, лягає, заклавши руки за шию.

Ол. Макс. Та вже подождіть хоч до весни... А там і поїдемо... Може, й Зінько ще надумається й поїде з вами, все-таки веселіше... Чого вам спішить? Чи вас там батьки ждуть, чи діти плачуть? Ні тих, ні тих нема, а значить, і тікати нема чого...

Леся мовчить.

Ол. Макс. У вас-же тільки й близьких, що ми... Ну, й будьмо-ж такими...

Леся. Да... Тільки все таки треба... Треба...

Ол. Макс. А! Нічого там не треба... Ще поїдете.

Леся. Не можу, Олено Максимовно... Дуже вже поганою я стала... Тяжко мені... Не знаю, як буду тепер... Прямо не знаю...

Ол. Макс. (підходячи й обнімаючи її). А! Не думайте. Є у нас хороша приказка: „якось-то буде“. Перемелеться, коржі будуть... Ходім, заграєте щось, розважатесь... Нетреба думати... Ходім, Лесю...

Тихо виходять обидві. Через якийсь мент чується музика, ніжна, тужлива, плачуча. Зінько схоплюється й напружено слухає. Звуки то жагуче ридають, кричать, то безсило затихають і стогнуть сумно, безнадійно, то знов з обуренням, з гнівом рокочуть, вимагають, кричать. Зінько, впившись руками в ко-

ліна, напружено слухає, потім помалу безсиліє, відкидається на спинку канапи й не рушиться. Вмить, стріпнувшись, злісно б'є кулаком себе по коліні, здавлює голову й застигає. Згуки тихі, вмовляючи крадуться і пливуть по кімнаті. І знов Зінько безсило підводить голову, безсило якомсь напів лягає на канапі й лежить з мукою в лиці. Чується тихий дзвінок у снігах. Зінько не рушиться. Музика плаче. Через якусь хвилину в двері Зінькової кімнати стукають.

Зінько (в'яло підводячись). Ввійдіть!

Тихо входить Катря.

Зінько (схоплюючись). Боже!.. (Не рухається).

Катря (помалу, якомсь рівно підходячи до нього, з болісною посмішкою, бліда). Дома?.. Думала, що не застану! (Простягаючи йому руку). Ну? Як поживаєте?.. Не ждали?

Катря помалу сідає на канапу й тихо, ніжно гладить йому голову, дивлячись на нього глибокими, серйозними очима. Зінько падає коло неї на землі, припадає до колін і жадно, судорожно, як наплакана дитина, пригортається.

Зінько (жадно, судорожно обіймаючи, впиваючись в неї). Катре!.. Ох, Катре!.. (жадно цілує руки, плечі, лице, голову). Катре!..

Катря. Ждав мене?

Зінько. Ждав... Ох, всею душею ждав, всею кров'ю, всіми нервами, всім собою ждав. Ждав, Катре!.. Прийшла... Прийшла, щастя моє?

Катря (напружено й ніякого сміючись). А ти знаєш, чого я прийшла?

Зінько. Ні, ні, нетреба, Катре, нетреба, люба... Потім, потім... Я змучився, я так змучився, Катре, нетреба, не говори... Дай, я буду дивитись так на тебе. Дай, хай моя вся душа всмоктує тебе в себе. Моя висхла, гаряча душа. Катре!

Катря. Чого-ж ти боїшся?

Зінько. Нетреба, нетреба. Дай спочинуть коло тебе. Не говори...

Катря. Прийшла подивитись на тебе... що робиш, який тепер. Я виїжджала і цей тиждень не була в городі... Ще нікого не бачила і прямо до

тебе пішла... Бачиш?.. А ти був, мабуть, у мене?.. (Зінько мовчить. Музика змовкає).

Катря. Приходив чи ні?

Зінько. Ні, не приходив...

Катря. Ні?.. Чого?

Зінько. „Чого“... Ти ще питаєш.

Катря. Не приходив, значить? Так і я думала... Що-ж ти робив?

Зінько. Що?.. Мучився... Лежав оттут і слухав: ось буде дзвінок, шаги в сінях, одчиняться двері і увійде вона, моя Катря... Одчинялись двері, а Катрі не було..

Катря. Виїжджала-ж я...

Зінько. Ночі пролежував оттут, дивився в вікно і думав, думав, думав... Скільки я передумав тепер за цей час, скільки червей піднялось у мене в душі... Перше вони, мабуть, спали, а тепер всі гризуть, точать мозок, серце... Скоро вони прогризуть мене зовсім.

Катря (задумливо). Думав?.. Про що?

Зінько. Ех!.. „Про що“...

Катря. Про що-ж? Про те...?

Зінько. Багато про що... Ну, та...

Катря. А з нашими бачився?.. Як тут? Нічого нового нема?

Зінько. Не знаю. Я нікого не бачив і до мене ніхто не заходив...

Катря. Ну, а що-ж ти робив? Про що-ж ти думав?

Зінько. Про все, Катре. Ах, нетреба говорити. Нетреба, Катре!

Катря (ласкаво, але твердо). Ні, Зіню, треба. Я теж думала і теж багато... Знаєш, що я зробила за цей тиждень? Я взяла в руки свою душу і роздивилась її близько-близько. І, Зіню, скільки павутиння, пороху, сміття було на ній!. Цілий

тиждень чистила. А тепер прийшла до тебе... Знаєш чого?.. (Зінько дивиться на неї). Щоб взяти твою душу, придивитись до неї й теж почистити... А тоді взяти з собою... Чуєш: взяти! Я не віддам тебе... Не хочу віддати тебе. Чуєш? Я того прийшла.. Я не вірю тепер тому, що говорила, я почистила свою душу і вірю, що ти не такий. Ти-ж не можеш бути таким, яким став тепер, я-ж знаю тебе. Ти не можеш „обійтись без людей“. Я—дурна, що злякалась цієї фрази. Тепер я не боюсь... Чуєш мене, мій любий, чуєш: не боюсь. Ти—не такий, ти не можеш обійтись без людей, без „ми“. Правда-ж? Скажи... Ти-ж думав про це?

Зінько. Не знаю. Противні мені люди...

Катря. Неправда-ж!.. Ну, не говори так... Говори, дивлячись пильно в душу собі. Говори так, Зіню. Тільки так. Ну, дивись і говори: правда-ж неправда?

Зінько. Не... знаю... Ах, Катре, нічого я тепер не знаю. Не муч мене!...

Катря. Ні, буду мучить... Ти, говорю тобі, не можеш обійтись. Ти кажеш, мучився? Значить, обходитись тобі не легко?.. Ну-да. Ти-ж чесний, ти хочеш бути чесним із собою: як-же ти можеш дивитись і не бачити своєї нечесности, брехні своєї. Та подивись ти: весь ти в людях, серед людей, через людей. Все, що на тобі, в тобі, круг тебе—все це люди. Візьмеш книжку, там людська думка, візьмеш хліба,—там людська енергія, візьмеш свою душу,—там людські слова, людський досвід.. Кожний твій рух все одно від людей і для людей, як-же ти можеш бути навмисне таким сліпим?

Зінько. І мого нічого нема? Мого, мого нема ні в кого і ніде, а тільки в мене? Все не моє?

Катря. Твого в тебе тільки твоя... як-би тобі

це сказати?.. ну, твоя комбінація не твого. Тільки! Все, з чого ти складаєшся, то не твоє, а як ти складаєшся то твоє. Як-же ти хочеш розірвати себе? Відними те, з чого ти складаєшся і не стане того, як ти складаєшся. Ти злитий з людьми, ти—сам „ми“, ти людина. Ах, Зіню, мій Зіню, мій здоровий, мій живий, мій дужий Зіню, не розбивай моєї віри в тебе, вона вже тріснула... Я не хочу, чуєш, не хочу-ж я!

Зінько. Хіба-ж я б'ю?... Я—такий... Хіба я винен? Ти сама кажеш: так, таким способом я складений. Чим-же я винен, що я не можу принести цю комбінацію, мою комбінацію в жертву цьому Молоху, цьому „ми“? Чим?

Катря. Так цей-же Молох, це ти, це я, це всі „ми“?! Боже мій, як ти не розумієш?!

Зінько. Я розумію, Катре, я розумію. Тільки я не розумію, як я можу з ненавистю в одній руці простягати другу руку з поміччю. Я цього не можу зрозуміти! А ви силуете, і дуєте на мій вогонь ненависти, думаєте, що загасите. А він ще більшим стає. Не дуй, Катре... Нетреба... Годі!..

Катря. Добре... Годі. (Суворо дивиться перед себе)

Павза. Знов чується музика.

Катря (задумливо неуважно). Хто це грає.

Зінько. Леся, мабуть.

Катря. Да. Ну, що вона?

Зінько. Нічого. (Павза). Поїду мабуть з нею на хутір... (Пильно дивиться на Катрю).

Катря (неуважно). А, на хутір? (Живо подивившись на нього.) Так?

Зінько. Напевне не знаю. Кличе вона.

Катря. Обручившись, розуміється, законним браком? Хе!

Зінько. Ну, ерунда!.. (Павза. Встає й починає ходити. Зупиняється перев суворою Катрею). Фу, мерзота!

Знаєш для чого я сказав це? Щоб ти приревнувала... Гадость я і більше нічого. І нікуди я з нею не поїду, не хочу їхать. Катре! Як чесно жити? Як...

Катря. Ти справді не їдеш з нею?

Зінько. Справді, Катре.

Катря. А вона кличе?

Зінько. А, єрунда те все. Покинь, нікуди я не поїду, не можу їхать, куди я поїду такий якраз? Що я робитиму? Мені треба якоря, треба мати при собі якор, який я завжди міг-би кинуть, де хочу. А тепер я літаю по цьому ідіотському морю життя без глузду. От підхопила буря мене і я не знаю, на чому мені зупинитись. Катре, як жити чесно, повно, найкраще? Як?

Катря (помалу повертаючи до нього голову і якийсь мент мовчки дивлячись на нього). Як?... Це ти питаєш? А ти забув уже наш гімн? Забув, як сам називав це море не ідіотським, а великим, прекрасним, як збирався твердо дивитись в очі бурям і реготать... Пам'ятаєш, ти говорив, що любиш реготать в бурю?

Зінько (понура). Забув...

Ходить. Катря якийсь мент пильно дивиться на його, потім суворо, щось думаючи, дивиться у бік. Музика чутніше.

Зінько (зупинившись слухає, якимось немов про себе). „Тихий ангел над землею“...

Катря. Що?..

Зінько. Так... (Знов почина ходить). Чогось вірші прийшли в голову... „Тихий ангел над землею“... Чиї це?..

Катря. Не знаю... (Глибоко втягує в себе повітря і з силою видихає). Ну, нічого.

В ідально входить Остап; озирається і йде до Зінькової кімнати; стукає.

Зінько. Ввійдіть!

Остап (входячи і зобачивши Катрю). О, вибачайте, я думав, що ти сам. (Здоровкається з Катрею). Ну, сер-

денько, паспорт береться, околודок казав, що днів через два матиму вже. Може, роздумався, то їдьмо? Разом брати скоріше буде... Га?

Катря (вильно). Куди це?

Остап. А от хочу однять у вас Зінька, тягну закордон його.

Катря. Так? Чого-ж то? Навіщо він вам здався?

Остап. Та так... Хочеться...

Катря. Ви-ж, здається, не дуже любите тепер людську компанію, наскільки я зрозуміла вас із нашої останньої розмови.

Остап. Я люблю все те, що приємно мені, чи то людська компанія, чи компанія пляшки, чи сигара..., чи брат Зінько. Ну, топ frère Зінько?

Зінько. А, відчепись ти ради Бога, куди я там поїду з тобою? Якого чорта? В паризьких кабачках сидіти?

Остап. Хіба не все-одно де? Аби приємно. У всякому разі краще, ніж в одиночній камері (Бере стілець, зручно сідає й кача ногою.)

Катря. У кожного свій смак і своє місце...

Остап (ввічливо схиляючись до неї). Свята істина, я теж так думаю. А через те і дозволяю собі тягнути Зінька туди, де краще... на мій смак, розуміється.

Катря. Хіба йому тут погано живеться?

Остап. Так мені здається. (Зінько понуро ходить.)

Катря. А ви думаєте, що дасте йому краще життя?

Остап. Думаю.

Катря. Хм!... Інтересно... Чим-же?

Остап (серйозно й навіть трохи злісно). Чим?.. Свободою! Повною свободою від всяких пут, якими люди путають і себе, і других. От чим!..

Катря (іронічно). Так? Ви маєте таку свободу?

Остап. Маю, не бійтесь. Я її добув довгими літами неволі,

Катря. Цікаво хоч одним оком подивитись на неї.

Остап. Сліпі не можуть побачити сонця, хоч і схотять.

Катря. О?.. Я не можу, значить, побачити? А чого-ж Зінько може?

Остап. А того, що йому життя починає трошки розплющувать очі.

Зінько. А ти знаєш?

Остап. Так здається.

Зінько. Ну, то перехрестись лівою.. рукою...
(Понуро ходить.)

Остап. Розуміється, коли хочуть бути сліпими, то тут і життя нічого не зробить. А мені згадується, що ти ще днів два-три назад казав, що починаєш розплющувати очі... І про Молоха говорив, що давить тебе залізними руками. Чи ти це всім говориш для-ради красного словця.

Зінько. Говорю те, що думаю.

Остап. О, само собою, без процесу в мозку говорити не можна...

Катря. Ну, а все-таки, може-б ви хоч трошки розплющили й мені очі... Он на Зінька це видно зробило вражіння, що хотів закордон їхать і може й поїде ще... Постарайтесь, може й я поїду... Чи я не можу видержать конкуренції з пляшкою пива?

Остап. Ні, чого-ж?... Всякому свій час... О, у мене програми максимум немає. У мене мінімум один.

Катря. Все-одно, все-одно... Будьте ласкаві.

Остап. Самий невеличкий мінімум. Коли хочете, я можу сказати: „маючи на увазі“ і т. д. я „требую“: не коверкай сам собі і другим природи,

себ-то (коментарії до першого пункту): інстинкти, що дають страждання, вбивай, заморюй. Але не берись заморювати в один мент те, що виростало віками. Це все.

Катря. Да-а?..—Нічого нового!.. І я так думаю.

Остап. Вибачайте, ви всі думаєте, може, й так, але робите инакше... О, не ображайтесь,—несвідомо робите... Позвольте дати вам маленьку ілюстрацію?

Катря. Прошу.

Остап. Історія з Зіньком. Він розказав нам все, не бійтесь, конспірації ми не порушимо... Чого ви хочете від нього?

Зінько. Чи не міг-би ти другу ілюстрацію знайти собі?

Остап. Нічого. На цьому видніше.. Ви хочете, щоб він убив інстинкт свого „я“... Хм!.. Та ви знаєте, що це значить? Це значить: випотрошить себе, бо це — найголовніший-же інстинкт життя. Але це робите ви для „ми“, для інстинкту будучого. Ха-ха-ха!... Йй-богу, мені тепер від душі хочеться сміятися, коли чую ці казочки. Та хто справді робить для цього будучого? Та покажіть мені хоч одного самого „будучого“, який-би думав про тих будучих людей, сидячи десь у камері? Нема! Ні один член вашої організації ніколи зовсім і не має на увазі тих будучих людей, а коли він бігає, віддає свої сили цій роботі, то не через те, що комусь там в будучому буде добре через це, що він їх має на увазі, а того, що це підтримує його „я“! Значить все-таки тільки інстинкт „я“. Але я хотів-би знати, коли вже перестануть люди навчати природу? От що я хотів-би знати. „Ти, мовляв, помилилась, уклавши у нас такі сили, треба ось так“. І потіють над обученням природи й серйозні, підсліпуваті філософи, і жовтороті не-

серйозні хлопчаки і стрижені дівчата, яких обідила красою природа. Всі вчать! Ха-ха-ха!...

Катря (іронічно). Страшно смішно.

Остап. Їй-богу, смішно. Ну, ви подумайте: для чого ви хочете сковеркати Зінька? Для підтримки інстинктів життя? Вбиваючи найголовніший? Ви хочете випотрошити його?.. Неестетичний вид, повірте. Бачив я цих випотрошених і висхлих. Але вам таких і треба, вам людям гурту; вам нема діла до того, що він висох: „це його приватне життя“. Вам нема діла до його серця, до сміху, до сльоз. У вас тільки заробітна плата, виробництво, кризи, революції, партії, організації. Бо це—гуртові, громадянські справи. А сміх, сльози, ласка, сум, поезія,—це недостойно серйозних діячів.

Катря. Єрунду чешете!

Остап. Не єрунду. Повірте, що я багато бачив. Бачив я випотрошених, висхлих, заражених теоріями, ці живі кістяки, у яких між ребрами, замість серця, висить капітал Маркса. Та й ті навіть корились природі і „я“... Ха-ха ха!.. В зсилці, наприклад... Було там декілька таких випотрошених. Перед зсилкою, ще навіть в дорозі, вони з зневагою плювали на своє „я“, підкидали його ногами, метали громи морали на неморальних; а побули в зсилці кілька місяців і, голубчики мої, так почали гризтись за смердючих грязних якуток, що кожному павіянну соромно стало-б..

Катря. При чому-ж тут Зінькова історія?

Остап. Для аналогії. Не мечіть на нього громів і не потрошіть його.

Катря. Вам так дуже жаль його?

Остап. Ні, мені неприємно дивитись. А я завжди відкидаю ногою, як мені щось неприємне лежить на дорозі. І йому це раджу. Тільки він не може. Я не злякався, що мене виженуть з гурту, і від-

пйхнів ногою „царство будучого“ і йому це раджу. Будь свободним, будь вірним сином природи й відпихай ногою всі камінюки, які кладуть тобі під ноги печальники людей. — Ти мусиш одіслать на кухню своє „я“ служити панам—„ми“,—так вчать вони. „Ти мусиш любити, їсти, пити так, як люблять, п'ють, їдять твої пани—„ми“,—вимагають вони.—Ти мусиш власними зубами відгризати маленькими й великими шматками своє серце і пхать його в ненаситну пащу панів—„ми“,—велять вони. Та з якої речі, спитаю вас? Хто ці „ми“? „Мільйони“... Чудесно. Хай-же ці „мільйони“ навчаться любити себе, себе любить, а не ближніх. Не вчіть їх любови до „ми“, а до „я“, тоді вони будуть мати те, чого їм треба. Ця любов до „ми“ є камінюка, яку ви кидаєте під ноги їм! Да! Камінюка! Для мене є одна тільки цінність: я. З якої-ж речі я мушу любити те, що люблять всі? Через що для мене цінніша радість багатьох, ніж одна моя? Та хто знає, крім мене мої радощі? Хто може знати невловиму гру моїх переживань? Хто може оцінити всю вагу ледве помітного дрижання моєї душі? „Ми“? Цей неповороткий, грубий звір з недоладними, прямолінійними переживаннями? Ах, залиште!

Катря. Позвольте вас перервати: ви—декадент?

Остап. Я—я, і більше нічого, а ярлички можете чіплять, які хочете. Чи ви без ярличка не признаєте мене за людину?

Катря. Ні, можна й без ярличка... Тільки легше розібратись, з ким діло маєш. Скучно довго вислухувать такі цвілі, стародавні символ-віри.

Зінько. Ну, буде!.. Покиньмо цю розмову.

Остап. Можна... А ще цвіліші символ-віри випотрошених... Ці інтелігентики—жалкі, маленькі, зависливі, заморені... „Робочий клас, представники

пролетаріату“... Ха-ха-ха!.. Видряпують один одному очі й думають, що ведуть незрячих по путі праведних... А посмій критично глянуть круг себе, зараз—„недозрілий ум, буржуазність, хвостизм“ і всякі ці, чисто випотрошені, слова...

Катря (сердито). Та неправда-ж!

Зінько (хмуро). Положим, це правда.

Остап (живіше, подивляючись на Зінька). Правда! Всякий живий чоловік, а не фанатик скаже, що правда. Всякій, хто хоче жити, буде тікати від вас, всякий, хто не випотрошив в собі найживішого інстинкту життя, той відпихне цю камінюку, це „ми“, яке ви шпурляєте йому під ноги! Во ім'я чого-б не творилось насильство, воно все одно є насильство!

Катря. Ви—анархіст?

Остап. Знов! Ви без ярличка не можете? Ні! Я—я, нікого я не вчу, не агітую, тільки себе; і ні бомб, ні прокламацій кидати не буду; хочу—говорю, хочу—мовчу.

Катря. Та ви-ж зараз уже агітуєте Зінька!

Остап. Ні, я не агітую, я тільки говорю те, чому я навчився. Говорю, бо так хочу.

Катря. Та неправда-ж. (Встаючи, гнівно). Агітуєте!

Зінько (роблено сміючись). Та хай агітує... Що правда, то правда.

Катря. Правда? Хіба правда коли-небудь говорила устами хворих?

Остап. Хворих? А є правда здорових ще?

Катря. Да! Є правда здорових!

Остап (іронічно посміхаючись). Правда „ми“? Правда budouчого? Чули ми!

Катря. Ні, правда того самого „я“, за котре ви так дрижите, тільки не закутаного в ваші драні пелюшки, не відгородженого від життя, не хворого, а здорового „я!“ Неправда, що ми хочемо

вбити „я“; неправда, бо ми не такі сліпі, як ті, що хочуть убити „ми“. Ми хочемо зробити „я“ великим, як „ми“, широким, як „ми“, дужим, як „ми“. Молох? Да, „ми“ є Молох, але великий, прекрасний Молох! І я хочу, щоб Зінько, щоб всякий ввійшов у нього, щоб серце його стало таким великим, щоб змогло, з'уміло (а це не легко) вмістити в собі всі страждання й радощі цього Молоха. Да! Я хочу, щоб всі стали такими, щоб люди стали богами. Куди ви кличете Зінька, що обіцяєте йому? Свободу? Широке, повне життя? О, боже! Та коли він чесний, коли розум його не схоче позичать очей у сірка перед серцем, то він не зможе, шукаючи широкого життя, піти за вашою свободою, бо це є тюрма, тюрма серед шумного міста. „Широкого життя“... Та що є ширшого, що є більшого від цього великого, могучого бога—Молоха? Жалке ваше „я“ без нього, жалке, трусливе, брехливе. Не гордо стоїть воно віддалік, а трусливо ховається за свої маленькі переживаннячка і, як цуцик, краде з-під столу цього самого Молоха крихти, що гризе потім у себе. І гордий:—„це моє“. О, ці мені хворі, маленькі люди з своїми манюсінькими переживаннячками, з манюсінькими мозочками, з манюсінькими язвочками! Яка сила розплодилась їх тепер, які вони напундючені, як вони хочуть свої ці переживаннячка, манюсінькі, сіренькі зробити достойними уваги всіх. Ми маємо право на них... Жалкі ви!

Остап (саркастично). Дякую, ви дуже ласкаві!

Катря. Я не про вас особисто. Я про тих, на яких ви будете похожі. Я про тих, які хворістю своєю заражають других, про тих нещасних, які гордяться своєю хворістю, про цих декадентиків, про людей сумерок, похоронного дзвону, осіннього дощукі! Ух! Я не виношу їх, я не можу спокійно

балакати про них! Вся моя натура дрижить від гидування, наче я наступаю на червиву собаку. Фе! Всі ці знервовані буржуйчики, істеричні баришні, аристократи духа в лохмоттях! Духовні босяки вони, хоч родом може й з аристократів! Вони зневажають „толпу“, вони знать не хочуть її страждань, вони знають одну цінність: „я“. Ах, ви!.. Так для чого-ж ви чіпляєте на себе вуаль ідеалу широкого, великого життя? Для чого? Для чого ви лижете і смакуєте тільки свої манесенькі, гнойні язвочки, які ви називаєте „стражданнями поранкових душ?“ Чом ви бачите в „толпі“ тільки маленьке й погане? Чи у вас немає органів для „восприятія“ великого? Вам хочеться лизать, смакувать язви? Вам хочеться великих гнойних язв? Так ідіть у „толпу“, лижіть її язви, вони великі! Спустіться з висот жалкої, бутафорської „самоти“ своєї й купайтесь у морі сліз... Воно широке! Коли ви любите смрад, то любіть-же хоч великий смрад, ідіть туди, де смердить велике, соціяльне страховище, що починає гнити. Коли ви любите черви, то любіть-же хоч великі й покиньте свої маленькі, а полюбуйтеся червами „толпи народа“. Любіть-же велике, коли говорите! Ех, ви! Велике!.. А що є більше „ми“, більше „Молоха“?.. Ну, скажіть мені! Скажіть... Не скажете! І не вбити хочемо ми „я“, говорю ще раз, а зробити його таким, щоб кожний рух, кожна радість, кожна мука, велика мука великого Молоха були його радістю й мукою! Богами—Молохом хочемо ми зробити людей! Ви кличете і я кличу, ви обіщаєте і я обіщаю. Ви кличете відгородити своє „я“ від людей, я кличу розчинити його двері й пустити вільного повітря. Не сентиментальної любови до ближніх хочу я, ні! Не знищення себе, а вищої любови до себе, до свого „я“, любови здорової, любови, яка любить сонце,

зріст, боротьбу, любови смілої, відважної. Зроби свій мозок таким великим, щоб в ньому помістився весь минулий досвід людей; зроби своє серце таким широким, щоб ти міг плакати над стражданнями тих, що були перед тобою, зроби все своє „я“ таким широким, як минуле й будуче, як вічність! Змож бути таким! Змож, старайся бути таким! От якої любови до свого „я“ ми хочемо! Не в калюжці хвилини, моменту полоскати свою душу, а пустити її на великі хвилі великого моря вічності! От якої любови ми хочемо!..

Остап. „Вічність“... „Будучність“... Грандіозно, що й казати... Красиво... Очень даже трогательно... Тільки... тільки все-ж це тільки красиві фрази, а подивитись ближче, то всі-ж ви, як і ми грішні, полощетесь в поганеньких калюжках брехень, зависти, спльоток, розпусточки...

Катря. Да! Полощемось! Може й є правда в ваших словах і була-б вона правдою, якби у вас не атрофувались органи „воспріятія“ великого. Да! ми полощемось у калюжах, але бува й так, що ми впливаєм і в море, ми хитаємось на хвилях і кричимо! Ви не чули? Буває, товаришу... Чи то пак! вибачайте: добродію...

Остап (уклоняючись). Прошу.

Катря. Буває! Та ми хоч хочемо, ми хоч мозком охоплюємо цю радість великого, а вам, гордим, самотнім душам, і цього не можна. Оттут то й ріжниця! Вам, хворим, не місце серед здорового. Не тягніть-же здорових, бо до них посміхається життя, а до вас смерть!

Остап. Ну, то хто його зна, що до кого посміхається... А ви все-таки боїтесь за Зінька? Да? Значить, всі ваші теорії не такі-то вже приваблюючі? Хе!

Катря. Йому це краще знати... А я може й

справді боюсь, бо і здорові можуть заслабнути... А мені хочеться бачити його з нами, серед здорових, він—мій товариш. Правда, я й забула, для вас це слово—„звук пустой“, я знаю; ну, а мені багато говорять. Для вас Молох—страховище, а для мене прекрасний, великий бог, який дає мені мої радощі, мої муки, життя моє. Для вас Молох—чужий, а для мене він—рідний, бо я сама—Молох, сама—жива частина його, а ви—одброс його.

Остап (сухо встаючи). Ну, розмова знов починає ставати занадто інтимною... Бувайте здорові!

Катря. Чого ви? Образив вас образ? Бувайте здорові.

Остап виходить. Зінько ходить похмуро по кімнаті.

Зінько. Ти занадто різко балакала з ним. Йому видно було тяжко, що ти його хворим називала, він не любить, коли йому нагадують.

Остап в ідальні зупиняється, потім нервово підходить до буфету, вийма пляшку й підряд випива три чарки. Постоявши понуро якийсь мент коло шафи, зривається з місця й рішуче виходить з ідальні.

Катря. А! Так і треба! Я жалію тільки тих хворих, яких можнавилічити. А тих безнадійних, що ще впираються й розносясь скрізь заразу, треба нищить. І ви подивіться на них, з яким вони гордим видом ходять скрізь. Прямо модно стало бути істериком, маніяком, модно писати якісь вірші, схожі на бред божевільного. І що мене більш усього дратує, дак це те, що вони несуть цю заразу в ту саму „толпу“, яку зневажають, їм потрібні її оплески, її гроші. Дратує те, що гнила частина, відживаюча, заражає своїм гноїнням здорову частину людей, яка проти волі близько стоїть коло гнилятини! От що мене дратує! Гнийте собі, буржуйчики, чорт вас бери. Гнийте істеричні баришні й студентки, це неминуха доля всього не-

гідного для життя. Але геть від робочих, геть від тих, чийм потом поливані ваші смердючі квітки гноїння!.. Геть від здорових, сильних, творящих життя! Ненавиджу їх!.. А ти... Ти—здоровий, ти—сильний, як ти можеш без огиди нюхати смердюче повітря твого трупа-брата? Зінько! Мені-ж боляче це, ти-ж крутиш мені серце... (Дуже втягує повітря і з силою видихає).

Зінько. Хіба я слухаюсь його? Єрунда... Даремно ти гарячишся так... Ніколи я не згоджувався з ним...

Катря. Ти підтакував йому.

Зінько. Там, де він правду казав, я підтакував, але взагалі я не можу згодитись з ним. І цілком згоджуюсь я з тобою!..

Катря (живо підходячи до нього). Да? Правда?

Зінько. Правда, Катре... Тільки... Я цілком згоджуюсь, я мушу згодитись, що я не можу без людей чесно сам жити. Твоя правда, але... я не згоджуюсь з насильством, я не можу примирити цього.

Катря. Та де насильство?.. Ах, Зіню, ми весь час товчємось на одному і ти все-таки не розумієш мене. Я не насильства над тобою хочу, я хочу, щоб твоє „я“ стало таким широким, що проглинуло-б твою ненависть до Василя, щоб вона потонула у ньому, щоб ти сам зміг стати таким великим, як „ми“... Ось чого я хочу!

Зінько. Ти вперед не так казала. Ти казала „мусиш“.

Катря. Я не подумала. Ну, все одно, хочу я, щоб ти став таким широким. І от через це мені боляче було. І тепер боляче... Боляче, що ти не бачиш, не вмієш ще бачити, де широке життя, що ти—мій товариш, мій друг, мій любий, коханий—не моїм життям будеш жити. Я, Зіню, не бачу більшого життя, як серед людей, я багато думала, я

довго, Зіню, шукала теж, я теж хочу прожити своє життя найкраще. І я тепер знаю, що життя найбільше в тому, щоб бути самому найбагатшим, щоб багато давати й багато брати, щоб зуміти проїнятися радістю твого знайомого і вміти вмістити в грудях радість і горе кожного... Люби себе, але люби вищою любов'ю, багатій, роздавай, будь широким. Влізь в Молоха всею кров'ю своєю, й розтопись у ньому, і стань сам Молохом! Це Зіню, не фрази, а мій досвід, добутий, може, не легко... Я тобі скажу. Наприклад, так: я колись страшно соромилась, боялась навіть людей; кожний незнайомий здавався мені чужим, навіть ворожим чогось і через те неприємним, поганим, чужим... А тепер... якими вони мені здаються знайомими, милими. Ідеш, наприклад, по вулиці, або їдеш у вагоні й дивишся: пики у них серйозні, холодні— правда; але-ж я знаю тепер, що заговори з кожним ласково і він тобі зразу потепліє, оживиться, розбалакається і зовсім наче другий чоловік перед тобою... Ближчий, чимсь дуже рідний... а часом і дуже хороший, я люблю тепер заговорювати з людьми... Скільки нового я пізнаю!.. А ось... була я ще в Михайлівці... Боже, Зіньку, які ці селяни милі, як діти, ну, просто, як діти, жалко прямо їх. Дивляться на тебе, як на щось святе, вірять, як богу якомусь, жаліються, подають прошення. Я страшенно сміялася... Одна баба на чоловіка свого жалілася, що обижає... Да! Тебе згадувала!

Зінько (живо). Невже?

Катря. Да. „А де той веселий, гарний панич, що був у нас весною?“—питали мене.

Зінько. Невже пам'ятають?

Катря. У-у! Видно, що вони тебе будуть пам'ятать ще год двадцять і дітям розказуватимуть, аж поки ти легендою не станеш...

Зінько (радісно сміється). А є ще там один дядько... забув, як його звать, такий з густими-густими якимись, сірими бровами?

Катря. Пацун Микита?

Зінько. Да, да!

Катря. А як-же! Є! Він у тебе закоханий, навіть більше... Комік страшний. Каже: „я як послухав того панича, прийшов додому, ліг на печі та й сказав собі: ну, тепер, одпускаєши раба твого, владико“...

Зінько. Невже? (Сміється.) А він, знаєш, дуже цінна людина... Страшенно, видно, енергійний!

Катря. Е, там є один парубок, ти, мабуть, його не знаєш: от буде молодчина!.. Розумний, бестія, живий, щирий... Я просто любивалась ним. Взагалі, я страшенно задоволена, що поїхала... Буду тепер частіше їздить. Будем удвох їздить. Добре, Зінько?

Зінько. Да. А ти знаєш, що той район дуже легко взять в свої руки... Це-ж непочатий куток... Треба буде звернуть серйозну увагу на нього. Я, наприклад, пам'ятаю, що у нас було багато звязків з сусідніми селами...

Катря. Ми їх відшукаємо. Правда? (Пригорта його до себе). Правда, мій хороший? Ти мій, да?.. Да: надавали мені ці селяни всяких паляниць, сала... Я не хотіла брать, так страшно образились: „а де-ж таки, щоб ви від нас так їхали! Отто, боже наш“. Насовали мені цілий мішок... Сміялась я страшно. Привезла. Дам тобі половину. Добре?

Зінько. Давай! Ну, а що в городі тепер?.. Да, ти-ж виїжджала... Скучив я, знаєш, якось... за цим, усим. Ідеш по вулиці і так якось наче це не ти, а хтось інший іде... Чудно якось навіть... А чую, що сили мої киплять в мені. (В сінях дзвінок). Хочеться рухатись, сердитись, радіти... Ех!.. Катре, Катрусю...

Погано все це вийшло! Попав я в якийсь водоворот і не можу вибитись ні в той бік, ні в той... Держить якась сила на місці, крутить мене на одній точці...

Катря. А ти напружся і впливи... Так сильно, дуже... зроби руками, ногами, всею душею! Да?..

Зінько. Не можу, не маю сил... Не пускає щось... (В двері стукають. Катря відходить від Зінька й сідає).

Абстракт (входячи, зобачивши Катрю). А!.. Отце добре, що ви тут... (Здоровкається з Зіньком, при чому пильно дивиться на нього).

Катря. Ви хіба шукали мене?

Абстракт (здоровкаючись з нею). Да... Я оце заходив до вас. Сказали, що приїхала і зараз пішла кудись... Чого ви спізнались?.. Ну, нічого, добре, що найшов вас, зараз підем на збірку... Ось тільки я передам товаришу постанову комітету... (Іронічно ввічливо уклоняється Зінькові.)

Зінько (холодно). Прошу.

Абстракт (офіційно й іронічно). На внесену пропозицію одного з товаришів сприводу вашого відказу прийняти участь в визволенні товариша Василя, комітет призначив комісію п'ять чоловік, аби вислухати ваші пояснення в цій справі. Це мені доручено передати вам... Згоджуєтесь прийти на засідання цих п'яти чоловік?

Зінько. Це, значить, суд?

Абстракт. Це вже як вашій милості угодно розуміть... Чи ви може вважаєте незручним для себе прийти?

Зінько. Ні, я можу прийти. Коли це буде?

Абстракт. Завтра.

Катря. Та вже й призначили? Що за свинство! Я-ж прохала без мене не обговорювати цього питання!

Абстракт. Ми вас ждали, шановна товаришко, але ви зволили спізнитись... Справа серйозна.

Катря. А хто в цій комісії?

Абстракт. Василь Федорович, ви, я Буць і Калатало...

Зінько. Де це буде?

Абстракт. А от квартири ми ще не маємо. (Єхидно.) Може-б ви були так ласкаві, дали свою квартиру? Вона страшенно зручна.

Катря. Що за дурниця! квартиру знайдемо.

Зінько. Ні, чого-ж?.. Я можу дати квартиру. Прощу. В якій годині завтра?

Абстракт. Ви дуже ласкаві... Завтра о сьомій годині вечора.

Зінько. Буде суд. Хе!.. Ви вже, очевидно, зробили все можливе, щоб приготувати ґрунт для своєї злости, товаришу? Да?

Абстракт (уклоняючись). Да, я все зробив, щоб винищити деморалізацію в нашій організації. Сподіваюсь, що моя робота й без мене має ґрунт.

Зінько. Значить, ви обвинувачуєте мене в деморалізації?

Абстракт. Завтра почуєте.

Зінько. Ви зараз сказали. І ви маєте право так говорити, маєте докази—кидати мені в лице таке обвинувачення? Да?

Абстракт. Завтра почуєте й побачите. Ходіть, товаришко. Так, значить, завтра у вас?

Зінько (гнівно). А ви знаєте, товаришу, що за одно вже виставляння такого обвинувачення роблять інсинуаторам? Га?

Катря. Зінько, годі, завтра виясниться.

Зінько. Ні! Що годі? Як так годі?! Яке він має право? Нахальство! Являється до мене, в мою хату якийсь тип і шпурхає мені грязюкою в лице! Чи докаже він, чи ні, а образа є!

Абстракт. Перш усього, я „не якийсь тип“, а офіційальний представник тої організації, до якої

і ви ще, на великий жаль, досі належите. Друге: раз ви докажете свою невинність, то вся „грязюка“, як ви кажете, не пада на вас.. Ходіте, товаришко.

Катря. Зараз. Ідіть, я прийду.

Абстракт. Не можна. Ходім разом, ми й так спізнались уже...

Зінько. Ідіть, Катре, а то й вас будуть судить за деморалізацію.

Катря (дуже втягує в себе повітря і з силою видихає. Встає). Ну, ходім! Я ще, може, сьогодні зайду...

Зінько (до неї). Та подождіть... Я ще хочу сказати вам щось...

Катря. Не можу... Я ще сьогодні або завтра прийду раніше перед збіркою... Бувайте здорові (простяга йому руку). Треба йти зараз...

Зінько (задержуючи її). Та що треба? Подождіть...

Абстракт. Ми вже спізнались, товаришко. Я іду (виходить).

Катря. Я сьогодні або завтра прийду перед збіркою.

Зінько. А зараз остатись не хочете? Молох тягне?

Катря. Да, Зінько, Молох... Треба, Зіню, йти... Ну, пусти, піду я...

Зінько (пускаючи її руку). Проклятий Молох! О, проклятий!..

Катря (виходячи, обертаючись). Великий, а не проклятий! Я прийду!

Зінько. Проклятий!!..

Підходить до канапи, злісно, з одчаєм впивається руками в волосся й падає лицем униз на канапу.

ЗАВІСА

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Обстановка та сама.

Вечір. В ідальні: на канапі сидить Леся й сумно дивиться кудись убік. Остап у косоворотці, без пояса і в пантофлях ходить по кімнаті. Олена Максимовна коло столу, на якому стоїть самовар, розставляє шклянки і т. и. Зінько посередині піднімає за задню ніжку стілець.

Зінько. А колись, у гімназії піднімав дуже легко... (силкується). От свинство!.. Ану, ти, Остапе, піднімеш? (Лице йому напружене, руки нервові, голос роблено-безпечний і веселий навіть.)

Остап (хмуро). Відчепись.

Зінько. Не підніму... А так (поверта стілець) підніму... Ох!.. Чуть не впустив!.. Ха - ха - ха! (Без причини, піднято сміється).

Остап (підходить до шафи й наливає з пляшки). Ви-ж, мамо, не забудьте мені на дорогу хоч з пляшечку „для внутреннего употребления“...

Ол. Макс. А як-же! Оттак візьму й накладу повен чемодан... Щоб здох десь на дорозі... Та годі тобі пить!

Остап. А, мамаша!.. Для чого хвилюватись, коли ніякого вітру нема? Ну, здохну... Що-ж з того? А хто не здохне? Ті, що не п'ють? Ах, „оставьте, не лукавьте“.

Ол. Макс. Та це-ж для твого здоров'я отрута! Якого-ж біса тоді й закордон їхать? Здохнути можеш і тут.

Остап. А я, мамаша, комфортабельно хочу, позаграничному... Ну, не лякайтесь, помру тут... А не все одно, чи через десять год, чи через тиждень?

Какой пустяк!.. Йй-богу, ви страшенні всі профани, аж смішно: „не пий, це—отрута“... Позвольте вас спитать: отрута ця дає мені приємність? Дає. Ну?.. Чого-ж страх? Того, що називається отрутою? А, какой пустяк! Хай собі чим хоче називається, а коли вона мені підтягує мої струни, значить, вона бажана мені. Ні, серйозно, мамаша, покладіть у чемоданчик. А то я все одно десь на станції куплю.

О л. М а к с. Можеш собі купувати. Самовбийство легше, ніж убийство...

Зінько (піднімаючи стільця). Хто його зна, мамо! Як для кого...

О л. М а к с. (сердито). Для мене! Та не крути ти ради бога цим стільцем, ще комусь голову розіб'єш. Найшов роботу.

Зінько. Нуда, це тепер моя робота. Що-ж мені більше робить?

О л. М а к с. (різко). Не робить дурниць, а діло. Не якісь там судові комедії учинять, а за практику братись, людей лікувати... Коли хочеш уже знать!..

Зінько. Нічого, учинимо комедію, а потім і за практику... (Раптом прислухається). Здається, дзвінок? (Всі слухають). Ні, мені почулось... А потім і за практику... Будем лікувать... Спершу, врачу, ісцілися сам...

О л. М а к с. Да, це тобі не завадило-б.

Зінько (напружено-весело). Правда, мамо? І я так говорю... І всі ми так говоримо, а не сціляємся... І це нам вадить...

О с т а п. А може хворому бути краще, зідки ви знаєте? Чого це така привілегія здоровим? Коміки!

Зінько. Ні, я дякую. Я все-таку хочу бути здоровим.

О л. М а к с. Скільки кажеш буде їх, цих суддів твоїх? П'ять? П'ять приборів, значить?

Зінько. Ні, більше суддів... Да п'ять... Та для наших... раз, два, три, чотири... Мені... Значить, усього десять...

Остап. А за прокурора хто буде? Катря?

Зінько. Не знаю, побачимо.

Остап. Вона підходить до цієї ролі.

Зінько (дивлячись на годинника, не уважно). Не знаю... хто його зна... Уже пів до семої...

Ол. Макс. Ах, якби вони були такі розумні та виключили тебе, я-б велике спасибі сказала їм. Може-б за роботу взявся.

Зінько. Ну, мамо, у вас це вже починає виходити серйозно.

Ол. Макс. Да, вже серйозно. До якої-ж пори жартувать? Треба діло робить.

Зінько (крикливо). А ви дивились мені в душу? Ви бачили, що я не хочу роботи, діла? Дайте мені цієї роботи дайте. Я хочу її, дайте!

Ол. Макс. Лікуй людей, от тобі робота.

Зінько. І получаю гонорар? Да? Зробись таким, як тисячі наших лікарів? Женись, найми квартиру, лікуй і виробляй не менше стількох тисяч у год? Правда? Ах, так не можу-ж я так! Не можу, мамо, хоч-би й хотів. Я можу тільки весь віддатись роботі, я можу тільки цілком жити тим життям, яке виберу. Ви-ж знаєте мене, чого-ж ще ви мучите мене?

Ол. Макс. Ні, я тебе тепер не знаю.

Зінько. Не знаєте?.. Да, я й сам себе тепер не знаю... Я тільки пам'ятаю себе (Павза). Я тепер нагадую собі одного хворого, який колись був дуже розумною й творчою людиною, а потім заслаб і став ідіотом... Тільки пам'ять зосталась... Подумать тільки: пам'ятати, що ти був, пам'ятати, що ти робив, хотіти бути тим і... не могли... Нема! Тиць туди—нема! тиць сюди—нема!.. Да, можна від одного цього зробитись ідіотом...

Ол. Макс. Ти й без цього скоро ним зробишся.

Остап. Мамаша сьогодні в поганому гуморі...

Ол. Макс. Зате ви всі в доброму.

Зінько (задумливо). Да, ми в доброму... (Стріпуються, прислухається). Звонять?

Ол. Макс. (сердито). „Звонять, звонять?“ Ніхто не звонить.

Зінько (дратуючись). Та чого-ж ви сердитесь? Чого нервуватись? Ну, не звонять, то й не звонять... Не розумію!..

Ол. Макс. (хмуро). Сам-би поменше нервувався.

Леся (встаючи й підходячи до Зінька й беручи його під руку). Ходіте, Зіньку, до вас... Поговоримо собі.

Зінько (машинально йдучи за Лесею). Чогось цілий день... Наче мені це приємно.

Ол. Макс. (хмуро мовчить).

Леся. Ходім, Зіньку, ходім... (Веде в його кімнату й, садовлячи на канацу, сідає поруч).

Зінько. Кумедно, їй-богу: наче я навмисне все це роблю.

Леся. Ну, годі. Олена Максимовна сьогодні не в настрою. Ваш суд скоро прийде?

Зінько. Не знаю... Скоро.

Леся. Катря теж буде?

Зінько. Да... Якесь навмисне, вперте небажання зрозуміть тебе! Замість того, щоб допомогти, тут ще свої... Я знаю, чого вона хоче, я знаю, чого вона сердиться...

Остап, посвистуючи, виходить. Олена Максимовна понуро задумливо сідає й сидить...

Зінько. Якесь уперте настановлення на своєму... І ні крихти уваги до тебе, ні крихти... Фу, як я стомився, як стомився!... (Безсиліє.)

Леся. Заспокойтесь. (Гладить йому руку). Ви дуже хвилюєтесь, ждучи цього суду...

Зінько (апатично). Ах, що там! Чого мені хвилюватись?..

Леся. А як ви думаєте, Зіньку: вони вас осудять чи оправдають?..

Зінько (так-же апатично). Не знаю... Мабуть, осудять...

Леся. А що ви тоді?..

Зінько (так-же). Що-небудь...

Леся. Поїдете з Остапом?

Зінько. З Остапом.

Леся. Та ви-ж не слухаєте, що я кажу...

Зінько (тим-же тоном). Ні, слухаю.

Леся. Чого-ж ви поїдете з Остапом? (Зінько мовчить).

Леся. Та неправда-ж... Ви з ним не поїдете? Да? Зіньку?... Ви чуєте мене, Зіньку?... (Бере й злегка трусить його.)

Зінько. Чую, Лесю.

Леся. Ви не поїдете? Ні?

Зінько. Ні...

Леся. Ну, от бачите... Поїдемо на хутір, Зіню. Поїдемо, хороший... Там все пройде... Я-ж не можу дивитись на вас... такого... Там пройде... Поживете, заспокоїтесь... А я вам буду грати. Ви-ж так любите музику, буду всю свою душу на звуках посилати вам... І ваша душа стане ніжною, доброю... Добре, Зіньку?

Зінько. Добре...

Леся. Правда?... Це серйозно, Зіньку? Да?

Зінько (апатично). Може й серйозно... Стомився я...

Леся (пускаючи його руку, сумно). Ні, не серйозно ви... (гаряче раптом.) Ну, чим-же, чим я можу... Ах, Зіню... (Відвертається й тихо плаче.)

Зінько (стурбовано). Лесю... Нетреба... Плюньте на мене...

Лєся. Я... нічого... Зараз... Це так...

Зінько (глибоко зідхаючи, якимсь рівним, понурим голосом). Як паралітик: все бачу, все чую, почуваю, розумію і не можу навіть рухнутись... не можу... Ідіотство...

Лєся (хапаючи знов його за руку). Поїдемо, Зіню! Поїдемо!

Зінько (в'яло). Куди?

Лєся. На хутір!

Зінько (так-же). Чого, Лєсю? (В сінях дзвінок.)

Лєся (помалу, безсило випускаючи руку). Чого? Ну, не треба... Тепер уже не треба... Була я досі... (Чути сльози в голосі; відвертається. В двері стукають. Лєся хутко витира очі.)

Зінько (мляво). Ввійдіть!

Катря (входячи жвава, весела, бадьора, здоровкається). Вчора не могла прийти, справа була... Ви, мабуть, ждали?.. Ну, як ся маєте?

Лєся, поздоровкавшись, зараз-же виходить, іде в їдальню і щось шепоче Олені Максимовні, хитаючи головою на Зінькову кімнату. Виходить.

Зінько (відповідаючи Катрі, апатично). Да, я вчора ждав вас... І сьогодні думав, що прийдете... Ну, все одно...

Катря. Чого-ж ви такий кислий?..

Зінько. Ні, я не кислий...

Катря. А солоний? Да?.. Ех, ви... Ну, що з вами? Кажіть.

Олена Максимовна після Лєсі зараз-же встає і, підійшовши до Зінькової кімнати, стукає в двері.

Зінько. Можна!

Ол. Макс. (не входячи, на порозі). Зінько, на хвилинку!

Зінько мляво підводиться й виходить в їдальню.

Ол. Макс. Значить, ви тепер сами вже будете?

Зінько. Да, сами... А на случай поліція—„гості“ значить. Словом, як умовлено... Ну, все...

Ол. Макс. (суворо). Підожди... Ти знаєш, що Леся завтра їде від нас?

Зінько (стомлено). Знаю.

Ол. Макс. Ну?

Зінько. Що-ж „ну“?

Ол. Макс. Хай їде?

Зінько. Як хоче, хай їде...

Ол. Макс. А тобі байдуже?.. Тобі байдуже, що нас будуть описувать, що сам ти... Зінько! Послухайся мене: женися на Лесі... Вона-ж ідеальна жона... Я просто дрижу вся, я боюсь, що ти випустиш своє щастє. Щастя в сем'ї, Зіньку, в сем'ї... Послухайся мене...

Зінько. Не знаю, мамо.

Ол. Макс. Що ти не знаєш?

Зінько. Так...

Ол. Макс. Що „так“... Чого ти не знаєш?.. Та говори-ж! Чого стоїш істуканом якимсь?

Зінько (повертається). Ну, мені треба йти. Ми сами все зробимо...

Ол. Макс. (сердито). Та підожди! Встигнеш ще... Ти говори: хай їде Леся?

Зінько (трохи роздратовано). Ах, що вам треба від мене!.. Хай їде, хай застається... Хіба я знаю... Іде до себе. Олена Максимовна, постоявши якийсь час, виходить із їдальні. Катря, перепиняючи Зінька, бере його за плечі, поверта до себе й пильно дивиться в лице.

Зінько (мляво). Ну? Та що буде? (Сідає на канапу.)

Катря (сідаючи коло нього). Що з вами, Зінько?

Зінько. Нічого... Що-ж зо мною?

Катря. Що з ним? Та хіба це ви?...

Зінько. А хто-ж?

Катря. Та що з вами?! А я йшла до нього з такою радістю... так скучила за ним...

Зінько. Чого-ж тут радіти? Що комедія буде?.. Радости мало...

Катря. Яка комедія?

Зінько. „Яка“... Суд-же цей... (Апатично.) Ну, для чого він?.. Все одно-ж я уже не в організації... Поглузувати?.. Поєхиднічати?.. Неблагогородно...

Катря. Хто-ж винен, що ви не в організації?

Зінько. А!.. Все одно... Ну, хай я винен... Хіба це важно?.. Для чого комедія?..

Катря. Це, Зінько, не комедія... Без цього не можна... А як і комедія, то краще обійтись комедією, ніж трагедією...

Зінько. Ну, мені все одно... Хай собі...

Катря. Та що з вами? Зінько! (Бере його за плечі, поверта до себе й струсує.) Ну?.. Ну, посміхнись... Чуєш?.. Ну?.. Так... Ну, ще більше... Зінько... Фу, калоша яка!

Зінько. Стомився я, Катре...

Катря (гладячи його по голові). Бідний... Та чого-ж стомився? Тяжко так? Да?

Зінько. Да, Катре... Попав на мертву точку...

Катря. А, дурниця! Вистрибнеш! Напнись тільки добре... Чуєш... Дай руку, я поможу... Давай!.. (Бере його за руку.)

Зінько (слабо посміхаючись). Ти не допоможеш... Навпаки...

Катря. Навпаки?

Зінько. Да, Катре... Я всю ніч і цілий день сьогодні думав над тим, що ти вчора казала... Твоя правда, я з тобою згоджуюсь; але те, що ти говориш не є те, що говорять всі... Всім треба жертви з мого „я“, жертви для „ми“... Та сьогодні вони це ясно скажуть... Не всі так думають, як ти...

Катря. А ти сам як думаєш? А коли ти так любиш своє „я“, то чом-же ти не любиш його так, щоб не боятись того, що скажуть всі, чом ти бачиш в цих „усіх“ тільки те, що неприємно для твого „я“, а хорошого не бачиш? Ех, ти!.. Не мо-

жеш ти бачити радощів життя! Та ні, вибач мені, прости Зіню, я не хочу думать, що ти такий, як ці наші доморощені песимісти... Це я так собі... Ти-ж—здоровий, а значить—радість життя можеш бачить... І ти будеш бачить... Їй-богу... Це все пройде... Ти будеш робить, будемо їздить, ходить на зібрання, будеш зацікавлятися практикою, будемо читать, любити, сміятися, плакать, гніватися... Будемо жити, Зіню!.. Будем! Це все ерунда. Це пройде. Да, да! Що справді!.. Не годиться! А тим паче нам, українцям, уже зовсім не годиться йти по стопам хворих. Ми—молоді, ми—свіжі, ми тільки вступаємо в життя, ми тільки збираємося дати йому щось своє... і дамо йому ті самі хвороби, що вже є у других? А, та що за ерунда! Ми повинні дати нове, чуєш, ми нову цінність повинні дати світові! Для цього тільки й варто бути українцем. А для цього треба бути, Зіню, здоровими, дужими, відважними! Зіню, треба бути живими! Чуєш?

Зінько. Все одно... Що таке нова цінність?.. Все йде, все минає...

Катря (гнівно). А! Мовчи краще! Мовчи з своєю дешевою, пошлою філософією... „Все йде, все минає, все нікчемне, для чого жити, що таке цінність“... Ну, к чому це? К чому цей старенький, заялозяний, поганенький песимізм?.. Остав його для розчарованих панночок, для декадентиків, їм це до лиця... А тобі... Фу, Зінько! Їй богу, мені сором було-б за себе, якби я сказала так... Я-б себе не поважала просто... Глупо-ж це! Живеш на світі? Ну, так живи-ж коли так, жадно живи, глитай життя, рвись за ним, купайсь у ньому, плач, смійся, кричи... А не можеш, питаєш для чого жити, ну, так будь-же чесним, застрілись, утопись, іди собі від цього життя, яке тобі ніби надокучило... Годі кокетнічати песимізмами, нема дурних, щоб

вірити... А!.. скучно навіть говорить про це!

(Зінько мовчить.)

Катря. Ну, годі!.. Побалакаємо про друге... Та не сиди ти такий, може, останній раз бачимось... (Зінько дивиться на неї). Я йшла до нього з такою повною душею, а він...

Зінько. Чого останній раз бачимось?

Катря. Може, я кажу... Сьогодні йдемо до тюрми, сьогодні Василь тікає.

Зінько. Сьогодні?

Катря. Да... І я йду. Замість тебе...

Зінько. Так?.. Хм!.. (Встає й починає твердо ходити по кімнаті.) Он як? Д-да!..

Катря. Думала, побалакаю з ним від душі... Все скажу... Було багато думок, а тепер... Ех, Зінько, як зараз жадно я хочу жити!.. Ух! Повна душа жадности! Радісної, сильної!.. Жалкий твій Остап... Да, я, може, рідко думаю про те, що роблю для других... А зараз. Зараз—да: я почуваю, що живу для других... Момент, один момент, завтра може не буде мене, може все по-старому буде, а сьогодні, зараз, я люблю цих людей, люблю жадно, страшно, Зіню, і я дякую за цей момент життя... дякую!

Зінько (злісно-іронічно). Значить, мене фактично вже не вважають товаришем? А комедія все-таки буде? Хм!

Катря. А! Покинь! Хто не вважає товаришем? Що ти вигадуєш?

Зінько. Всі, хто-ж... Мені, розуміється, наплювати, хай... Тільки злить те, що ще знущаться хочуть... Суд... Прокурор... К чорту... Не вважає товаришем і нетреба, так благородно-ж хоч зробіть це...

Катря. Зінько!.. Коли ти хочеш зо мною балакати сьогодні, іменно сьогодні, то обдумуй свої

слова. Тобі серйозно наплювать на суд? (Зінько мовчить).

Катря. Ну, говори!.. Мовчиш?.. Я тобі не хочу вірити...

Зінько. Та розуміється, мене не щитають товаришем... Це-ж видно, ніхто до мене не заходить, про справи я нічого не знаю, на вулиці зустрічаючись, ледве дивляться...

Катря. Та хто-ж винен? Ти-ж сам не хочеш!

Зінько. „Сам, сам“... Ви все тепер будете валиць на мене... Знаю я вашу манеру... Ну, та нічого... Тільки, будь ласка, що робите, то робіть скоріше... Мені надокучило це... Чом вони не сходяться?.. Пора вже. (Дивиться на годинник). Сім годин... „Правду востановлять, наказувать порок“!..

Катря. Ти сьогодні неможливий!.. З тобою просто важко балакати.

Зінько. Я знаю... О, зі мною все дуже важко... А от, спасете Василя й буде дуже легко... А мене ізженете... Тоді все вже буде добре... Хм!

Катря. Ти може ще хочеш полаятись зо мною сьогодні?

Зінько. Ні з ким я не хочу лаятись!.. Дайте мені спокій! Дайте мені ради самого чорта спокій!.. Більше нічого!..

Дзвінок. Зінько швидко виходить в сіни і через який мент вертається з Буцем і Калаталом. Здоровкаються. Всім якось ніяково. Калатало занадто живо посміхається до Катрі.

Буць (зараз до Калатала). Ви, Калатало, нічорта не розумієте... Розумієте ви це чи ні?

Калатало (швидко, заклопотано, поспішаючи). Ну, це ви той... це ви самі не розумієте... Я вам розкажу... Слухайте... За правою стіною буде рівчак... Я знаю цей рівчак. Ще колись, як сидів Самійло, я приходив до тюрми й ховався там... От штука, я вам скажу, була. Розумієте, чуть були не забрали...

Я, помімаєте, був набрав із собою літератури і той...

Буць. Та подождіть... Я вам говорю: ви нічорта не помімаєте. Що з того, що рівчак? Чортівиння й більше нічого получається... Тут не в рівчаку діло, а в тому, щоб... ну, щоб ви менше балакали... Ет!

Катря. Ну, ми Калаталі зав'яжемо рота.

Калатало (серйозно заклопотано). Подождіть. Що рівчак? Та в рівчак можуть сісти троє... Там, як добре вибрати місце, так вдень можна... Я знаю... Тоді, я, наприклад, просидів до самого вечора... Не можна-ж так... Така славна позиція і на неї мало уваги...

Катря. Ну, й добре. Значить, ви і будете сидіти собі в рівчаку.

Буць. Ет!.. В рівчаку... (Глянувши на Зінька, рішуче:) Зінько! Та годі вам дурака валять, що справді! Ходіте з нами сьогодні. Ну, покорячилися собі трохи і чорт з ним... А то, їй-богу, провалилось усі...

Зінько (холодно). Ви, здається, прийшли судить мене?.. А коли хочете лаятись, то прошу не звертатись до мене...

Буць. Ну вже образився... От чортівиня!

Калатало (поспішно до Зінька). Серйозно, Зінько... Тут бачите, справа стоїть дуже кепсько... „Судить“... Що там судить?.. Хіба ми не товариші?.. Їй-богу!.. А то ми, знаєте, той!.. Ми-то план зняли і все розмірковували, а все-таки треба-б чоловіка, котрий на місці все... Я, наприклад, рівчак той добре знаю, а инше все якось собі уявляю невіразно... Я, розуміється, можу...

Буць. Ех! Трухляві поставали які люди!.. Соку нема... От що! Якби був сік, так пішов-би... бо руки чесались-би... Не помімають, як жить.

Зінько. А ви поміняєте?

Буць. Та звісно, що поміняю. Вже труса не празнував-би, як... як хтось инший...

Катря. Ну, годі. Що там балакать. Ми не того сюди прийшли. Чом тих немає? Дурниця. Ось уже виясниться, хто прав, хто виноват. От ви тільки, Калатало, справді, поменше балакайте коло тюрми, а то ви заведете балачку і провалите всіх... Здержуйте свого язика... І не сердьтесь на мене... Добре? Ну, от... І підем усі... А що, як нас перестріляють усіх, Буць? Га?

Буць (хмуро). Боїтесь?

Катря. Ну, дурниця! Так просто цікаво. От зараз балакаємо, ходимо, а завтра в цей час, може, вже будемо ніщо. Розумієте, це слово?.. Ні-що... Фу! Паскудне слово!.. Слухайте, Зінько, я вам хочу сказати кілька слів по-секрету... Ходім в ту хату... Можна туди?

Зінько. Розуміється.

Виходить з Катрею в їдальню. Калатало бере якусь книжку й читає. Буць ходить.

Зінько. Ну?

Катря (ніжно перекиваючи). „Ну“... Ну, хочу з вами побалакать на самоті. Хочеться щось сказати, щось таке, чого й сама не уловлю. Ну, не хмуртесь, будьте Зіньком... Може-ж більше не побачимось...

Зінько. Все одно більше не будемо бачитись.. хоч і вернетесь від тюрми.

Катря. То-ж чого?

Зінько. Так... Зараз мене суд виключить... і наші дороги розійдуться...

Катря. А! Охота чесать язика! Цього не буде! Чуєш? Не може цього бути. І не буде! Ніхто тебе не збирається виключать, це ти сам собі вигадуєш... Зараз виясниться... Та чого це їх нема?

Я вже починаю нервуватись, а це погано... Я цього не люблю... Ну, слухай, що-ж ти мовчиш? Говори-ж що-небудь...

Зінько (понура). Що-ж я можу говорить? Чужі ви всі мені стали...

Катря. Чужі?

Зінько. Да... І я сам собі чужий... Обрубаний...

Катря. Обрубаний?

Зінько. Да.

Катря. Не розумію...

Зінько. Занімаюсь тепер созерцанням... Це я іноді думаю тепер... Уявляю собі всіх людей... Хм!.. І уявляю собі їх звязаними один з одним невидимими нитками... Нитки від серця, від мозку; нитки туди, сюди; люди звязані парами, групами, групи з групами, народи з народами, вся земля покрита сіткою цих ниток. Шарпнеш на одному кінці, а відзивається на другому... Всі звязані... (Мовчить).

Катря. Ну?

Зінько. Ну, а я — обрубаний... Голий... Нема ниток від мене ні до кого... Пень...

Катря (тихо). Значить, ти сам бачиш, Зіню?..

Зінько. Е, я нічого не бачу!.. Покиньмо!.. Чого-ж їх нема?.. Навмисне, чи що?..

Катря. Зараз прийдуть... Не хвилюйся...

Зінько. „Зараз, зараз“... Я знаю, для чого вони спізнюються... Дать преступнику час обдумати своє злочинство... Преступнику... Хм!.. Мене судить будуть?.. Хто?.. Якась, їй-богу, комедія, якась... Хтось прийде і скаже: іди! Не хочеш, не можеш, а йди, наступи собі на серце і йди. Хочеш жити, то вбий себе і йди... Якийсь дикий абсурд!..

Катря. Не наступи на серце, а переступи через нього, Зіню...

Дзвінок. Зінько хутко йде в сіни й вертається з Абстрактом і Василем Федоровичем. Здоровкаються.

Абстракт (здоровкаючись і поглядаючи скося на Зінька). Ми трохи спізнились, здається? Неможна було... Ну, що, всі є, здається...

Калатало. Да, всі... Раз, два, три, чотири, п'ять... Усі...

Абстракт. А Катря?

Калатало. Там (показує на ідальню).

Зінько (холодно, офіційно). Прошу перейти у другу кімнату. Сюди...

Вас. Фед. (потираючи руки, добродушно). Можна... У другу, так у другу... А, і самоварчик є? Отце остроумно... їй-богу... А, Катрі наше... (Уклоняється.) От і дама є у нас... Буде чай розливать.

Катря. Можу... А ви дуже хочете?

Вас. Фед. Страшенно... Не обідав сьогодні.

Катря. Чого?

Василь Федорович мовчки розводить руками, потім зідхаючи, хльоска себе по кешені.

Катря. Невже?

Вас. Фед. Да, безгрішний... Ну, нічого. Якось-то буде... А ну-ка налийте...

Абстракт (здоровкаючись з Катрею). У вас цвітущий вид сьогодні... І причепурилась... Навіть комірчик одягла... Хм!..

Катря (весело). А якже! Хочу гарною бути... Ну, кому чаю?

Майже всі: „мені, мені!“ Катря іде до самовару.

Катря. Ну, одним словом—усім...

Абстракт. Товариші, занімайте місця... (Сідають).

Калатало. Тільки мені, товаришко, будь ласка некріпкий. Я, знаєте, як вип'ю кріпкого чаю, так якось так погано себе почуваю, що трудно потім заспокоїтись... Я один раз був в гостях у одного офіцера... А він, анафема, п'є такий чай, як дьоготь, густий, чорний... Та, помімаєте, випив я у нього два стакани, та думав, що той... що просто ніяк не

переможу себе.. Страшенно це впливає на мене... Взагалі, я думаю, що оттакі всякі штуки, як чай, табак, вони здорово піднімають нерви...

Катря (подаючи Вас. Фед.). Вам першому...

Вас. Фед. О!.. Чудесно! Тепер-би хлібця... А ну, Буць, підсуньте... О!..

Абстракт. Ну, товариші!..

Зупиняється й підводиться. Всім стає трохи ніяково, дехто потуплюється. дехто робить офіційне лице. Зінько стоїть, спершись на шафу, й холодно, напружено дивиться поперед себе. Всі притихають. Катря передає чай.

Абстракт (трохи посміхаючись). Я думаю, що ми можемо почати нашу справу... Чай не помішає нам... Я пропоную зразу вибрати председателя... Пропоную Василя Федоровича...

Вас. Фед. (добродушно показуючи на набитий рот). Я... я дякую... але може... хтось другий...

Катря. Ні, ні! Василь Федорович, Василь Федорович...

Буць (хмуро). Просимо.

Абстракт. Ну, Василь Федорович, ковтайте скоріше і приймайтесь за обов'язки...

Вас. Фед. От горе!.. Ну, добре... (Витирає рот.) Ну, об'являю засідання одчиненим... Прошу товариша докладчика викласти перед зібранням справу, яку доручено нашій комісії розібрати...

Абстракт (з посмішкою, уклоняючись). Я буду коротко.. маючи на увазі, що товариші вже приватно знають...

Зінько (похмуро). Тоді для чого-ж даремно час гаять?

Абстракт. Прошу мене не перебивать. Можете взяти слово... Я буду коротко викладати. Два тижні тому наш товариш Василь передав нам, що він хоче тікати з тюрми, але просить помочи з волі. Товариш Василь—дуже цінна для нас людина

і кожний, розуміється, поцітав за обов'язок допомогти йому... Так... Але... (дивиться на Зінька) але один з наших товаришів, а саме, товариш Зінько, через якісь причини відмовився від цього обов'язку і... і рішуче заявив, що не хоче допомогти товаришеві Василю. Між иншим, можу додати, що коли йому... коли його увага зверталась на те, що він не приводить законних мотивів для свого відмовлення, він виставив тільки один: „так я хочу“. Мені здається, що ми тут повинні розглянути взагалі таке відношення наших товаришів до обов'язків, яке має одну санкцію „так я хочу“...

Зінько. Я з свого боку теж хочу...

Вас. Фед. Вибачайте, ви не брали слова.

Зінько. Я прошу слова.

Вас. Фед. Добре. Товариш докладчик скінчить, тоді

Абстракт. Та я, можна сказати, скінчив.

Зінько. Тоді я, з свого боку, хочу спитати: чи комісія ця так-же обвинувачує мене в деморалізації товаришів, як і товариш Абстракт? Чи чого хоче від мене комісія?

Вас. Фед. Ця комісія, товаришу, ні в чому не обвинувачує вас, а призначена вона комітетом для того, щоб вислухати ваші пояснення, через що ви відмовились допомогти товаришу Василеві втікати з тюрми...

Зінько. Добре... Можна мені слово? В такому разі я вам скажу тепер те саме, що казав і тоді. Василь—мій особистий ворог, я Василя не виношу... особисто йому допомогти ні в чому не можу... Я думаю, ви не маєте права вимагати від мене до всіх товаришів дружого відношення? І через це я не можу, не маю сили виконати свій, як каже товариш Абстракт, обов'язок. От усі мої пояснення. Ви їх знали і не було для чого

робити всі ці церемонії... Могли і так виключити... (Хвилюється.)

Абстракт. Я прошу слова.

Вас. Фед. Прошу.

Абстракт (прокашлявшись, іронічно посміхаючись). Я, значить, не помилився, коли казав, що нашими товаришами—де-якими, розуміється—керує не інтерес цілого, а інтерес одного їхнього „так я хочу“. „Я“ і ціле, „я“ і „ми“ помириться не можуть. Це давно всім відомо. Коли ми виступаємо на служення ділу цілого, ділу колективності, то ми віддаємо себе, а своє „я“ цілком. Да! Розмов більше не може бути. Я цілком погоджуюсь з товаришем Зіньком і рекомендую не гаять більше часу і, як каже він, не вести церемоній, а просто виключить його з нашої організації. Піддержую своє обвинувачення його в тому, що він деморалізує других своїм відношенням до своїх обов'язків. Це—деморалізація! А всякі деморалізуючі елементи ми повинні відкидати від себе. Наша сила в організації... В організації!! Прошу цього не забувати, а організація стоїть міцно тоді, коли є дисципліна. Єднання—наша сила, а не „так я хочу“.

Зінько робить знак, що просить слова. За ним Катря.

Абстракт. Я знов повторюю, справа стоїть ясно: товариш Зінько більше ніяких пояснень дати не хоче. З цих пояснень всім ясно, що товариш Зінько некорисний член нашої організації, а через те піддержую свою пропозицію скінчити наші балачки й винести резолюцію. Я скінчив. (Сідає).

Вас. Фед. (до Зінька). Ваше слово.

Зінько. Я теж стою за це саме: скінчить балачки. Ця комедія зайва. Да, я зву це комедією. Раз ви мене не розумієте, раз ви дивитесь на справу тільки з формального боку, то нам балакати нема про що. Формально може правда й ваша. Але я

хотів-би, щоб хтось вдумався у те, чого від мене хочать, щоб подумали про те, чи справді ми повинні вбивати „я“ для „ми“. Товариш Абстракт цього не думав.

Абстракт. Хто його зна.

Зінько. Да, товаришу, не думали ви! Ви не думали над життям, вам, може, не потрібно це, у вас є готові формули й ви живете по них; а я не можу! Я сам, сам повинен хотіти робити щось, а не з примусу. Доволі того, що нас примушує все наше політичне і громадське життя. А ми не примус, не насильство взялись піддержувати, а ломати те, що породжує їх.

Абстракт. Агітації нетреба.

Зінько. Ні, видно треба, раз ви не бачите того, що лізе в очі. Неправда, товаришу, що я некорисний член організації. Досі я всі сили давав їй, давав, бо хотів. І тепер хочу... Да, я скажу вам, що мене мучило те, що я ці два тижні не робив, мучило, да... Але... Але примусить мене зломати себе не можуть ніякі муки... Можете глузувать, товаришу, ваше діло, але я говорю, що мені... Ну, все одно, це не важно... Я сказав усе... І прошу товаришів, хоч-би во ім'я минулого нашого товариства кінчать скоріше... Для чого далі говорити? Я бачу, що мене не розуміють... Формально праві ви... Ну, і годі... Я прошу...

Вас. Фед. Ви скінчили?

Зінько. Да.

Вас. Фед. (до Катрі). Ваше слово.

Катря. Я розумію товариша Зінька й буду коротко говорити. (До Абстракта). Вам я хочу сказати: Ви можете, поклавши руку на серце, сказати „убий своє „я“? Можете?..

Абстракт. Так повинен сказати всякий чесний член колективності.

Катря. Неправда! Так ніхто не повинен казати; і ви, коли-б справді чесно схотіли віднестися до цього, не могли-б сказати так. Я знаю, ви без мене підняли цю справу, призначили цю комісію; я знаю: ви думали, що Зінько почне оправдуватись іншими мотивами і „порок будет наказан, а добродетель“ буде на показ усім торжествувать. Я дуже рада, що Зінько нічого другого не сказав. Я вважаю, що він правий. Да, товаришу, не робіть таких великих очей: Зінько—правий. Ми не можемо, не маємо права вбивати „я“; нам для цієї самої колективності, да, для самої колективності не вигідно робити його маленьким, узеньким, ми повинні його побільшувати, а не вбивати. Мала колективність із великих „я“ краще, ніж велика колективність із малих „я“. Я тільки скажу, що у Зінька ще мале його „я“, як мале воно у всіх нас, товаришу. Да! Гріх не в тому, що він не хоче, а в тому, що не може. А такий гріх і у вас є... Ну, та про це не варт довго балакати. Я думаю, що кожний з комісії має... вже свій погляд на це і треба було тільки вислухати пояснення. Я теж пропоную приступити до резолюції.

Вас. Фед. Ніхто нічого не має проти?.. (Мовчать). Ну, тоді я попрохаю товариша Зінька на хвилину вийти в другу кімнату.

Катря. Для чого?

Вас. Фед. Я думаю, що для товариша це буде краще.

Зінько. Добре.

Виходить і великими ступнями ходить весь час по своїй кімнаті.

Катря. Я пропоную винести таку резолюцію: комісія признає пояснення товариша Зінька задовольняючими й цілком погоджується з... з... Ну, цілком ухвалює, чи що, вчинок товариша Зінька.

Абстракт. Ого-го-го-о!.. Ну, вибачайте!.. Що за нісенітниця!.. Для чого-ж ми тоді збирались?

Буць. Ну, це чортовиня, Ми зібрались судить його, а признаємо, що й сами так зробили-б... Це чортовиня отримується...

Вас. Фед. (добродушно). Ну, а ви хіба инакше зробили-б?

Буць. Та не знаю. Я знаю одно, що він здре-хвив... От!.. А я не признаю того за чоловіка, хто боїться... Таких людей нетреба держать в організації.. Бо то якісь... Ет!.. Що там багато балакать, хай він докаже, що не боїться...

Катря. Він це не раз доказував.

Буць. Та... „не раз“... А тепер злякався, бо вб'ють... Чоловік не розуміє, що то-ж саме й життя, де близько смерть... Там саме й найбільше живеш... Ет, чортовиня, та й годі. Не знаю я!.. Я вдержуюсь від голосовання.

Абстракт. А моя резолюція: виключити... Ми не повинні допускати анархізму! Це—анархізм!..

Вас. Фед. Ну, Абстракт, ви дурниці чешете... Який тут анархізм? Прямо чоловік не може пере-силити себе... Хіба це з вами не буває?.. Еге-ге-е!..

Катря. Ви, Абстракт, вітаєте в області абстракцій, ви спустіться на землю...

Абстракт. Я і так на землі. Тільки я не в таких хороших відносинах з Зіньком і через те можу об'єктивно дивитись...

Катря. Слухайте, Абстракт, не суньте свого носа туди, де вас не просять. Я вам це серйозно говорю... Не ваша діло, в яких я відносинах з Зіньком...

Абстракт. Тотож-бо й є...

Катря. Неделікатність просто!

Калатало. А я так, панове, думаю... Давайте просто зніmemo це питання і все.. Ні так, ні так... Так наче нічого не було... Все, як перше...

Абстракт. Та це—анархізм!.. Я не допущу!.. Я перенесу цю справу на суд всієї організації... Що це таке, справді?!

Катря. Василь Федорович, ставте на голосування мою резолюцію.

Вас. Фед. Це буде краще... Хто за резолюцію товаришки Катрі, прошу підняти руки.

Абстракт. Я—проти! Я протестую!..

Піднімає Катря, Василь Федорович і нерішуче Калатало.

Буць (похмуро). Я воздержуюсь.

Вас. Фед. Три—за, один—проти, один воздержується... Хто за резолюцію товариша Абстракта?.. (Абстракт підніма руку). Одноголосно... Хто проти?.. Три... Воздержується один... Значить, приймається резолюція товаришки Катрі.

Іде до Зінькової кімнати, одчиняє двері і кличе Зінька. Зінько понуро йде за ним.

Вас. Фед. Ну, товаришу, комісія знайшла ваші пояснення задовольняючими і ухвалює ваш вчинок.

Зінько (не розуміючи). Як?.. Ухвалює?.. Себ-то... Я не розумію...

Абстракт (обурено). Ідіотизм якийсь!.. Комедія і більш нічого!

Вас. Фед. Я вам поясню: комісія при трьох голосах за, одному, що воздержався, і одному проти найшла, що ви, відмовившись помагати Василю, не зробили ніякого злочинства. От і все.. (Добродушно сміється.)

Зінько. Невже?.. (Якось розтеряно подивляється на всіх.)

Абстракт. Та, розуміється, ідіотизм!.. Ось він сам навіть бачить, що неправий... Видно всякому...

Зінько. Хм!.. Я радий... Бачите, я думав, що це инакше буде... Ні, серйозно?

Катря (підходячи до нього, радісно). А!.. Ще не вірить!.. Розуміється, инакше й не може бути!.. Ну,

годі! Більше ні слова... Надокучило це... Забудь... Ні слова більше про це!..

Зінько. Хм!.. Подождіть... Да? Я, їй-богу... Ну, так це добре... Страшно добре!.. Ах, як це добре, якби ви знали!..

Вас. Фед. Катре!.. Налийте мені, будь ласка, нового чаю, а то цей захолюнув.

Катря. З охотою! (Іде до самовару.)

Абстракт. Ну, робить більше нічого... Я йду... Але, заявляю, що я цієї справи..

Зінько (не слухаючи його, рішуче.) Да! Ну, так я от... Я, товариші, сьогодні йду до тюрми.. зо всіма... Це-ж сьогодні?.. Да?

Буць. Та ну?! (Схоплюючись.) От, їй-богу, молодця... От чорт!.. Ну, тепер буде добре... Та правда?

Зінько. Правда... Я сам хочу йти... Тільки ви мені розкажіть все...

Буць. Предсідатель: я прилучаю свій голос до трьох!

Калатало. От, їй-богу, і чудесно!.. Просто таки чудесно!.. А то план, розуміється, ми знаємо, а все-таки...

Абстракт (стискує плечима й іронічно посміхається). Великодушії? Хм... Бувайте здорові...

Калатало. Та куди-ж ви?.. Та подождіть, Абстракт, заспіваємо..

Абстракт. Нема коли. Бувайте! (Уклоняється всім і виходить через Зінькову кімнату.)

Калатало. Ну, от!... Нема коли, мабуть на чай боїться спізнитись...

Буць. Ну, здорово!.. Стійте. Так зараз треба йти нам, коли так... 8 годин є?.. (Дивиться на годинник.) Пора... О, тепер...

Катря. Так знаєте що? Ви з Калаталом ідіть вперед, а я з Зіньком зараз за вами... Щоб не всім разом. Я адресу знаю... Там всі вже будуть?

Буць. Да. Ну, добре. Можна й так... Гайда, Калатало. Тільки-ж ви глядіть, Калатало, чорт-би вас забрав, не калатальте по-дурному, бо вб'ю!..

Калатало (добродушно). Еге! Ще хто кого подужає... А ви-ж скоро?

Катря. Та зараз-же з вами...

Буць. Ну, добре... Адью! Бувайте!.. Адью, Зінько!

Зінько. Адью!.. Зараз побачимось...

Калатало всім стискає руки.

Буць. Та годі вам, Калатало... Ах, який паркетизм розводить, страшенно делікатний.

Калатало. Та вже не такий, як ви, за що і благодарю. ежечасно господа милосердного.

Буць (жартівливо хапаючи його за шию). Ну, ще там... господа милосердного.

Виходять, борюючись, через Зінькову кімнату.

Зінько (що весь час ходив по кімнаті, зупиняється перед Вас. Фед. і Катрею). Фу!.. Легко яось! (Радісно сміється.) Да!.. Я не ждав... Ну, добре! Дуже добре... Ах, Катре, як славно тепер... Ух, їй-богу хочеться кричать, оттак... (Кричить різко, дико. Сміється.)

Катря. Ну, та... Перелякаєш усіх в домі...

Зінько. Ого!.. Такі крики не лякають... Ну, Катре, так зараз, значить, ідем? Да? Чудесно. В такому разі я піду.

Одчиняються двері й хутко входить Наталя одягнена в пальто, з викликом „Мамо!“ Зобачивши чужих, зупиняється.

Наталя. Ой, вибачайте.. (Змішується й хоче тікати.)

Зінько. Стій, подожди, Наталю! Іди сюди...

Наталя. Ну?

Зінько. Слухай, скажи мамі, що я... Або я сам піду... А, знаєш, Наталю, зараз ідемо до тюрми... Може, підеш з нами? (Сміється.)

Наталя (здивовано.) І ти?

Зінько. І я...

Наталя (поглядаючи на Катрю й Вас. Фед.). Ага!.. Значить... тебе таки...

Зінько. Ха-ха-ха!.. Ну, потім узнаєш... Стій, я піду з тобою... (Наталя виходить.) Ну, я зараз. (До Вас. Фед.) Сестриця моя... Закальона есерка... Страшенно була обурена на мене за те, що я не хотів іти... Просто говорить не хотіла зо мною... Ну, я піду, скажу своїм... Ти, Катре, подожди..

Вас. Фед. (утираючись). Ну, а я піду. Мені треба... Бувайте здорові... Бажаю успіху... Дуже радий, що все вийшло благополучно з цією історією... Я власне так і знав, ну, та на комісію треба було згодитись, щоб крикунам рота заткнуть. Ну, мир вам!..

Зінько. Бувайте!..

Проводжає до дверей. Потім хутко вертається в їдальню, підходить до Катрі й дуже обнімає її.

Зінько. Славно, Катре! Славно, моя люба, моя розумна, моя вірна! Ах, як добре! Легко, свіжо мені!.. Знаєш, я навіть не почуваю нічого неприємного до Василя... Аж дивно мені!..

Катря. Правда, Зіню?...

Зінько. Переступив через своє серце? Да? Ах, ти-ж... щастя моє. (Дуже обнімає.)

Катря. Ні, ти правду говориш? Зінько.

Зінько. Йй-богу, правда... Не знаю, що таке... От думаю про нього... ну, от... нема нічого... Якось наче вигоріло все.... А я не думав... Ну, нічого... Ура!.. Ми йдемо у Молоха?.. Да?.. Ну, подожди, я піду скажу нашим... Ох, мамаша буде сердитись... Ну, єрунда... Вона повинна зрозуміть... (Стукають.)

Зінько. Ввійдіть!

Ол. Макс. (бережно зазираючи). Можна?

Зінько. Можна, мамо. Уже!.. Тобі сказала Наталя?

Ол. Макс. (входячи, здоровкаючись з Катрею). Да, сказала... І ти ніби зараз ідеш до тюрми?

Зінько. Да, мамочко... Іду... Суд признав, що я мав право відмовитись ..

Входять Наталя, Леся й Остап, який уклоняється Катрі.

Ол. Макс. Ну, так чого-ж тобі ще? Для чого-ж ти йдеш?

Зінько (радісно сміється.) Не розумієте, мамо?

Ол. Макс. Я не бачу нічого смішного... Для чого-ж іти?

Леся (глухо). Ви таки йдете, Зіньку?.. Це правда?

Зінько. Да, Лесю, іду... Мамо!.. Ви не сердьтесь, а подумайте... От я вам об'ясню... Хм... Ну... Ну, от я вам скажу такий приклад, візьмем так: коли у матері повно в грудях молока, мусить вона годувати свою дитину? Да?

Ол. Макс. Ну?

Зінько. Мусить?

Ол. Макс. Ну, та що з того?

Зінько. Ну, оттак, мамо, і я... Повно молока у мене... Воно давить на мене, гнітить, велить, жене мене... Сила моя жене... Ех, мамочко! Що там балакати! У мене стільки радості в грудях, що їй-богу сорочку розірве... Прийдеться вам латать... Ну, я мушу зараз іти. Нас там ждуть... Та ви не лякайтесь, нічого не станеться зо мною... Я в це так вірю, що аж смішно щось інше думать... Ну, Катре...

Ол. Макс. Зіню!.. Та ти-ж... Господи!.. На смерть, може... Схаменись ти, ради бога...

Остап (весь час саркастично посміхаючись.) Ха-ха-ха... Мамаша! Оставьте! Він такий радий, що його прийняли знов до гурту, що не почує й грому... А ви „ради бога“. Ви гляньте тільки, як ошчасливили парнишку!

Зінько. Да, брат, парнишка цей щасливий та-ки! Я радий був-би, якби ти хоч зрозумів, через що... Ну, це не важно...

Остап. А Молох уже не тре залізними руками?
Зінько (радісно сміючись, підходить до Остапа й обнімає його). Ех, ти! Як ти казав на нас?... Випотрошені... Випотрошений ти!..

Ол. Макс. Зіньку!.. Не ходи!.. Зіньку!..

Зінько. Ах, мамо!.. Не псуйте мені настрою... Підождіть. Вислухайте мене... Ну, от гляньте на мене... Бачите моє лице, очі? Радісне? Да? Горить у ньому життя? Да? А який я був ці дні? Ех, мамо!.. Ви-ж така розумна у нас наша мамочка, ви-ж сами... ви-ж сами повинні бачить, що значить, тее хороше, що дає радість... Ну, отце мені й дає радість, що я йду. Бачите, ви хочете заперти мене в стінах сем'ї, а я хочу й сем'ї, і людей, і весь світ, я хочу простору... От і йду туди... Така моя натура, мамо!.. Не можу я инакше...

Наталя (палко). Зінько! Що там... От іще... Іди й годі... Якби це не есдеківська справа, так і я пішла-б... От іще!..

Ол. Макс. Ну, я-б тебе пішла... Сиди он там...

Наталя. Овва! Що це справді таке? Он маєте собі Остапа...

Остап. Мишка, не хвилюйся!... (Підходить до шафи, вийма пляшку й п'є.)

Ол. Макс. Ах, Остап!.. Он куди Остап цей верне...

Остап. Мамаша! Не безпокойтесь, Остап на вірній путі!..

Зінько. Ну, мамо... Нам ніколи... Бувайте здорові!.. Давайте на всякий случай обнімемось...

Ол. Макс. Це дає радість тобі? А ти-ж сам учора що казав? Де-ж твої слова? Молох, „я“... насильство...

Зінько. Тепер, мамо, „я“ і Молох одно... Одно мамо!.. Мене глитнув великий Молох... (Жартівливо.) Хай живе великий Молох!.. Ну, мамочко, їй-богу, вернусь здоров і невредим.,.

Ол. Макс (безсило сідаючи на стілець). Ох, сину...

Зінько. Мамо! Та пойміть-же ви, що краще, коли пішло на те, померти в гармонії з собою, ніж жити, розриваючись. Мамо! Я за себе йду, за радість свою... Я вернусь, мамо. Візьмусь за практику, все буде добре, і сем'я ваша, і Могилянський ваш, усе... Тепер-же у мене сили є... Мамо, я дужий тепер! Я став собою!

Ол. Макс. (тихо). А Леся?

Зінько. Ах, Леся!.. (до Лесі.) Лесю!..

Леся весь час стоїть, безсило пустивши руки, бліда, зів'яла.

Леся. Я завтра їду... Може, не побачимось більше...

Зінько. Завтра?... Дда-а... Так краще буде... Може, справді не побачимся... Ну, значить, прощайте... прощайте, Лесю... (Леся мовчки схиляє голову.)

Зінько (твердо й жорстко). Ну, і буде! Ходім, Катре.

Ол. Макс. Зіню!.. О, боже, що-ж це таке робиться?! Уб'ють-же, уб'ють... можуть.

Зінько. Мамо! Я вам сказав, що не вб'ють. Ні-за-що не вб'ють. А хоч і так, я не можу инакше... Ну, і все... Давайте коли хочете, я вас обніму навіть... Ну, годі... Мамо!... Та, мамо!... Ну, їй-богу! ви теж...

Ол. Макс. Ну, годі, справді. Іди... Іди, Молох таки пожре тебе...

Зінько. Я тільки радий буду. Прощайте, Лесю... Простіть... коли винен у чому

Леся стріпується й, ридючи, вибігає...

Ол. Макс. (гнівно встаючи). Безумний ти! На твоїй душі гріх! І на вашій (до Катрі) душі гріх!.. Ідіть!..

Зінько. Мамо!.. Ну, все одно!.. Ходім...

Катря (що весь час посміхалась спокійно-шасливою посмішкою, твердо й рішуче.) Да, ходім! Пора.

Остап (від шафи, піднімаючи чарку). Хай живе Великий Молох?

Наталя (палко). Пішов вон! Ти!

Остап (погрожуючи пальцем). Мишка!

Зінько. Да! Хай живе великий Молох. Ходім, Катре! До побачення, мамо, до веселого радісного побачення. Наталочко, бувай! Ходім з нами? Ні? Ха-ха-ха...

Остап. Підождіть, мишка з вами. Чи боїшся?..

Зінько. Мамо!.. Я сьогодні, значить, ночувати не буду. Прийду завтра чай пити...

Ол. Макс. понуро, мовчки якийсь мент дивиться на нього.

Ол. Макс. Не прийдеш ти...

Зінько. То-ж чого?

Ол. Макс. Не прийдеш... Годі... Ну, годі. Іди...

Зінько. Ах, мамо!.. Ну, що там! Ходім!

Рішуче бере Катрю за руку й виходить.

Остап. Стій, Зінько!.. (Зінько озирається.)

Остап (піднімаючи чарку). Хай живе Великий Молох? Ха-ха-ха!..

Зінько (радісно сміючись). Хай живе Великий Молох! Мамо, до-завтраго!

Олена Максимовна понуро, суворо дивиться в стіл.

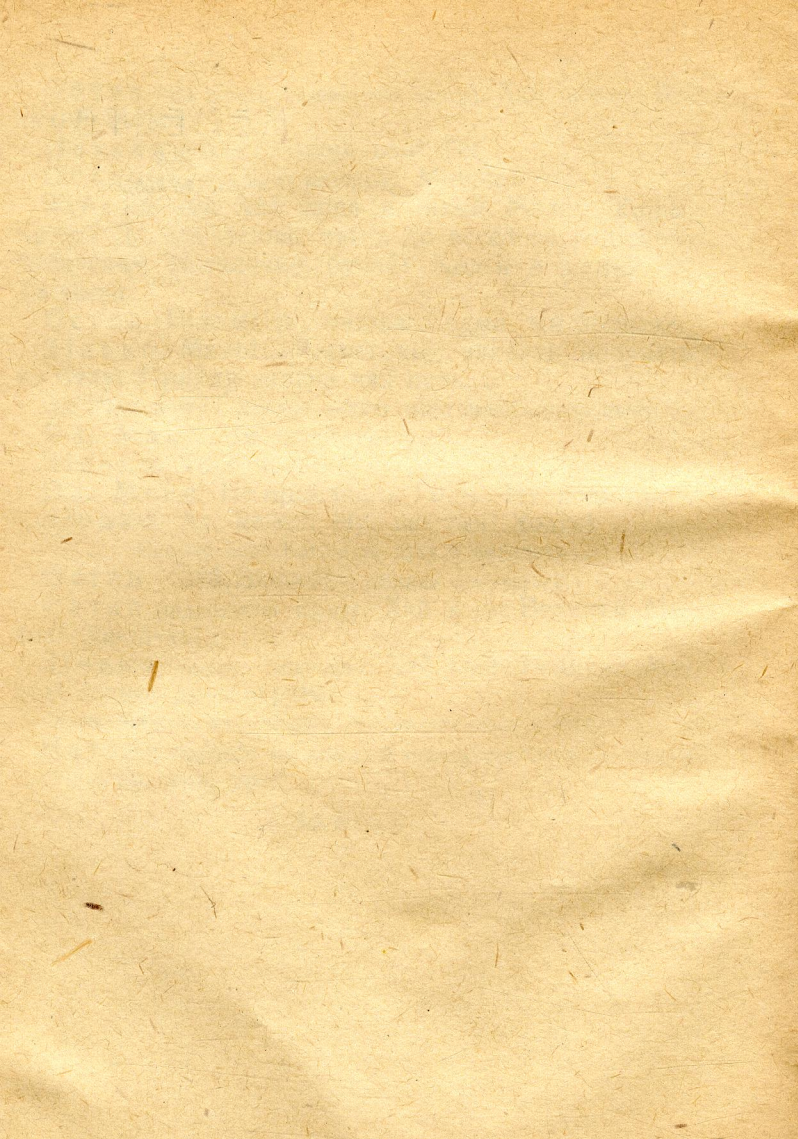
Наталя (радісно танцюючи й показуючи Остапові рукою „ніс“): Ура, ура, ура!

ЗАВІСА

МЕМЕНТО

П'ЄСА

НА ЧОТИРИ РОЗДІЛИ

ДІЄВІ ОСОБИ

Кривенко—художник.

Антонина.

Орися.

Бурчак.

Паша.

Антонюк

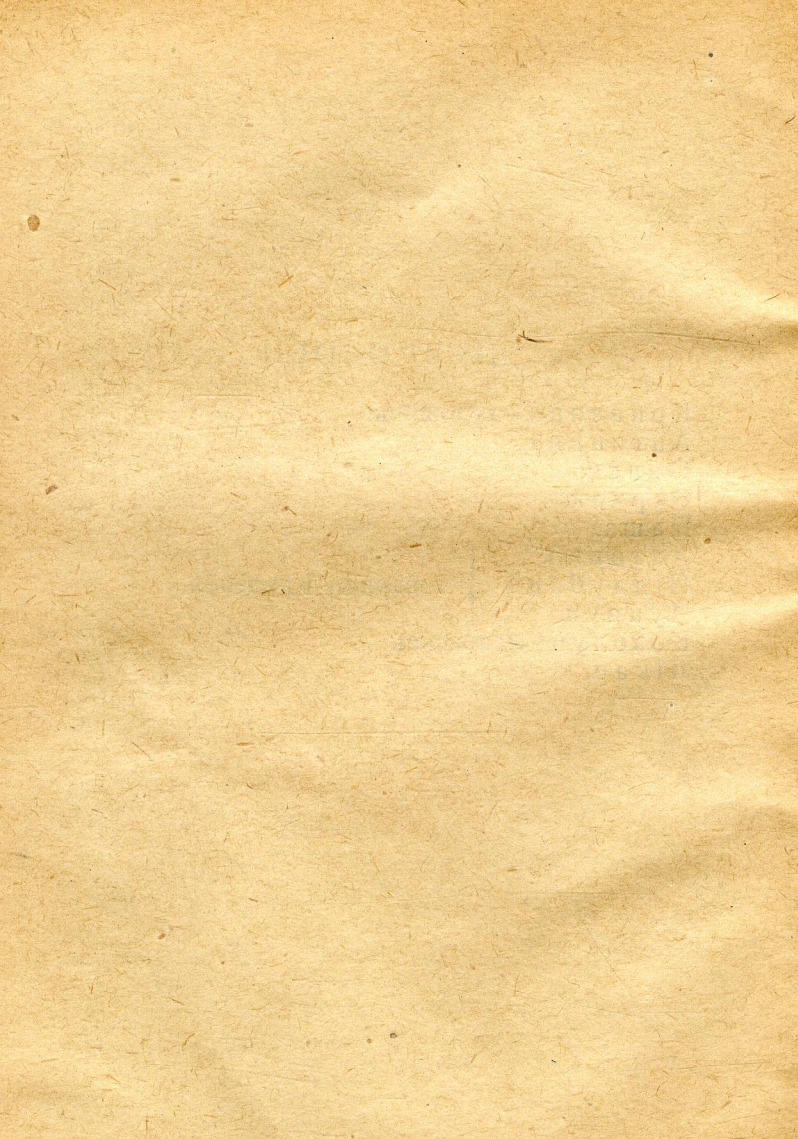
Піддубний

Чупрун

Козолуп—ковбасник.

Лікар.

} товариші Кривенко.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Орисіна кімната.

Просто двері в Антонинину кімнату, в правій стіні двері в сіни. Під лівою стіною вглиб кімнати стоїть піяніно. Поруч з ним канапа. Над канапою портрет Шевченка, завішаний рушниками. Біля канапи—стіл. Під задньою стіною, між дверима в Антонинину кімнату і дверима в сіни туалет з різними пляшками, дзеркалом і т. и. В правій стіні на переднім плані—вікно, коло нього ліжка. Ріжні хатні прикраси, підібрані з смаком.

В кімнаті Оріся й Антонина.

Оріся—темна шатенка, дуже гарне, смугляво-матове лице з ясно-синіми, великими очима. Пишна постать, злегка лінива. Зачіску міняє дуже часто й кожного разу лице її дивно змінюється, набираючи то дитячого невинно-наївного виразу, то суворого і строгого, то задирливо-веселого, злегка навіть нахабного.

Антонина—вагітна; в темно-сірому капоті. Лице трохи набухле, ніс припухлий. Дуже білява. Очі з виразом м'якості й неспілости.

Антонина (непокоїна; очі часто з нервовим, тривожним чеканням повертаються до дверей у сіни. Ходить дрібною ходою по хаті, животом наперед і машинально тре руки). Ні, ні, він не повірить, Орісю!.. Ох, не повірить, я чую... Фу, як у мене в висках стукає... (Зупиняється і стискує долонями виски).

Оріся (лежачи на канапі, пильно слідкує за нею. Чудно посміхнувшись). Пові-і-рить.

Антонина (ходить знов). Ой, ні, голубонько, ви мені не кажіть... У мене таке почування цілий день. Я прокинулась і вже почула, що сьогодні щось буде... Снилось щось таке... Наче я десь іду по якійсь стіні... І так страшно мені... І все держусь за живіт... І ще думаю: як буду падать, то треба щоб не на живіт... Йй-богу! (Сміється.) А мені циганка правду таки сказала: будеш, каже, багата і буде дитина... Багата, положим, я не стала, а дитина таки буде. Господи! Він ще може подумать... (Зупиняється проти Орісі.) Слухайте, Орісю; ви мені скажете правду? Тільки саму щирю... Не жалійте мене, не бійтесь... Скажете?

Оріся (усміхаючись). Скажу.

Антонина (хвилюючись). Скажіть: ...Ні, я не можу. Скажіть, він... ви... він був коли-небудь закоханий у вас?

Оріся (спокійно). Ніколи.

Антонина. Ні трішки?

Оріся. Ні на макове зерно. Та ми-ж бачились за все знайомство наше рази два, не більше. (Непомітно, але уважно поглядає на Антонину.)

Антонина (з невольним полегшенням). Це правда? Ви не з жалю до мене? О, можете не жаліть, повірте, що я винесу все...

Оріся (закидаючи руки за голову й потягуючись). Ну, я, здається, не з жалісливих...

Антонина (з вдячним поривом). О, ні, ви страшенно добра, Орісю!.. Ні, не посміхайтесь... Ви... трошки чудна, але ви страшенно добра... У вас є така хороша жалість... Єсть, єсть, Орісю!.. Йй-богу, голубонько... Інакше, скажіть сами, чого-б ви оселились тут зо мною, ходили за мною? Ми-ж так мало й знайомі, я не видатна якась людина, яка й хворою може дати щось другим... Тільки ви скажіть: це ви сказали не з жалости, ні, Орісю? Це правда?

Орися. Сама правдива правда...

Антонина (силкуючись захвати задоволену посмішку.) А я думала... Ви—така гарна. Я просто якесь страховище перед вами... Та ще тепер. А він-же, знаєте, художник..., не може минути красу бай-дуже... (Раптом зупиняється, стурбовано слухає). Дзвонили, здається? Яка година?

Орися (ліниво дивиться на свій годинник.) Без трьох чотири.

Антонина. Рівно в чотири, писав... Так ви, голубонько, ради бога, обережно. Да?.. Тільки натякніть... Я боюсь, що він спалахне і... Ви не знаєте, він на вид такий спокійний, навіть млявий, а... страшенно гарячий...

Орися (не дивлячись на Антонину.) А, може-б ви таки сами зустріли його?

Антонина. О, ні, ні! Я не можу, я не можу... Він... Ні,ні... Я хочу, щоб перше вражіння без мене.. Тільки, голубко, не кажіть йому всього... Натякніть йому тільки, що його жде неприємність, щоб він... Ах, я й сама не знаю!..

Дзвінок.

Орися (прудко встає). Він!

Антонина (схвильовано кидається до дверей в свою кімнату. Із дверей визираючи). Так я, Орисю, буду ждати... Ви тоді покличете? Добре?.. Ох, як у мене серце стучить... (Прислухавшись, хутко ховається й зачинає двері).

Орися як тільки зачинаються за нею двері, все з тою-ж мовчазною посмішкою хутко підходить до дзеркала, поправляє зачіску і, обернувшись, недбало спирається спиною на туалет. Зачіска у неї проста, скромна, а на губах грає хвацька, задирлива посмішка; це робить чудний дисонас. В двері з сіней чути стук.

Орися. Ввійдіть! (Злегка схилив голову на праве плече.)

Входить Кривенко.

Високий, товстий, трохи горбиться. Подільське, жовто-смугляве обличчя з довгим носом і біляво попільстими короткими вусами, спущеними донизу. Брови широкі, темніші за вуса. Очі ніби злегка сонні. Вигляд має неповороткого флегматика.—В вишиваній сорочці й оксамитним чорнім піджаці.

Зобачивши Орісю, здивовано зупиняється.

Кривенко. О! Що таке?.. (Машинально ступає назад.) Тут не Антонина Павловна?

Оріся (посміхаючись). Перш усього, з знайомими треба привітатись. Так роблять... всі розумні люди. День добрий! (Церемонно-жартівливо уклоняється.)

Кривенко (озирається.) Мені писали... на дверях картка з прізвищем -Антонини.. № 3..

Оріся. Не турбуйтеся, ви попали правильно. Антонина там... (Показує на кімнату Антонини.) Вона зараз не може вийти і просить вас п'ять хвилин почекать... А щоб вам не було нудно, я посиджу з вами... Сподіваюсь, ви нічого не маєте проти цього? (Лукаво посміхається, але очі напружено, допитливо слідкують за всею його поведінкою.)

Кривенко (мовчки якийсь мент пильно дивиться на неї. Помалу, з хмурим підозрінням.) А ви як опинились тут?

Оріся (весело). Оце маєш! Це мені подобається!.. Наняла кімнату й живу...

Кривенко. З Антониною Павловною?

Оріся. Атож. Вона—мила людина і ми з нею досить дружно живемо. Сідайте, будь ласка! (Поводить рукою до канапи.)

Кривенко (хмуро.) Дякую. (Помалу йде й сідає. Потирає лоб, кусає губи.)

Оріся не міняючи пози й посмішки, слідкує за ним. Видно напружену готовність боротись.

Кривенко (не дивлячись на неї.) Давно живете разом?

Орися. О, вже місяців два... Може, більше, не пам'ятаю.

Кривенко. Де-ж ви зазнайомились?

Орися. Я прийшла до неї й познайомилась.

Кривенко (твердо дивиться на неї). Для чого?

Орися. Хм! Кумедний чоловік? Хотілось...

Кривенко (встає, важко підходить до неї. Тихо). Що вам треба тут?

Орися (невинно). Нічого... Господи!

Кривенко. Я вам не вірю. Хочете сказати мені правду?

Орися. Хіба ви не знаєте, що я рідко говорю правду?

Кривенко (якийсь мент дивиться на неї. Апатично й в'яло). Я з вами, здається, більш п'яти хвилин балакаю. На перший раз досить. Я-б уже й з Антоніною хотів-би побалакати...

Орися. Зараз. Йй дуже погано.

Кривенко. Мені немає часу. Я хочу знать, на віщо мене покликано. Може, ви можете сказати?

Орися. От який ви діловитий! Невже й п'ять хвилин не можна потратити на колишніх приятелів?... Ви малюєте щось тепер?

Кривенко (крізь зуби.) Умгу...

Орися. Он як? Значить ви вже знайшли те, що ніде й ніколи не буває?

Кривенко. Умгу.

Орися. Це цікаво! Щасливий ви...

Кривенко. А ви, видно, нічого не знайшли... Все те-ж саме.

Орися (сумно зідхає). Да, прогресу немає...

Кривенко. А воно-б не завадило...

Орися. Ви думаєте? (Зідхає.) Що-ж зробиш? Така я вже нікчемна... Ще якби хоч побачила те, що ніде й ніколи не буває, то може-б і повірила...

І, значить, прогрес був-би... Може, ви мені покажете його?

Кривенко (несподівано, грубо). Що ви робите тут? Що вам тут треба? Навіщо ця бульварна комедія.

Орися (спершу гнівно зводить брови, але зараз-же ще недбаліше спирається на туалет, підводить очі дороги й навмисне робить вигляд, що придумує.) Хм! Що-ж вам сказати! Що я роблю тут? Шукаю те, чого ніде й ніколи не буває... Ясно?

Кривенко. Глядіть, можете знайти те, що дуже часто буває з тими, хто вривається в чуже життя.

Орися. А що з ними буває?

Кривенко (помалу встає). Але но! Я не маю такого часу, щоби тут розводитись з вами... (Підходить до дверей Антонининою кімнати.) Це—кімната Антонини Павловни?

Орися (стає серйозною, підходить до нього, бере за рукав.) Чекайте, неможна... Сядьте... Сядьте, я вам кажу...

Кривенко (стискуючи плечима). Хм! Але це починає бути цікавим... Ну, сядемо... (Сідає.) Ну?

Орися. Слухайте, Василю, я вас хочу дещо спитати.

Кривенко. Та вже робіть зі мною, що знаєте.

Орися. Я хотіла вам написати та роздумала. Я знала, що побачусь з вами,—хоч ви тоді рішуче й навіки розпрощались зо мною.

Кривенко. Так. Слухаю далі.

Орися. Здається, місяців два минуло з того часу?

Кривенко (роблячись все млявішим і млявішим). Може й два...

Орися. Ваша непохитність не похитнулась?

Кривенко. На те вона й непохитність, щоб не хитатись...

Орися (посміхаючись). Цілком справедливо. І все так-же думаєте, що дітей треба мати тільки від тої людини, яка сплелась з тобою душею й тілом?

Кривенко (зирка на неї). Ну, думаю.

Орися (не зводячи з нього очей). Рішуче й незмінно? Хоч кров з носа?

Кривенко. Хоч із самого горла...

Орися. Так. Похвально. І сами не матимете людей від іншої людини?

Кривенко (грубовато-нетерпляче). Слухайте, я-ж вам сказав, що від вас—такої, якою я вас знаю досі,—я дітей не...

Орися. Знаю, чула вже! Не про це... (Похмурюється, закусює губу).

Кривенко. Ну, так про що-ж, скажіть, будь ласка? Йй-богу, скучно.

Орися (рішуче стріпує головою й задириливо, злісно-весело посміхається). Тек!.. Чудесно. Виходить, значить, що Антонина як-раз така людина, з якою ви можете мати дітей?

Кривенко. Слухайте, Орисю, не будемо чіпати Антонину...

Орися. Ні, ви скажіть, така? Да?

Кривенко. Така чи ні, але не всяка вагітність є дитина, коли вам уже хочеться так знати... Ну, та й залишім цю розмову. Спитайте вже, чи може Антонина Павловна вийти.

Орися. Так. (Злорадно посміхається.) Так не всяка вагітність є дитина? А от я вам скажу, що деяка вагітність—то вже неодмінно дитина, хоч вам цього, може, й не хочеться знать...

Кривенко (пильно, з підозрінням зирка на неї. Знов встає; рішуче й сердито). Слухайте, або покличте мені Антонину Павловну, або я вже піду. Я хочу, на-решті, дізнатись, для чого мене кликано...

Орися. Так ви, значить, гадаєте, що у Антонини не народиться дитина? Га? Певні в тім?

Кривенко знов мовчки пильно дивиться на неї.

Орися. А як родиться? Тоді як з вашою непохитністю? Га? А дитинка як-раз і родиться. Чуєте?

Кривенко. Може, мене за цим і кликано, щоб це сказати?

Орися. От іменно, голубчику, як-раз за цим! Дитинка родиться.

Кривенко. Я хочу бачить Антонину!

Орися. Вона зараз вийде. Да вона зараз вийде... І щось вам скаже. Ха-ха-ха!.. Хотіла-б я подивитись на вас. Ех, ви! Чесний з собою! Пізно викидиш робить. Чуєте: пізно!

Кривенко. Це Антонина постановила так?

Орися. Ні, так постановив професор Орловський, спеціаліст і знаменитість... А передчасне родиво для Антонини—смерть. Значить...

Кривенко (глухо). Це ваша тут робота?

Орися (весело сміється). Розуміється, моя, а не ваша! Як ви зразу про це не догадались, чудачина ви! Правда, я ловко підстроїла вам цю штуку?

Кривенко ходить по хаті. Для чогось обтирає хусткою лоба, застібає й розстібає піджак.

Орися (слідкуючи за ним). Що? Непохитність хитається? Ну, а що говорить ваша чесність з собою про виховання дітей? Здається так, щоб не давати громадянству калік? А для цього батьки, здається, повинні приготувати себе свідомо, постом, молитвою?.. Батьки повинні бути здоровими, любити один одного? Так? Ну, значить, у вас буде пречудова, ідеальна дитина... Мабуть, хлопчик буде... Ха-ха-ха!

Кривенко (зупиняючись. Тихо). Я вас дуже прошу, покличте Антонину Павловну.

Орися. Зраз. Тільки глядіть, не хвилюйте її. Та й сами не хвилюйтесь... (Пильно обводить його поглядом і йде в Антонинину кімнату.)

Кривенко, важко ступаючи, трохи згорбившись, ходить по хаті, зачіпаючи часом за мебель; зупиняється й понуро-суворо дивиться під ноги. Знову ходить, нетерпляче поглядаючи на двері Антонининої кімнати.

Помалу входить Антонина. Очі її тривожно й боязко впиваються в Кривенка. На лиці червоні плями. Робить кілька кроків і зупиняється, дуже хвилюючись і не зводячи з нього очей.

Кривенко (підходить, простяга руку). Драстуй.

Антонина (шепотом). Драстуй. (Потуплює очі.)

Кривенко (глухо). Це—правда?

Антонина (винувато підводячі очі). Правда. (Знов потупляється.)

Кривенко. Тебе обдивлявся професор Орловський?

Антонина хитає головою.

Кривенко. І рішуче нічого не можна зробити?

Антонина. Можна, але сімдесят п'ять відсотків за те, що я можу померти. (Мовчить.) Крім того, це буде коштувати дуже дорого... У нас не найдеться стільки грошей... (Мовчить.) А потім... Ні, це такий жах, що я згадати не можу!.. Ти знаєш, дитина може родиться живою?.. Розумієш, що це може бути, коли робити зараз? Дуже часто буває, що на сьомому місяці родяться живими... Не доноска дати... О, ні! Краще родити!

Кривенко. Значить, акушерка помилилась на цілий місяць?

Антонина. Да! Я прямо в одчай упала, як узнала... Більш усього те, що ти можеш не повірити, можеш подумати, що я це навмисне, щоб мати дитину... Але я тобі говорю... Ні, постій, дай я тобі скажу... Я тобі говорю, Васю, що я нічого від тебе не хочу, не жду, не вимагаю...

Кривенко робить нетерплячий жест.

Антонина (хапливо). Ні, чекай!.. Я не хотіла то-бі писати, я хотіла сказати в лице...

Кривенко. І для того вислала наперед ту панну?

Антонина. Я боялась, що ти, узнавши, так розсердишся, що не вислухаєш і побіжиш. Слухай: це дитина моя, тільки моя. Ти не хотів її, ти пропонував способи, щоб не робить викидиша, я признаю, я на це не згоджувалась... я не знаю, чия тут вина... Я думала... Ну, одним словом, дитина родиться і ти її не знаєш... Чуєш: ти можеш бути спокійним, ніяких обов'язків у тебе передо мною нема... Тільки ти скажи: ти віриш мені, що це вийшло для мене несподівано. Віриш?

Кривенко (мляво). Не в цьому річ... Не це важно... Дитина родиться... Це—факт... Цього не повинно бути, а воно є... А воно є... (Ходить.)

Павза.

Антонина (винувато). А я ще й казала їй, що вона здається, помиляється... А то, може, просто шарлатанка, щоб заробить... Я знаю?

Кривенко (сідає біля столу. Помалу). Я не буду знать цієї дитини... Я не буду знать цієї дитини... (Павза. Раптом спалахує і скаженно б'є кулаком по столі.) Та я знаю вже її! Чуєш: знаю цього недоноска!

Антонина. Через що-ж „недоноска“?

Кривенко (встаючи). Він гірше недоноска буде! Він дегенератом буде, з утроби матери хворим!

Антонина. Через що-ж „дегенератом“?

Кривенко. Ти ще питаєш? Батько—неврастенік, мати неврастенічка, вагітність проходила в сльозах, драмах, замахах на самовбийство... І ти ще питаєш, через що дегенерат?.. Моя дитина—дегенерат! Моя дитина! Це після всіх моїх мрій, теорій, після жагучого бажання мати дитину тільки від тої, з якою... Оце так! Оце вскочив... (Хо-

дять по хаті.) І головне, через що? Обое не хотіли, не збирались мати її, і через помилку якоїсь баби, акушерки, все іде к чорту і твої мрії, теорії, бажання, вся твоя чесність, все. Це ще не глум? Да, тепер можна глузувати з мене!.. Можна, можна, да!

Антонина. Що тебе, властиво, так мучить?

Кривенко. Ти не розумієш? Ти не розумієш цього ляпаса, цього плювка життя мені в пику?

Антонина (з ноткою злості й роздратовання.) Та якого плювка? Що дитина родиться? Але-ж, я кажу тобі, забудь, що вона є... Забудь, як забув про тих дітей, які, певне, десь у тебе є від покоївок, випадкових стріч з жінчинами.

Кривенко. Про тих я нічого не знаю, чи є вони, чи нема. А про цю я знаю!.. Знаю! І цього забути не можна... Трус може про це забути!

Павза.

Антонина (глухо.) Є ще один вихід...

Кривенко (зупинячись.) Який?

Антонина (ледве чути.) Моя смерть.

Кривенко (ходить далі.) А! знов про це... Двадцять раз ти висовуєш це средство... Це—не вихід.

Антонина. Ти не віриш, що я можу вмерти?

Кривенко мовчки ходить.

Антонина помалу сідає на канапу й дивиться в куток понуро задумливим поглядом.

Кривенко (сідає коло столу.) І рішуче нічого вже неможна зробити? Ти все зробила?

Антонина (хмуро.) Пішла ще Паша до одної акушерки... Не знаю... Я не маю надії... Зараз повинна прийти...

Кривенко. Яка це Паша? Та, що я познайомився у тебе?

Антонина. Та...

Кривенко. А з цією панною... Вербівською ти давно живеш?

Антонина. Місяців два...

Кривенко. Де-ж ти зазнайомилась з нею?

Антонина. У Паші.

Кривенко. А вона не приходила до тебе знайомитись?

Антонина. Чого ради?

Кривенко. Так... Я думав... Навіщо ти оселилась з нею? Хіба ти її знаєш?

Антонина. А! Мені тепер все одно... Я кожній собаці, яку приголублять, завидую... (Підборіддя дрижить їй. Хутко виймає хустку і приклада до очей.)

Кривенко. Чого-ж плакати?

Антонина. Вибачай, це так... я зовсім розпустила себе... Плачу і не можу, не маю сил сліз удержати. Колись мене називали „камінem“ за те, що ніколи не плакала, а тепер... не можу... Не сердься, дивись на це, як на нежить...

Кривенко. Я не серджусь, не розум'ю лише...

Антонина. Я просто не знаю, де беруться оці сльози... (Раптом.) Що я їм зробила? Що? Що, не вінчавшись, стала твоєю жінкою, любовницею? Яке-ж їм діло до цього? „Ми цього не ждали від Антонини, така скромна, тиха дівчина“... А тепер уже не скромна, нечесна. Яке їм діло до нас?!

Кривенко. Ех, Тосю, доки ти звертатимеш увагу на цих „чесних“? Що тобі до їхніх балачок? Ти почуваєш себе чесною з собою? Почуваєш, що зробила так, як по-твоєму слід зробити? Ну, й буде з тебе... Всім не догодиш... ,

Антонина. Я не можу! Вони казять мене! З якої речі вони звуть тебе подлицем?! „Спокусив, покинув дівчину“. Ідіоти! Що я, дівча мале, не знала куди й на віщо йду? „Покинув“, А, може, я покинула? А, може, ми просто розійшлись? Що вони знають?

Кривенко. Вони про те й говорять, що знають... Коли-б знали всі обставини, може-б говорили инше...

Антонина. Але вони не мають права так говорити!.. Мені не потрібна їхня жалість!.. Покинули всі, одвернулись, ну, і хай... Не лізьте-ж в душу брудними руками! (Плаче.) Ти кажеш, як я оселилась з Вербівською, незнайомою людиною... Але коли вона мені запропонувала, я мало на шию їй не кинулась.. Вона мені помагає... Якби не вона, я-б себе зовсім одинокою почувала... Ні одної людини... Ніде!.. Ще Паша хіба, але вона чудна така... Слухай, за що ти мене ненавидиш так? За віщо? Що я зробила?.. Ні чекай...

Кривенко. Тосю! Ти знов... Це-ж —неправда...

Антонина. Ні, правда, я бачу... Твої листи такі холодні, офіційальні. Тепер приїхав, як до чужої... Що я зробила? Хіба я винна? Ну, я розумію, ми не зійшлись з тобою, я—не та, з якою ти можеш мати дитину, ми не підходимо один до одного, але за віщо-ж ненависть? Підожди, дай мені все сказати... Ти знаєш, я ніколи не вимагала від тебе більше, ніж ти міг дати мені. Але те, що ти мені дав, я брала з радістю... І ти дав мені стільки, що я можу тільки дякувати. Я не кажу, щоб у тебе була тепер жага до мене; як жінчина, я повинна бути гідка тобі тепер... Ні, ні, я знаю... Ну, і... Але за віщо-ж неприязнь?.. Господи! Я-ж така тепер одинока, стомлена, я так стомилась, що просто бажаю смерті... А ти не віриш... (Схиляється головою на спинку канапи і плаче.)

Кривенко (непокоїно крекче, встає, важко ходить і сідає поруч з Антониною. Обережно й легко обнімає за плечі). Тосю! Ну, навіщо утворювати собі якісь химери? Яка ненависть? Де ти бачиш її? Я люблю тебе за м'якість, ніжність, ти—чула, добра... Де-ж ненависть?..

Ну, годі... Подивись на мене... (Поверта її до себе.)
Ну, подивись же, хіба я брешу? Здається, я ні разу ще не давав тобі приводу сумніватись в моїх словах...

Антонина (затуляючи лице рукою й хусткою). Не дивись на мене, я страшна... Ти, може, сам не свідомий своєї ненависти...

Кривенко. Ну, ще що вигадай... Годі, хороша... Тяжко мені від цієї історії, але ти так-же винна за неї, як і я. І за віщо може бути ненависть? За ті страждання, які ти маєш?..

В двері з сіней стукають.

Кривенко (помалу встає й одходить.) Хтось стукає.

Антонина (хутко витираючи очі). Ввійдіть.

Входить Паша.

Маленька, кругленька, з довгим конячим лицем у маленьких прищиках. Очі, мляві, майже завжди напівприплюснені.

Зобачивши Кривенка, якось вся підбадьорюється, задира голову догори і приходиться повз нього до Антонини.

Кривенко. Драстуйте, Пашо!

Паша (зиркнувши на нього, не хитнувши навіть головою, звертається до Антонини). Каюк! Нічого нема. Не згоджується.

Антонина (змішано подивившись на Кривенка, який посміхнувся). Не згоджується?

Паша. І, розуміється, не згоджується. Дурна, вона, чи що? Всякі... будуть дітей плодить, а вона за них на каторгу іди? Тоже фрайєри! Хай знають, що роблять.

Антонина (з ніяковістю). Пашо, ходім у ту хату, ви мені розкажете...

Паша. Пашка вже сказала. Годі. Тепер вона іде додому. Бувайте. (Киває головою й хоче йти.)

Антонина. Чекайте.

Паша. Не можу. Я не маю часу — У мене зараз лекція. А потім на урок треба... Та ще там на

вулиці жде мене один екземпляр із породи закоханих... Дурень. Причепився провозжать мене сюди. А я взяла й не пустила сюди. Жди там. Ну, Пашка пішла.

Антонина. Та почекайте. Що-ж сказала акушерка? Ходім туди...

Паша. Вона сказала... Ну, ходім, делікатне створіння. Мені все одно.

Антонина. Ти, Васю, підожди, я за хвилинку. Кривенко. Добре.

(Антонина й Паша виходять в Антонинину кімнату).

Кривенко сідає на канапу, простягає ноги й непорушно, важко дивиться на кінчики їх. Часом безсило розводить руками, трудно зідхає, перемінняє позу і знову застигає.

Входить Оріся. Зачісана вже по-іншому, à la Cavalieri. Ступає весело, енергічно; насмішкувато-хвацько посміхається. Зупиняється перед Кривенком.

Оріся. Ну, герой нашого времени?

Кривенко (як тільки вона приходить, зирка на неї й ліниво розвалюється. Не дивлячись на неї). Ну, Рокамболь в спідниці?

Оріся (весело і просто.) Як? Рокамболь? Хіба похожа? Диви! І не знала... А ви що, заспокоїлись уже? Швидко.

Кривенко. А вас це дуже цікавить?

Оріся. Страшенно! Я-ж вам сказала, що... Ет! Хіба важно, що я сказала п'ять хвилин назад?.. Ну, ви вже обмалювали мене перед Тосею, як слід? Га?

Кривенко. Ви боїтесь?

Оріся. Мені боятись нічого. Та що ви все відповідаєте питаннями?

Кривенко. Так мені хочеться вам відповідать. Так нітрошки не боїтесь? А як вона не схоче тепер жити з вами?

Оріся (сміється). Ха! От завгорив! Я нічого не боюсь, говорю вам. Боїться той, хто дорожить чим-небудь.

Кривенко (напів уважно). А ви нічим?

Орися. Абсолютно. Дорожать принципами, — у мене їх немає. Честю дорожать, — у мене такої штуки не водиться. Правдою, ідеалами, справедливістю дорожать... і все одно живуть самотніми...

Кривенко. А у вас нічого цього немає? Скажіть, яка оригінальна людина. Одрішилися од всього? Диви!

Орися (зідхнувши, поправляє зачіску, піднявши обидві руки). Да, без принципів, порожня панна... А подивіться-но, гарна у мене зачіска?

Кривенко (не обертаючись). О, можу зарані сказати, що чудова.

Орися. На це, мовляв, мене мати родила? А ви все-таки подивіться. Чи боїтеся? Ха-ха-ха! Скажіть, який Йосиф незайманий!

Кривенко (ліниво обертаючись, байдуже сковзає поглядом по голові, по пишній постаті й одвертається). Все, як слід!

Орися (на мент гнівно закусює губу, але зараз-же поривчасно сідає коло нього, бере за плечі й поверта до себе). Нахал! Ви дивіться краще. Знаєте, яка це зачіска? (Пильно дивиться на нього.)

Кривенко (неохоче повертається, дивиться). А la Cavalieri?

Орися. І більше нічого?

Кривенко (занадто здивовано). А що-ж ще?

Орися (вдивляючись в лице йому, задоволено). Ну, більш нічого не треба. Вже бачу, що пам'ятаєте! Так? Вона?

Кривенко. Яка „вона“?

Орися. Ха-ха-ха! Бідний, яку погану пам'ять має. Ну, добре, я вже поможу вам. Слухайте. Був вечір. Хтось узяв гребінець, розчісав мої коси. Цілував їх... Обмотовув круг лиця собі... Ну, це до діла не касательно... Потім... а потім зробив

зачіску таку, як це, і став на коліна. Згадуєте?

Кривенко. Да, щось... наче...

Орися. Ха-ха-ха! Пригадується? А потім розстібнув кохточку і благав позирувать за русалку. Це було ще тоді, коли у мене були принципи і я соромилась свого тіла.

Кривенко (хрипло). А тепер уже не соромитесь?

Орися. Я й тоді не соромилась. Брехня. Не тіла соромилась, а принципів. Дурна була, всі бажання свої убивала, стискувала їх, коверкала. Для чого? Народу служила. А народу того не любила, не знала. Три роки в партії була. Якого чорта, спитать? Із принципів, яких не любила. Це ж треба бути такою ідіоткою! І того мучилась. А тепер ні народу, ні принципів не люблю і почуваю себе чудово.

Кривенко. Да, я думаю, вам нема рації мучитись, дістаючи від свого чиновного тата що-місяця солідну пенсію.

Орися. Розуміється! А от, як не стане пенсії, піду на фабрику, в учительки, в проститутки. Тоді і буде рація боротись за свої інтереси і за партії усякі. Сама народом буду... А тепер живу, як хочу, а не як должно, себ-то, як хочеться другим... „Ну, і ша!“, як каже наша Паша... А дитинка родиться, правда? „Увы, сомнений нет“? Як-же ваші принципи? Пищать, бідолахи? Га? А чесність з собою? Корчиться? Ха-ха-ха!

Кривенко. Вам, здається, дуже весело?

Орися. Страшенно!

Кривенко. Через що?

Орися. Через те, що бачу, як валяться боги, яким я уклонялась. Так їм! Ногами їх топтать! Ногами подлих істуканів!

Кривенко. Геть принципи во ім'я принципа безпринципності?

Орися. Як? (Вдмується.)

Кривенко. Так... (В'яло посміхається.)

Орися. Хм! А це цікаво... „Принцип безпринципності“... Ну, і наплювати! Річ не в назві. Хай собі „принцип безпринципності“, аби чоловік від цього не мучився. А стане мучить, викину к чорту. І все! А вам цього не можна. Бачите?

Кривенко (раптом просто й сердечно). Слухайте, Орисю, їй-богу, мені здається, що ви просто якусь комедію граєте. У вас щось болить, мучить рана якась, а ви навмисне регочете, щоб не чуть і показати другим, що вам наплювати. Правда-ж?

Орися. Я?? (Регоче.) От угадав! Ха-ха-ха! Це дійсно... Та, голубчику мій, регочу через те, що хочеться. Захочеться плакати, плакатиму, не спиняючи себе нічим. І рішуче ніякої рани у мене немає. Будь ласка, не робіть мене якоюсь загадковою, нерозгаданою натурою, тайно-страждаючою. Прошу! (Схоплюється.) Ох, я й забула!.. (Підбіга до вікна, розчиняє й вихиляється. Гукає й маха комусь рукою. Кива головою, закликаючи до себе. Ще раз кива головою й зачиняє вікно.) Бідолаха! Стоїть коло лихтаря покірно і жде... Один з моїх прихильників. Чудовий медіум для моїх експериментів. Ходячий принцип. Він з семинаристів, а тому всі принципи у нього з ореолами святости, як святі на іконах. Ми його називаємо „світове питання“. Кажуть, буде світило науки, уже згоджується навіть в церкві вінчатись зо мною... Спершу не хотів. „Із принципу“, каже. Тепер згоджується... Вас дуже не любить. Каже, що ви подло повелись з Антоніною... Казав, що руки вам не подасть навіть... Тоже з принципу...

Кривенко (байдуже). Так? (Раптом з інтересом.) А ви як дивитись на це?

Орися. Я? (Кривить губи.) Хіба ви повірите, що я скажу правду?

Кривенко. А чому-б вам не сказати її?

Орися. Та не хочеться зараз.

Кривенко. Ну, а все-таки?

Орися (мнеться, потім сміючись.) Вам чого хочеться? Комплімента, чи вилаять? Мені все одно.

Входять Антонина й Паша.

Паша (до Ориси). Що, покликали того кавалера? А то стоїть там і досі стовпом.

Орися. Зараз прийде, покликала. А правда, Пашо, добродій Кравченко на селі поправився? (Зирка на Кравченка й Пашу і ледве помітно посміхається, зараз-же зробившись цілком серйозною.)

Антонина (неспокійно подивившись на неї). Орисю, голубонько, може-б ми чай зробили?

Паша (не глянувши на Кривенка). Да, сьогодні чудова погода на дворі. (Сідає до столу спиною до нього й розвалюється.)

Кривенко усміхається.

Орися (сміючись, підбігає до Антонини, обнімає її). Ах, ви-ж мої чудачки хороші! Чай, кажете? Можна! (Вертить її.) Можна, можна! Ох, вибачайте, що вас тепер не можна чіпати... Простіть, сядьте, Тосю... (Занадто обережно підводить до канапи і всаджує, поглядаючи на Кривенка.)

Антонина, Та я сама, спасибі, Орисю... Так ви скажете Ганні, щоб самовар поставила?

Орися. З охотою, з охотою скажу...

В двері з сіней стукають.

Орися. Ша! Світове питання йде! (Голосно). Ввійдіть! (Обертається до Кравченка.) За першим разом ніколи не входить: хвилюється. (Голосніше кричить.) Ввійдіть!

Входить Бурчак.

Товстий парубок з круглою великою головою без шиї. Лице здорове, щокате; невеличкий, кругленький носик, на

якому окуляри. Шкура на лиці в великих червоних прищах і слідах від них. Соромливий, але не хоче цього показувати; через це весь час напружена грубовата розв'язність, від якої дуже потіє, витираючи в замішанню лоб рукавом або долонею.

Паша (до нього.) Ну, що? Чого з'явилися? Я-ж вам сказала там чекать.

Бурчак (хмурячи брови, ніби жартом сердячись). Ну-ну!.. (До Орісі) Драстуйте, Орісю Михайлівно!

Оріся Драстуйте. (Сердечно, без жарту.) Чому-ж ви не зайшли зразу? Га?

Бурчак (зиркаючи на Кривенка, який щось тихо шепоче Антонині). Та он та... (кива на Пашу) сказала, що неможна... Так я...

Паша. Ну, ви! „Он та“... Я вам задам!

Бурчак (грубовато). Мовчіть, мовчіть... Драстуйте, Антонино Павловно!

Антонина. Драстуйте, Семене Петровичу. Як ся маєте?

Кривенко з цікавістю роздивляється на нього.

Оріся (до Бурчака.) А це—Василь Кривенко. Ви, здається, знайомі?

Бурчак (змішано дивиться на неї.) Да... колись... Але...

Оріся (здивовано). Ну, так треба-ж привітатись, я думаю. Мій боже, який-же ви! Про що ви думаєте? Все про хемію свою?

Бурчак (несміло зирка на неї, ніяково повертається і простяга руку Кривенкові, бурмоче). Вибачайте, я не пізнав...

Кривенко (не беручи руки, з спокійною посмішкою.) Ні, нетреба... Вам це занадто дорого коштує...

Антонина. Ва-а-сю!

Бурчак (зовсім сконфузившись.) Ну, так... Хм!.. Я хіба для того... так сказати... (Одходить і сідає на перший стілець, витираючи долонею лоб і ніякою усміхаючись.)

Оріся (до нього.) От бачите, світове питання,

знов на моє вийшло. Ніколи нетреба робить по принципу, а так, як хочеться. От і заробили!

Бурчак (вмить схоплюючись, рішуче). Я, так сказати, з поваги до хазяйки дому... Але, коли хочете, моє щире бажання з такими добродіями... зовсім не зустрічатись... (До Кривенка). Да, це я вам говорю, добродію.

Кривенко (спокійно роздивляючись на нього). Я вас образив чим-небудь?

Антонина (злякано). Панове! Що таке? Семене Петровичу!..

Бурчак (до Кривенка). Ви образили... людську порядність. Ви самі чудово знаєте... Бувайте здорові! (Незграбно всім уклоняється, поспішно повертається й біжить в двері Антонининої кімнати).

Орися. Ха-ха-ха! Куди-ж ви? Не туди! Господи, чисто все споганив сам.

Бурчак (одчиняє двері, але зараз-же одступа назад і, ще більш змішавшись, з жалкою посмішкою бурмоче). Рагдон... Не в ті двері... (Хоче йти в другі.)

Орися. Почекайте... Куди ви? (Бере його за руку.) Ви зробили дуже чесно, благородно, принципіально, але тікати нічого. Замість того ви підете зараз зо мною чай готувати. Там ми все розберем з погляду світової морали, с потім ви підете в крамничку за сахаром, бо в нас немає...

Бурчак. Ні, Орисю Михайлівно, я не можу, я повинен...

Орися (строго). Ну?.. Нічого ви не повинні. Нічого! Ходім. А то сердитись буду. (Бере за руку й веде в Антонинину кімнату.)

Паша встає й демонстративно іде слідом за ними. Всі троє виходять.

Антонина (винувато, з ніяковістю). Вибач, Васю... Я зовсім не сподівалась... Він дуже хороший, тільки... я не знаю... Ти його все-таки обидив.

Кривенко (хмуро-байдуже). Дурниці, кинь... Ну, слухай, я зараз піду, хотів-би тобі щось сказати.

Антонина. Так швидко ідеш?

Кривенко. Ну, Тосю, ти-ж сама розумієш, що я не можу з ними zostаватись. І тобі неприємно, і їм, і мені. (Встає й ходить. Зупиняється.) Слухай, а ще один вихід.

Антонина (хрипко.) Який? (Прокашлюється й голосніше повторяє.) Який?

Кривенко. Ти кажеш, що життя своє можеш віддати, аби заспокоїть мене?

Антонина. Ну?

Кривенко. Ну, я цього не хочу... А ти... (павза) ти віддай мені дитину.

Антонина (вся стрепенувшись). Що-о?

Кривенко. Віддай мені мою дитину...

Антонина. Твою дитину? Твою? Вона твоя?

Кривенко. Моя і твоя.

Антонина. Його дитина! Хм!.. Його дитина!.. Оддати йому дитину... Господи! Та як ти смієш мені це говорити! Щоб я віддала свою дитину, яку виносила в муках... Його дитина!

Кривенко. Не даси?

Антонина. Та ти на шматки ріж мене і я не віддам її тобі! Господи! Його дитина. Ха-ха-ха!.. Твого в неї нічого! Чуєш? Це—моя дитина!.. Щоб мати віддала свою дитину кудись... кудись... Боже!

Кривенко. Я—батько її.

Антонина. А я—мати.

Кривенко. Так не даси?

Антонина. Та з якої речі я маю давати її тобі? Чого?

Кривенко. Того, що... (Підходить ближче до неї.) Слухай, Тосю, тільки не хвилюйся... Побалакаємо спокійно. Вислухай мене уважно і хоч раз ввійди в моє становище. Ти знаєш, як я дивляюсь на ді-

тей. Це—питання мого „я“. Щоб мати дитину, я повинен жити з нею. Жити-же нам разом обом після всіх наших кошмарних непорозумінь, після всіх страждань—просто неможливо. Це буде пекло і для нас, і для дитини. Обмежитись-же тим, що давать тобі грошей на дитину, як роблять всі, „порядочні“, я не можу. Не можу, бо цим піду проти самого себе. Далі: довірити тобі дитину, я теж не можу. Почекай, вислухай-же спокійно... Ти—людина хороша, ідейна, з гарними змаганнями... але... те, що я хочу дати своїй дитині, те—чуже тобі... Я хочу зробити її, перш усього, чесною з собою, хочу зробити вільною од старого, зайвого, хочу скинути з душі її лахміття пережитків, які заважають вільно рухатись. Хочу через те, що дитина—це я, продовжений в глиб budouчого... (Антонина хоче щось сказати.) Почекай. Крім усього, ти—занадто м'яка, непристосована до боротьби за життя, тобі в теплиці-б жити, там-би ти була бадьора, Ти з панської сем'ї, до праці не звикла, я-ж хочу, щоб моя дитина тільки в праці, тільки в затвердженню себе, свого „я“ в світі шукала смислу життя. Як-же ти можеш навчити її цьому, коли сама ніколи не процювала? Так я, Тосю, думаю, в цьому зійшлись всі мої бажання, всі виводи з мого досвіду і розбить це—значить, розбить весь мій світогляд. У тебе нема цих вистражданих виводів, ти не шукала, тобі легше уступити. Уступи-ж мені, Тосю...

Антонина (понуро дивиться в одну точку. Помалу й тихо). Виходить, я така нікчемна, що мені не можна довірити дитину?...

Кривенко (нетерпляче). Ах, Тосю, навіщо говорити пусте. Я-ж кажу тобі... Фу, ти чорт!.. Все, що казав, як об стінку горохом... Слухай-же, не через те, що ти...

Антонина (вмить починає ридати). За що-ж це, за що? Навіть... це однімають... Довірить не може... Дитину його... Його дитину... (Раптом злякано.) Дай швидше води!.. Ха-ха-ха!.. Дитину... Ха-ха-ха-ха! (Істерично регоче.)

Кривенко (поспішно підходить до неї, садовить на кану). Тосю, Тосю, голубко, нетреба...

Вбігає Оріся.

Оріся (стурбовано). Що таке?

Кривенко. Води! Швидше!

Оріся. Та що з нею!?

(Вбігають Паша й Бурчак).

Паша, Господи! Що тут таке?

Кривенко (холодно, жорстко.) Дайте води. У неї істерика. (Повертається, бере з стільця свій бриль і виходить.)

Антонина. Дитину його! Ха-ха-ха! (Скрипить зубами.)

Паша (вслід Кривенкові, гнівно). Мерзавець!

ЗАВІСА

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Там-же.

В кімнаті Антонина, Оріся й Паша. Антонина лежить на канапі. Паша готує чай. Оріся сидить за піаніно й бере акорди. Зачіска у неї скудовчена, вихряста, але лице сумовито-задумливе.

Антонина (спираючись на лікоть, до Паші, піднятим тоном). Неправда, Пашо, неправда! Боже, як ви його не знаєте! Ви розумієте, що він... Ах, коли-ж ви нічого не знаєте!

Паша (вперто). Я знаю, що він—непорядна людина.

Антонина. Пашо! Ви не маєте права так говорити! Не маєте!

Паша (так само). І його спокій тепер—неправдоподібний. Приставляється... Пашка сказала, а тепер ша! Вона мовчить.

Антонина. Чого неправдоподібний? Чого? Хіба він не може заспокоїтись, примиритись зо всім цим?

Паша. Пашка сказала. А вам хвилюватись не добре. Ляжте.

Оріся (шумно вдаривши по клавішах, встає.) Плюньте! „Пашка, ша!“ Тосю, заспокойтеся...

Антонина. Я не можу заспокоїтись, коли так несправедливо...

Оріся. Е! „Справедливо, несправедливо“... Він вам сам скаже, що це пусті розуміння... Ша!

Давайте холостяцький чай зробимо! Зараз прийде „світове питання“, пошлемо його за коньяком, цигарками... Це-ж ваша ідея, Тосю... Хочете?

Антонина (зразу задумавшись, прудко стришується. Надзвичайно весело, піднято, безжурно. Давайте! (Схоплюється.) Все одно! Давайте холостяцький чай... Це буде разом і дівочий вечір...

Орися. Хто-ж заміж виходить?

Антонина. Я! (Сміється.) Ох, який я сон бачила! Уявіть: широке поле і дорога. А на дорозі стоїть хрест і, знаєте, чорний-чорний весь. А на ньому фата. Я підійшла до нього, а він, розумієте, взяв і делікатно так скинув шляпу й уклонився мені. І вже не хрест, а... Ну, Пашо, швидше там чай!

Орися. А хто, Тосю? Хто-ж то був?

Паша (насмішкувато-сердито.) Звичайно, Кривенко.

Антонина. Ну, дурниці! Це-ж сон...

Паша (рантом.) Тільки я ось що скажу. Я з ним лятись більше не буду і руку подавать буду, але знайте, що я це роблю тільки для вас, Тосю... А йому скажу все-таки, що він приставляється і що я не вірю, щоб він міг бути таким спокійним. Ну, і ша! Пашка замовкла.

Антонина. Ну, годі! Давайте грать, співать, танцювать!

Паша. Ну-да, „танцювать“... Ляжте краще, а то за акушеркою прийдеться бігти після танців.

Антонина. А, може, за попом, звідки ви знаєте?

Орися (пильно вдивляється в Антонину. Підходить до неї, ніжно обіймає й садовить на канапу.) Ляжте, Тосю, неможна, можна й без танців...

Антонина. Ну, чого там! Все одно!.. Знаєте що? Заспівайте „Коли розлучаються двоє“. Добре? Я ляжу й буду слухать. Ганна самовар принесе, Бурчак прийде. Він—комік. Господи! які вони смішні, ці мужчини закохані.

Паша. Ідіоти!

Антонина (до Орісі). Слухайте, Орісію!.. Ви могли-б стратити собі життя?

Оріся (уважно зирка на неї). Що вам такі питання приходять в голову?

Антонина. Так... Ви така весела раз-у-раз, бадьора... Це, мабуть, не так страшно... Ет! дурниці... Заспівайте, Орісію. Паша, будь ласка...

Оріся. Ляжте, тоді заспіваємо... Бог з вами уже...

Антонина. Добре. (Лягає.) Ну, от уже лягла. Тільки з акомпаніментом, Орісію.

Оріся. Добре. Пашо, йдіть. (Сідає за піяніно й задумливо бере акорди.)

Паша (бурчить.) Всякі сентиментальні дурниці співать... (Підходить.) Ну?

Оріся. (Грає й починає:)

Коли розлучаються двоє...

Паша (вступає).

Обидві
разом.

„Коли розлучаються двоє,
за руки беруться вони
і плачуть, і тяжко зідхають,
без ліку зідхають сумні.
З тобою ми вдвох не зідхали,
ніколи не плакали ми.
Той сум і ті тяжкі зідхання
прийшли до нас згодом сами“.

Антонина непорушно слухає. Часом кусає губи, гірко посміхається, ворушиться і знову застигає. При кінці співу стук у двері,

Антонина (схвильовано схоплюється). Ввійдіть!

Оріся. Ура, Бурчак! Ввійдіть-же!

Входить Бурчак.

Антонина розчаровано помалу лягає знов.

Орися (до Бурчака). Слухайте, ви—хемія! Я вам раз сказала, щоб ви ніколи не ждали, щоб вам кричать другий раз. Що це таке?!

Бурчак (ніяково.) Йй-богу-ж, не чув... Уже навмисне слухав і нічого... Спів чув... Драстуйте.

Орися. Ну, добре! Драстуйте. На цей раз ми вас покараємо тільки пляшкою коньяку. Моментально голоблі назад і марш за коньяком! У нас холостяцький чай. Здається, лімони потрібні до коньяку? Як, Тосю?

Антонина (з сміхом). Ну-да, ну-да! Лімон, сахар... Цигарок теж... Цигарок обов'язково!

Орися. Чуєте? Лімону, сахару й обов'язково цигарок. Раз-два. Кругом марш!

Бурчак (здивовано). Чекайте... Навіщо-ж це? Ви будете п'ють?

Антонина. Ха-ха-ха! Фізіономія яка у нього!

Орися (до Бурчака, строго й серйозно). Ні, ми хочемо зробити хемічний аналіз.

Бурчак (рішуче). Я не можу йти.

Орися. Це ще що таке? Світове питання! Ви хочете, щоб я зробила те, що казала вам колись?

Бурчак. Як знаєте... Це вже... хто його зна що таке: п'ють коньяк... Антонина Павловна в такому становищі, а я буду помагати... І, взагалі, я проти всяких алкоголів і... Як собі знаєте... Ви мені вибачте, але...

Орися. Ви принципіально проти алкоголю?

Бурчак. Хоч-би й принципіально...

Орися (посміхнувшись). Ага! Ну, в такому разі вибачайте.

Бурчак. І крім того...

Орися. Вибачайте, кажу!

Антонина. Семене Петровичу! Сьогодні у нас дівич вечір. Знаєте, який це вечір? Це коли дів-

чина виходить заміж, то проводить останній вечір з подругами.

Паша (серйозно й сердито). Здуріла Оріся й виходить за Кривенка.

Оріся швидко зирка на неї.

Бурчак (неймовірно, але стурбовано). Ну-да-а...

Антонина (занадто жваво). А ви й не знали? Та не може бути? А я думала, що й ви помітили давно... Бідний! Ідіть сюди, будемо вдвох горювать... Він не вірить. Ха-ха-ха! Орісю, він не вірить, скажіть йому...

Оріся похмурюється, підходить до дзеркала й мовчки поправляє засічку.

Паша. Хай не вірить, йому більш нічого не лишається робить.

Бурчак. Ну-ну, мовчіть ви там... Все одно не повірю... (Поглядає на Орісю.)

Паша. Не вірте. Хтось вас просить вірити.

Оріся (обертаючись від дзеркала і прямуючи до дверей у сіни, звертається до Антонини). Так, значить, коньяку, лімону, сахару й більш нічого?

Бурчак (з ніяковістю). Орісю Михайлівно, куди ви?

Оріся не дивиться на нього, мов не чує.

Антонина. І цигарок-же, Орісю! І знаєте що? Купить ще чого-небудь солоного або кислого, дуже кислого... Добре, голубонько? У вас гроші є?

Оріся. Є.

Бурчак (мнеться, підходить до неї). Орісю Михайлівно!

Оріся (холодно). Чого вам?

Бурчак. Я, бачите, зовсім не хотів... зробить вам неприємність... Коли хочете, я можу піти...

Оріся (скипівши, з гнівною зневагою). Ех, ви! „Можу піти“. Навіть цього не видержав... Нетреба, сидіть, я Ганну пошлю... (Виходить.)

Бурчак (втира рукавом лоба й замішано усміхається). В поганому настрою сьогодні Оріся...

Антонина (задумливо). Всі, що заміж виходять в такому настрою...

Бурчак (пильно дивиться на неї, потім на Пашу, що серйозно втира посуду. Помовчавши). З якого-ж приводу холостяцький чай?

Антонина (все так-же задумливо). З приводу дівчачого вечора... Останнього вечора...

Бурчак (неспокійно). Та ви жартуєте, чи справді?

Паша (сердито). От охота нам з вами жартувати! Подумаєш, який веселий чоловік... Не мали-б кого для жартів вибрати та його...

Бурчак. Хто-ж заміж виходить? За кого?

Паша (обурено). Фу ти, причепився! Раз вам сказано: Оріся за Кривенка! Чули? Ну, і ша!

Бурчак (жалко дивиться на обох). Кумедно. Вона мені недавно сама казала, що Кривенка терпіть не може...

Паша. Найшли кому вірити.

Антонина (живо). Вона сама сказала? Правда?

Бурчак. Їй-богу! Я не знаю... Якщо вона жартувала... Але це було серйозно... І я...

Входить Оріся. Бурчак заговтує й втирає лоб.

Оріся. Панове! Знаєте, що я надумала? Треба покликати Кривенка... Як ви? Тосю?

Антонина (радісно спалахнувши). Звичайно! Тільки я не знаю, як Паша й Семен Петрович...

Паша (бурчить). Хоч на шию йому вішайтесь. Пашка сказала.

Оріся. А Семен Петрович навіть піде за ним? Правда, добродію Семене Петровичу?

Бурчак озирається, щось мовчки шукаючи.

Оріся. Підете? Та що ви шукаєте?

Бурчак (понуру). Бриль свій... Ні, я його в сінях лишив... До Кривенка я можу по-дорозі до-

дому зайти, коли хочете... А то краще записку напишіть... Мені не хотілось-би балакати з ним... (Старається не дивитись на Орісю).

Оріся (здивовано). Ви що, ще сердитесь на мене? (Бурчак мовчить. Вона дивиться на Пашу й Антонину.) Що ви з ним зробили?

Паша мовчки посміхається.

Антонина. Це—правда! Я краще напишу йому. Я зараз. Почекайте. (Біжить до себе в кімнату.)

Оріся (похмурившись). Світове питання! Що ви дурня строїте! Я цього не люблю. Пашо, підіть, будь ласка, зупиніть Ганну, я їй дам записку.

Бурчак (хмуро). Я-ж можу занести.

Оріся робить знак Паші, та, посміхаючись, виходить.

Оріся. Що з вами?

Бурчак (скидає окуляри, кліпає очима й нервово протирає хусткою стекла). Нічого... Тільки мені здається, що я не настільки вже... не настільки чужий чоловік, щоб ховати від мене таку... таку подію в своєму житті. Розуміється, я не можу... але... (Вмить.) Ви виходете заміж за Кривенка?

Оріся (холодно). Ні. Ну?

Бурчак (неймовірно). І не збираєтесь?

Оріся. Ні. Ну? (Не зводить очей.)

Бурчак (прояснюється, одягає окуляри.) А Антонина Павловна і Паша так серйозно казали... Це негарно з їхнього боку... (Видно, під її упертим, холодним поглядом почуває себе ніяково, але не може сховати радісно-задоволеної посмішки. Клопотливо озирається, бурмоче.) Десь бриль мій... Мабуть, в сінях покинув... Ви не сердитесь на мене, Орісю! Мені стало так тяжко обидно... Давайте, я піду до нього з запискою... Йй-богу! І зараз-же прийдемо обое назад... Можемо навіть все сами купити. Серйозно!

Оріся (чим більше він прояснюється, тим більш вона похмурюється. Губи стуляються жорсткою й гидливо). Ні, збираюсь. Я збрехала. Збираюсь за нього заміж?

Бурчак (здивовано). Ви жартуєте?

Орися. Ні трішки.

Бурчак (тихо). Навіщо ви мене мучите? Ну, навіщо? Легше вам?

Орися. Легше. Хочу мучить. (Дико, жагуче.) Хочу! Я-б вас на вогні пекла!

Бурчак. За що?

Орися. Так. І от візьму й вийду за нього. Жени його на собі. Він не хоче женитись на мені, а я хочу. Хочу! Чуєте? Він буде знаменитим і я його зроблю таким... Я! Він хороший, сильний з принципами. А ви без принципів. Ви, як червяк без кісток, можна круг пальця обмотати. І знаменитим ви ніколи не будете. От вам!

Бурчак (хрипло, здивовано). Вам потрібні принципи?

Орися. Мені ні, а іншим... Ви не зрозумієте...

Бурчак. Ні, я розумію. (Мовчить. Понуро-задумливо дивиться вбік.)

Орися (покрутивши головою). Фе, як це все погано! (З злобною нудьгою потягується.)

Бурчак (глухо). Да... Він буде знаменитим... І він, справді, хороший... Да, да... Він—сильний... Неправда, він вас теж любить... Це помітно... Він буде знаменитим... І не тільки у нас, а і в Європі... Я навіть чув, що в цьому році його картини будуть виставлені в Паризькому салоні.

Орися (пильно дивиться на нього. Рартом сміється, підходить до нього й ласкаво гладить по плечі). Ах, ви голубчику мій! В Паризькім салоні?

Бурчак (не дивлячись на неї). Да... Я так чув.

Орися. Ну, признайтесь, для чого збрехали.. Ну? (Бурчак мовчить) Правда-ж, збрехали? Для чого?.. Ех, ви! (З сумною ласкою проводить рукою по щоці. Хутко входить Антонина.)

Антонина (до Орисі). Ось! (Подає записку.)

Орися. Добре. Зараз дам її Ганні: вона поїде трамваєм і за п'ять хвилин буде назад. (Виходить.)

Антонина. Ви чого такий, Семене Петровичу? Не вірте, ми жартували... Нічого нема, це ми так... Весело нам, от і жартуємо..

Бурчак. Ні, я нічого...

Входять Паша й Орися.

Орися. Через п'ять хвилин буде відповідь. Ганна прийде й подасть самовар. Чого стоїте, світове питання? Сідайте, щоб усе добре сідало...

Бурчак. Спасибі.. (Одходить до піаніна.)

Антонина. Знаєте що, панове? Заспівайте, „Як умру, то поховайте“... Тепер є Семен Петрович, він буде басом...

Орися. От, як їй співу сьогодні захотілось! похоронного... Ми помирать не збираємось...

Антонина. Ну, я вас прошу, Орисю! Страшенно хочеться... Один куплет! Пашо! Семене Петровичу, починайте. Орисю, сядьте за піаніно.

Орися. Я без нот не знаю...

Антонина. Знаєте, знаєте!.. Ви вже грали...

Орися (непомітно, але уважно подивляється на неї. Стискує плечима й сідає за піаніно). Які вередливі ці вагітні... Я ніколи ні-за-що не буду вагітною... Ну, Пашо, Бурчак, ідіть, нічого не зробиш. Починайте, хемія...

Бурчак. Їй-богу, я зараз не можу...

Антонина (злякано). Ой, голубчику, рідненький, ну, хоч трошки.. Ну, я благаю вас!.

Бурчак. Хм! От, їй-богу!.. (Підступає ближче, про- кашлюється.)

Орися (озираючись). Ну? (Грає.)

Бурчак (починає). „Як умру“...

Орися і Паша (вступають): „Як умру“...

Всі разом. { „то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Україні милій. } 2 рази.

Антонина ляга, закида руки за голову і, тісно стуливши губи, скорбно дивиться вперед. На лиці мука.

Бурчак (до Антонини.) Буде?

Антонина (злякано, жагуче.) Ой, ні-ні! Ще, ще!

Бурчак (стискує плечима й починає:)

„Щоб лани“...

Орися й Паша (вступаючи): „щоб лани“...

Всі разом. { . . . широкополі
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Антонина при кінці співу, закрива лице руками й голосно ридає.

Всі замовкають і злякано, струбовано кидаються до неї.

Орися (чуло, м'яко.) Тосю, рідна, нетреба...

Паша (сердито.) Ну от! (До Антонини.) Дать води? (До Бурчака, який розтеряно тупчиться коло них.) Ну, а ви чого? Подайте води!

Антонина. Не... нетреба... Це.. так.. Зараз пройде.. Нерви..

Паша (грізно до Бурчака, що зупинився.) Води!
Бурчак поспішно кидається до столу, перебира шклянки й озирається.

Антонина (сідає, утирається силкується усміхнутись.) Ну, от і пройшло... Нетреба нічого... Дякую... Це так.. Не звертайте уваги..

В двері стукають.

Антонина. Господи! Невже Василь? Так швидко. (Поспішно, витирається),

Паша. Ввійдить!

Входить Кривенко,

Кривенко (приглажує чуб, уклоняється й говорить):
Драстуйте!

Всі (одповідають) Драстуйте.

Антонина. Ти дістав мою записку?

Кривенко (стискуючи всім руки). Ні, ніякої записки не діставав. Йшов повз будинок і зайшов. Ти послала записку?

Антонина. Да. Щоб ти прийшов. У нас сьогодні холостяцький чай і дівич вечір.

Кривенко (ліниво посміхаючись). Он як? Хто-ж заміж іде?

Орися (вихоплюючись, голосно.) Я!

Кривенко (сідаючи поруч з Антониною на канапі й одкидаючись на спинку. Недбало.) Боже поможи... Давно пора. А чай... це чудово.. З охотою вип'ю... Можна, значить, вас вітати, Семене Петровичу?

Бурчак (сзонфузившись). Мене? А чого-ж мене?

Кривенко (байдуже). Не вас? А я думав... (До Антонини.) Ну, як здоров'я? Ходиш? Гуляєш?

Антонина (невиразно маха рукою). Да, гуляю...

Кривенко якийсь мент дивиться на неї. Мовчить. Настає ніякова тиша.

Орися (раптом, ніби згадавши). Ой, Пашо! А я й забула Ганні сказати, щоб купила солоного. От свинство! Знаєте що? Давайте сами сходимо! Світове питання, будьте за кавалера.. Ходім з нами!

Паша (охоче). Ходім!

Антонина (вдячно до Ориси). Орисю! Йдіть я вас поцілую...

Орися (ступає, але зараз-же, скрививши губи, зупиняється й одривисто говорить). Неварто! (Одвертається до Паші й Бурчака. Сердито.) Ходім! Всі троє виходять.

Антонина (злегка обижено й здивовано). Чудна.. Не розумію я її.

Кривенко (несподівано різко й роздратовано). А!

празна кокетка! Сьогодні одне, завтра друге... За кого вона виходить заміж?

Антонина (вдивляючись у нього). Тебе це дуже цікавить?

Кривенко. Не дуже.. Так просто..

Антонина. Ні за кого вона не виходить... Ми жартували... Чудна вона все-таки.. Ти помітив, скільки раз вона на день міняє зачіску? Ніяково навіть за неї іноді.. Розуміється, як маєш гроші, то можеш собі дозволять... Дивно тільки, що вона вперед була така завзята есерка, а тепер... Мабуть, вона така й есерка була.. Я думаю, що вона таки вийде за Бурчака... І неодмінно буде в церкві вінчатись... Ці бувші партійні обов'язково церквою кінчають... Не люблю я таких...

Кривенко (беручи її за руку). Ну, Тосю? Як постановова твоя?

Антонина (зразу переміняючись, холодно). Так, як і була. Чого їй мінятись? Що сталось нового? (Живо.) Я знаю, що ти вважаєш мене за слабкодуху, нікчемну. Ну, все одно.. Не віриш, що я можу померти.. Я можу тільки плакати.. Ну, що-ж?

Кривенко. Хто не вірить тобі? Вірю я, але..

Антонина. Ні, ти не віриш. Ти, я знаю, думаєш, що я сказала це так, щоб налякати тебе... І ти спокійний.. Але я не вірю твоєму спокою... Не вірю!

Кривенко. Я не розумію, якому спокою?

Антонина. І ніхто не вірить. Ну, можеш, мені все одно тепер.. Тепер мені все одно! Годі! Покою, покою! Знати, що хутко не буде ні думчих, ні мук, ні страху.. Від одного цього вже легше...

Кривенко. І ти все-таки думаєш, що це ти найкращий вихід знайшла?

Антонина. Найкращий. Для чого я маю жити? Кому я потрібна? Хто буде жаліти за мною? Старий батько, якнй сам в домовину дивиться? Родичі? Хм!.. Приятелі? Нікого в мене нема і ніхто... (Губи дрижать їй; виймає хустку й закривається).

Кривенко. Ти тільки сама себе розжалоблюєш.. Ти – молода, можеш полюбити.. Є люди, які тебе люблять... І чого ти хочеш померти, я не розумію...

Антонина (з мукою тоски). Я не можу жити! Розумієш? Не можу родить дитину і дрижать над нею, боятися за кожну простуду... І при тому знати, що вона немила тобі, що ти мучишся за неї... Господи! Чи може бути більша образа, як сказати матері, що вона не має права виховувати своєї дитини! Селянки, неосвічені, темні, вони мають право, а я...

Кривенко. Я тим паче селянці не довірив-би своєї дитини. Я, а не селянин... І коли селянка приводить на світ дітей несвідомо, як попало, то її ще можна зрозуміть...

Антонина (рішуче, понуро). Ну, все одно. Годі про це.

Кривенко. Ні, я хочу точно знати, для чого ти помираєш..

Антонина. Для того, щоб ти не мучився, що твоя дитина в таких руках, що вона буде хвора, нікчемна...

Кривенко. І тому вбиваєш і її, і себе?

Антонина. Да, тому.

Кривенко. Так тут-же тільки дитина не потрібна, а ти-ж навіщо себе ще нищиш?

Антонина. Дитина родиться.

Кривенко. Ну, добре. Так дитина-ж, кажу, не потрібна, а не ти.

Антонина (з роздратованням). Але-ж дитина ця родиться, говорю тобі, тепер пізно вже її „нищить“. Пізно!

Павза.

Кривенко (ходить і, видно, не рішається щось сказати. Зупиняється й тихо говорить, не дивлячись на Антонину). Але в три чи чотири місяці ти хотіла її знищити?

Антонина (зі страхом). Що ти хочеш сказати? Кривенко мовчки, застібаючи й розстібаючи піджак, ходить.

Антонина. Що ти хочеш сказати? Ти хочеш убить її живою?

Кривенко (зупиняючись, твердо). Да!

Антонина (з жахом дивиться на нього.) Живою?!

Кривенко. А ти якою хотіла-б убить? Мертвою?

Антонина. Господи!!

Кривенко. Слухай: ти не раз казала мені, що хочеш і можеш бути чесною з собою. Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії з своїм розумом, серцем, досвідом, ти можеш родить і лишити жить таку дитину, як наша?.. Невже тебе не проймає сором, що твоя дитина буде така? Невже тебе не бере гнів, що ти не хотіла її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, без твоєї згоди втелюшила її? Почекай!.. А розум, досвід твій нічого не говорять тобі, не говорять, скільки ще страждань і нам, і дитині буде через неї? Ні? Ти подумай: вона в'яже нас на все життя... Шматочок живого м'яса в'яже дві свідомі істоти! Насильно, наперекір усьому! І я повинен скоритись цьому? Через що? (Лютю.) Та не можу я, чортяка його забори! Не можу бути рабом сліпого інстинкту! Краще ніякої, ніж така дитина!

Антонина (з гнівом). Та яка дитина? Яка вже така наша дитина буде? Родяться й від алкоголіків, сифілітиків, туберкульозних, родяться в тюрмах, на каторгах... І ніхто своїх дітей не вбиває.. Боже! Убить живою... живою убить свою дитину!..

Да, я була нечесна з собою, коли згоджувалась на викидиш... Але я мучилась за це, я добре заплатила за те... І щоб я, виносивши його в муках, бачивши вже його, сама задушила?! Та я перша пішла-б дивитись на таку матір, яку вішали-б за це! Перша-б роздерла їй глотку подлій!

Кривенко. Значить, ти проти всяких викидів, коли вони навіть лікарями прописуються?

Антонина. То інша річ... Там грозить життю матері, її здоров'ю, дитині.

Кривенко. Хм! Там законом дозволено... А тут не грозить дитині, матері, батькові, громадянству?

Антонина. Чим? Чим громадянству?

Кривенко. Тим, що дамо йому дегенерата...

Антонина. Якого дегенерата? Через що?

Кривенко. (дратуючись). Фу ти, чорт! Я не розумію тебе: через що-ж ти хотіла робить викидиш?

Антонина. Я не хотіла цієї дитини.

Кривенко. Через що-ж ти її не хотіла? Клопоту матеріяльного боялась?

Антонина. Клопіт мені не страшний... Я не хотіла її бо почувала себе хворою... І наші відносини такі... (Змовкає.)

Кривенко. Ну?.. Правильно. І ти хвора, і я хворий. І відносини наші не такі, і матеріяльно ми не можемо... Правильно. Ну? Так чого-ж ти хочеш бути, як всі „порядочні“: родилась дитина, ну, і чорт з нею, хай уже живе, раз трапилась така неприємність?.. Не-вбивать-же його, мовляв, хоть і буде і їй погано, і другим... Та що ти собі думаєш, що таке дитина? Це—людина! Розумієш ти! лю-ди-на!.. Це—людськість, про яку всі так турбуються... Щоб чоботи робить, для цього готуються, вчать, а дітей роблять випадково, як попало, не думаючи, як скоти... „Детей родить кому

ума не доставало!" „Від сифілітиків, туберкульозних, мовляв, родяться і ніхто своїх дітей не вбиває". Ах, подумаєш, яка заслуга! Я, принаймі, такої заслуги од себе не хочу! Я не можу свідомо родить каліку-дитину. Не можу. Та і в чім, власне, весь страх: в тім, що ти зробиш шматок живого, несвідомого м'яса мертвим чи в тім, що даси цьому шматкові зробиться людиною і примусиш на страждання його й інших? В чім? Одповідай!

Антонина. Годі! Я не можу... Дай мені спокій... Хоч хвилину...

Кривенко. Ну, от! Замість відповіді — „дай мені спокій"... Де-ж твоя чесність з собою? Це ж не чесність, а рабство, покірність темному, сліпому, животному інстинкту матери. Чесність з собою — це гармонія думок, почувань, досвіду, це — сила й цільність. Я думав, що ти дійсно можеш бути такою і через це сказав тобі про свій намір. Спершу не хотів. Рішив сам усе взяти на себе. Убив і все. Знав, що ти будеш мучитись. І тому був „спокійний". Але ти надумала інший вихід. І через це я мушу тобі сказати мій вихід. Я не можу допустити, щоб ти вмерла. Чуєш? Це абсурд! Розумієш?! Це — не боротьба, а трусість. Замість того, щоб боротись з перешкодами, ти заплющуєш очі й кидаєшся в яму, темну, смердючу — в смерть. Це — не боротьба, Боротьба — в житті, а не в смерті, бо смерть — кінець усього.. І яка рація? Яка потреба? Ти подумай: коли ти з морального боку вважаєш убивство дитини злочином, то самовбивством ти робиш удвоє злочинство: вбиваєш і ту саму дитину, і себе. Чуєш: удвоє злочинство!

Антонина. Я за його розплочусь своїм життям.

Кривенко (безсило). Ну, що ти їй скажеш?! Але ж в цій розплаті і є ж з твого погляду злочинство?

Антонина. Я вмираю й мені все одно... Я благаю тебе, годі, я не зміню своєї постанови, можеш бути спокійний: дитини у тебе не буде... І годі! Ради бога!

Кривенко (розводить руками). Що ти їй скажеш? (Ходить.)

Антонина схилиє голову на спинку канапи й непорушно сидить. Довге мовчання.

Кривенко (зупиняючись, жагуче, гнівно.) Але ж це—абсурд. Це не вміщається мені в мозку! Навіщо?.. Ну, ти подумай: ти хотіла вбити дитину в чотири, три місяці, через що-ж неможна зробити цього в десять місяців? І тоді-ж і тепер вона жива? Через що?

Антонина (безсило, тихо.) Я прошу тебе, годі.

Кривенко. Та не можу я! Цього не буде! Це—не вихід!

Антонина. Що тобі? Тобі-ж краще буде. Ну, й примирись з моєю смертю. Все одно забудеш через тиждень.

Кривенко. Не в цім річ, а в тім, ще безглуздя робиться! Все: логіка, чуття свого „я“, досвід говорить за те, що дитина не повинна жити. Дитина, а не хто инший. І через щось, для чогось помирає ще одна людина! Людина, а не шматок живого м'яса! Безглуздя! На все наплювать, на власну мораль, на людей, на своє, навіть, життя, і все для темного, сліпого інстинкту! Ради його, вдумайся ти, ради цього деспота твого ти готова дати людям нікчемного товариша або-ж однять у них молоде, потрібне життя.

Антонина. Я нікому не потрібна.

Кривенко. Неправда! Ти жила вже, ти ввійшла в процес життя, ти зв'язана з ним многими

нитками. І рвать їх—це руйнувать, гальмувать хід життя...

Антонина. Ні з чим я не звязана й нічого я не руйную...

Кривенко. Ну, що ти будеш казать їй?

Антонина (скипівши). Та що тобі треба від мене? Що? Я не вб'ю своєї дитини! Ти—безумець. Да, да! Всякий тобі це скаже! Ніхто не оправдає твого безумства! (Виправляється, з ненавистю, погрозово й сильно.) І спробуй тільки зробити це! Спробуй! Без жалю одправляю на каторгу! Яке ти маєш право рішати, яка вона буде? А може, вона в двадцять раз краще тебе буде? А може, з неї геній вийде? Тобі треба червоних шок... Що ти за бог такий, всезнаючий?

Кривенко. Досвід людей наука знає це...

Антонина. Неправда! Цього наука ще не може сказати! Фізичне виховання... Можна з самого початку робить мокрі обтирання... Водолічення..., Взагалі, пильнувать... Але ради бога, благаю тебе, буде про це! Я вже не можу. Я сказала й не зміню... Не бійсь, я помру так, що ніхто не догадається, що я вбила себе... Не завдам тобі клопоту...

Кривенко (тихо). Ти розумієш, що ти ображаєш мене?

Антонина. Ох, Господи! (З риданням.) Я його ображаю! Ну, вже скоро... Годі! (Плаче з мукою й одчаєм.)

Кривенко (ходить виликими, важкими кроками, згорбившись. Сідає біля неї.) Годі, Тосю. (Павза. Тихо обнімає.) Ну, год-ж... Бідна моя, хороша!... Я-ж розумію твої муки, всім серцем почуваю й признаю їх.

Антонина (ще голосніше ридає.) Нетреба!.. Мовчи... Краще будь жорстоким... Мовчи...

Кривенко. Не можу мовчати, бо мовчання

буде брехнею... Не можу... Але що-ж робить?... Ну, годі, риданням не допоможеш... Ну, годі-ж... У тебе одно средство—плакати... Та смерть ще. Будь-же чесна з собою. По твоєму—дитина може вийти здоровою, ти переконана, що можеш виховати її корисною для людей, убивати вважаєш злочинством, ну, так і роби-ж так. Навіщо-ж твоя смерть? Роби в згоді з своїм чуттям і розумом. Яке тобі діло до мене, до того, як я думаю? З собою будь чесна, а не зо мною. Борись зо мною, докажи мені, що я безумець, що ти права. Роди дитину, викохай її і може, справді, твоя правда буде. Не вважай на мене. Я зараз думаю, що з неї не вийде генія. Я переконаний, що буде дегенерат. Я не хочу цього. Дитина ця—наси́льство наді мною. Так я через це повинен помирати? Де логіка? Нічого подібного! Я буду боротись! Може, й у мене є батьківський сліпий інстинкт, може, й мені важко обиждати його, але рабом його я не буду! Ти думаєш, що я неправий—борись зо мною. Докажи. Але не словом тільки...

Антонина. Я боротись не можу... Одна думка, що ти можеш прийти й убить дитину, це одне може мене з розуму звести. Я кожную хвилину буду трипотіти за неї. Ні! О, Господи!.. Ще таку питку, взять на себе... Ні! Ні-за-що!

Кривенко пильно, понуро дивиться на неї. Потім ходить. Павза. Зупиняється і, напружено думаючи, стоїть. Рішуче стрипує головою.

Кривенко Ну, добре! Я даю тобі слово, що нічого без твоєї згоди не зроблю.

Антонина. Моєї згоди ніколи не буде!

Кривенко (якийсь мент мовчки дивиться на неї. Тихо.) Значить, я ніколи нічого не зроблю.

Антонина. Одмовишся? Поқоришся? Ти?! Не вірю. Не вірю—ти говориш це, щоб спасти мене.

Кривенко. Я коли брехав тобі?

Антонина. Ніколи. Но в данному разі ти можеш вважати за можливе збрехати. (Допитливо дивиться на нього.) І навіть за потрібне...

Кривенко (усміхаючись). Твій інстинкт робить тебе прозорливою. Занадто лише.

Антонина. Ти покоришся?

Кривенко. Я не знаю, що буде... Може, я примирюсь з тим, щоб ця дитина була вроді memento, щоб була живим нагадом, як нетреба робить... Може, я знайду в цьому й гарні боки і примирюсь... Я знаю?... Знаю одно, що смерті твоєї допустить можу. Це абсурд більший за дитину. Я вибираю менший.

Антонина (слісно). Ти лукавиш! „Memento“! Не вірю я тобі. Ти украдеш дитину. Не вірю я тобі, Ні-ні, ні-за-що! Я з ума зійду... Хай я—самка, хай це—сліпий животний інстинкт, я помру за нього... Годі. Не можу... Memento!..

Кривенко. Даю тобі слово...

Антонина. Не вірю!.. Ха! Знать, пам'ятать кожную хвилину, що ти привела на світ якесь страховище, якесь memento... Господи! (Ридає.)

Кривенко (нетерпляче). Так це-ж я так думаю! Я, а не ти! Яке тобі діло до мене? Ти думаєш, що генія приведеш. Ну, так чого-ж ти плачеш! А коли й ти віриш, що це буде страховище, то перебори свій інстинкт і знищ дитину.

Антонина (випрямляючись, витирається). Годі! Покинемо. Цього не буде. Більше ні слова.

Кривенко. Ну, от! Тільки дійди до цього інстинкту і наче об стінку горохом, все к чорту розлітається. Я тебе питаю, чи ти можеш...

В двері стукають.

Входять Оріся, Паша й Бурчак.

Орися (прутко й пильно озирнувши Антонину і Кривенка. Весело). Славна погода сьогодні на дворі, Тосю! Вам треба погулять...

Антонина (понуро посміхаючись). Я таки погуляю. (Вмить щось придумавши). От, панове, цікаву історію розказав мені зараз Василь Маркович. Хочете послухать? Слухайте... А кислого купили, Орисю? І коньяку? Чудово! Ми справимо дівич вечір! Давайте... (Схоплюється й підбігає до них.) Одіткніть, Семене Петровичу!

Бурчак. Антонина Павловна, вам, їй-богу, не можна...

Антонина. Ого! Мені як-раз тепер усе можна! Ну, слухайте, я вам розкажу історію... Прецікава!

Орися шепотом щось питає у Кривенка. Той стискує плечима.

Паша (сердито.) Ви, Антонино, лягайте й лежіть. А то ми вас зв'яжемо. Що за каценямер!

Антонина. Як, як ви сказали? Ха-ха-ха! Каценямер. Це сюди не підходить... Але слухайте... В одному городі... Це було в якійсь газеті... В одному городі один батько задушив свою малу дитину, місяця чи двох... Це не важно... Задушив через те, що вона родилась не такою, як йому хотілось...

Паша. Що значить „не такою, як йому хотілось“?

Кривенко прудко глянувши на Антонину, ходить по хаті.

Антонина. Ну, він хотів, щоб вона вийшла розумна, гарна, здорова, а йому здавалось, що вона буде дегенератом. Він узяв і задушив її.

Паша. Тільки через те, що йому здавалось? От-це стерво, так стерво!

Орися (ліниво розвалюючись на канапі). Фі, Пашуню, які виражанси!..

Паша. Ну, а мати-ж що? Вона любила цього убивця?

Антонина. Вона його любила. Але взяла і предала поліції. Був суд і його засудили на каторгу.

Паша. Я-б його анафему на власних його жилах повісила!

Кривенко. Хоть-би ця дитина дійсно вийшла дегенератом?

Паша. Все одно! Родив, то й май! А то люблять кататись, а саночки возить—ні... Ну, ша! Пашка сказала.

Антонина. Ну, а ви, Семене Петровичу? Що думаєте?

Бурчак. Я?... Мені здається... Я звичайно не можу рішати... Але мені здається, що цей добродій нарушив перш усього право кожної живої істоти на існування... (Прокашлюється.) Да, це раз...

Орися. Швидше, швидше!

Бурчак. Це раз. А вдруге, він, мабуть, був ненормальний, паталогічний тип, з порушенням і навіть, коли хочете, атрофованим батьківським інстинктом... А то і просто божевільний... Тоді його не на каторгу, а в божевільню... Я, розуміється, не юрист і не психолог...

Орися. А тільки хемік...

Бурчак. І, так сказати... з погляду науки... Але, звичайно, оправдати не міг-би... (Витирає долонею лоб.)

Антонина. Ну, а ви, Орисю? Що скажете?

Орися (потягуючись). Я? Про цього добродія? Нічого.

Антонина. Як „нічого“?

Орися. Нічого. Може й так, може й ні. З погляду одного принципу—добре, а з погляду другого—погано. А я не знаю, як зробила-б...

Антонина (зло). І могли-б убити може?

Орися (жорстко). Хто його зна. Може, й убила-б, якби хотілось. Переважило-б друге хотіння—не

вбила-б. Не знаю. У всякому разі не роздумувала-б, погано це чи ні з морального чи принципіального боку...

Кривенко (до Антонини). Так само, як ти.
Антонина. Як я?

Кривенко. Розуміється. Сліпий інстинкт, чи сліпе бажання... Не все одно?.. Ну, мені треба йти... Отже, Тосю, ти не міняєш?

Антонина. Не знаю. Останься! Справимо дівич вечір. Тоді скажу.

Кривенко. Ні, я не можу. Бувайте здорові!
Всі. Бувайте.

Антонина. Ну, а ми, значить, будемо коньяк пити! Правда, Семене Петровичу?

Бурчак. Що до мене, то я не радив-би...

Орися. Принципіально?

Бурчак (уперто). Хоч-би й принципіально...

Антонина (піднято, нервово регоче). Та не встоїте-ж, Семену Петровичу! Не тратьте краще сили, пускайтесь на дно!..

Бурчак. Мені здається, що коли сам не маєш цього принципа то все-таки можна поважати його у других... І не робить насильства...

Орися (навмисне деспотично, розвалюючись). А я хочу, щоб ви пили!

Бурчак (м'яко, з ніяковістю). Як вам хочеться, то ви й пийте собі. А мені не хочеться...

Кривенко ніби чистить бриль рукавом, задержується і слідкує.

Орися. Неправда! Хочеться, тільки принцип не дозволяє! Пийте! Одчиняйте пляшку! в вас ніжик з штопором. Одчиняйте.

Бурчак. Одчинить я можу, а пити не можу...

Антонина. Він ще упирається!.. Ха-ха-ха...
Плюньте, світове питання!

Паша хмуро стоїть коло ніяніно й двома пальцями задумливо бере акорди.

Бурчак (одчинивши). От... Уже...

Орися. А тепер налийте в шклянку й випийте раніше всіх.

Бурчак. Я не буду п'яти. (Похмурюється, одходить до туалету й закладає руки за спину.)

Орися. Не будете? (Злобно, сказано схоплюється.) Не будете?! Я вас питаю: не будете?

Бурчак (з зляканим непорозумінням). Орису Михайлівно!

Орися. Ні??. Останній раз: ні? Ну? Швидше!

Бурчак (похмурюється, закусує губу, рішуче іде до столу, наливає коньяку й випиває. Випивши, помалу ставить шклянку на стіл, опускається на стілець і тихо говорить:) Негарно, Орису Михайлівно!

Орися. Плювати! Так їх, по мордам, проклятих істуканів! (Схоплюється.) Наливайте мені! Кривенко! Випейте за погибель істуканів!

Кривенко (усміхаючись). Із приципу не п'ю. Бувайте! (Кланяється й іде до дверей.)

Антонина. Прощай, Васю! Лийте й мені, Орису! Паша, ідіть ближче!

Кривенко по словах „прощай Васю“ озирається й уважно дивиться на неї. Виходить.

Орися (злобно до Бурчака). Ну, чого насупились? Смійтесь! Я хочу, щоб ви сміялись! Танцюйте!

Антонина (з нервовим реготом). Давайте разом, Семене Петровичу!.. Орису! Беріть! Що там! За погибель істуканів! Уррра!... (П'є, потім шпурляє шклянку додолу й регоче).

Орися хмуро і злісно п'є.

ЗАВІСА

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Ательє Кривенка. Обстановка убога, На стінах картини, етюди, одержа, Умивальник в кутку. Під лівою стіною ліжко, під правою долі під вікном простелена шкура, в головах якої подушка. Посередині хати стіл, уставлений пляшками з вина, пива, горілки; шклянки, тарілки, папер від закусок. В задній стіні двері в сіни.

Коло столу стоїть мольберт, лицем назад. Біля нього сидить Кривенко; він без піджака, в вишній сорочці, підпезаний широким чорним поясом. Крім нього в ательє—Антонюк, Піддубний і Чупрун. Всі сидять за столом.

Антонюк—ясний блондин з холодними очима й дуже червоними губами. Уважно й серйозно їсть.

Піддубний сидить верхи на стільці. Довге волосся. худе лице, сирий рипучий бас.

Чупрун—меланхолічно-сумно бренька на бандурі, сам прислухаючись до звуків. В брилі.

Піддубний. Безумовно, чудова річ! Безумовно!

Кривенко (ліниво). Правда, я—талан?

Антонюк мовчки зирка на нього.

Піддубний. Ви геній! Це я вам без жартів кажу. Хоч в морду мені плюньте. Такої картини ще ніхто не намалював. І не намалює! Безумовно! Без-зу-мовно не намалює! Це—картина яка...

Кривенко (насовує на лоба Чупрунові бриль, з чуд-чудною посмішкою до Піддубного). Правда не намалює?

Чупрун (коротко, поправляючи бриль). Нетреба...

Піддубний. Ні-за-що не намалює! Це вже хай собі як знають, а не намалює. Хоч в морду мені п'люньте!.. Це картина, яка...

Кривенко. Невже? (Знов насуває бриль Чупрунові.)

Чупрун (коротко). Ну, нетреба...

Кривенко. Значить, вип'ємо. Правда? (Бере в одну руку пляшку.) Коньяк... Не хочу коньяку... Хочу простої... (Струє другу пляшку.) Порожня... Жаль. А я ще не п'яний. Чуєш, Антонюк: я ще не п'яний.

Антонюк. Я більше грошей не дам.

Кривенко. Талантові й не даси?

Антонюк. Навіть генієві.

Кривенко. Так. Ну, так Піддубний дасть. (До Піддубного.) Правда?

Піддубний. Грошей? Зараз! (Хапливо лізе в кешеню, виймає гаманець і робить заклопотане лице.) Хм! От свинство!.. У мене зосталось тільки два рублі... А мені ще треба...

Кривенко. Плювать, давайте два!.. Ну, нічого, давайте... Оддам... Зараз прийде мій заказчик, візьму й оддам... Зараз... (дивиться на годинник) без чверти три. В три повинен прийти... Чудовий заказчик! Неодмінно хоче бути похожим на Шевченка... Маю заказ від нього: вивіску й патрет. Гроші, значить, будуть.

Антонюк. Вивіску?

Кривенко. Та ще яку! Бик, свиня і баран, а навкруги ореолом його фамілія із ковбас. А над усім вроді корони сальтісон...

Антонюк (строго). Дурня валяєш!

Піддубний (з непорозумінням). Сальтісон?

Кривенко. А потім патрет його... Обов'язково, щоб був похожий на Шевченка. Принесе навіть такий саме кожух і шапку, як у Шевченка. І зроблю! Чого геній не зробить! Правда, Чупруне? (Насуває йому бриль. Чупрун не поправляє вже й так і зо-

стається.) І пречудово вийде. Він теж вірші пише. Обіщав сьогодні принести свої твори. Називається „В чарах кохання“. Назва украдена, але як-раз підходить до нього. Ну, вірите тепер, що оддам? Давайте. Пошлю ще за монополькою. Хочу бути п'яним.

Піддубний. Чекайте, я не розумію навіщо-ж вивіска?

Кривенко. Подобається мені цей жанр. А які ковбаси вийдуть!.. Ну, давайте.

Чупрун. Та дайте, Піддубний! Боже мій, який народ...

Піддубний. Господи!.. Та хіба я... Будь ласка, ось... Всі!

Кривенко (посміхаючись, помалу встає.) Ну, так ви почекайте, я зараз!.. Пошлю по горілку... (Виходить.)

Піддубний (до Антонюка.) Та невже він вивіски малює?

Антонюк (жуючи). Умгу!

Піддубний. Та навіщо?

Антонюк. Це вже ви його спитайте.

Піддубний. От так штука!

Антонюк (утираючись). А мені все-таки цей жанр подобається.

Піддубний. Який? Висіски?

Антонюк. Ні. Жанр вгощення. Здається він запросив нас сприснуть його картину?

Піддубний. Атож.

Антонюк. А скільки у вас позичав на це?

Піддубний. П'ять.

Антонюк. Та у мене вісім. А у вас, Чупруне?

Чупрун. Ай, боже мій!.. Ну, навіщо вам оце... От народ!.. Чугунний ви народ, їй-богу...

Антонюк. Для статистики, олов'яний ви чоловіче... Здається й у нього п'ять. Ітого тринадцять та п'ять — вісімнадцять.

Чупрун. Ну, й вісімнадцять. То що? А картина?

Антонюк. Котику мій, не в суд і осудження говорим. Картина чудова, тільки чим-же ми винні в цьому? (До Піддубного.) А сто рублів не просив позичить? Ні? У мене просив. В карти, каже, програвся.

Піддубний. Одмовили?

Антонюк. Розуміється. Хотів, було, йому поради однести лучче гроші на новий свій твір, який повинен з'явиться.. Та ну його к чорту... Обідчивий народ ці генії... Скажи, що покинув дівчину, так таких теорій про вільне кохання закатить, що й життю не рад будеш... (До Чупруна.) Картина, котику, картину, а свинство свинством.

Піддубний. Безумовно!

Кривенко (входячи). Зараз буде... (Сідає на своє місце.) Хочу все-таки переконатись, що можу бути п'яним... (Дивиться на всіх). Про мене балакали? Видно по пиках. Розуміється, хвалили. Одразу помітно. (Посміхається.) Заграйте, Чупруне, якоїсь слізної... Та по-козацькому заплачте... Так хороша, кажете картина?.. Слухай, Антонюк... Ти от адвокат... А проте, неварто... Ну, Чупруне, що ж ви? не бренькайте тільки для себе... Художник повинен всю душу вивертать для всіх. Як рукав кожуха. Дивіться, мовляв, як ловко вивернуто..

Антонюк. Да, котику, картина твоя ловко вивернута. Притягує душу.

Кривенко. Правда?

Антонюк. Недурно маєш прихильників. Може покорить чоловіка й не жіночої нації.

Кривенко. Може, й тебе покорила?

Антонюк (серйозно простяга руку). Цілком.

Кривенко (не беручи руки). По гроб життя?

Антонюк. Як знаєш, твоя воля не вірить.

Кривенко. Я вірю. Тільки яку душу покорила: ту, що в грудях чи в кешені?

Антонюк. Хм!

Кривенко. І я кажу „хм“! Ні, справді, якби, скажемо, я був засуджений через щось на каторгу, дав-би хоч п'ятачок на табачок? Генієві? Га?

Антонюк. А ти чого туди збираєшся?

Аривенко. Діло там маю. А ти які справи бо-рониш? Які більше оплачуються?

Антонюк (засуваючи руки в кешені й одкидаючись на спинку з комічною поважністю). Справедливі!..

Кривенко. А яка ознака справедливих?

Антонюк. Надія виграти.

Піддубний (сміється). Безумовно!

Чупрун (сумно). Ех, народ! Боже мій!

Кривенко. Так.

В двері стукають.

Кривенко (хутко встає). Монополька прийшла. (Підходить до дверей, одчиняє, бере у когось пляшку й пакунок в папері.) Єсть. Ану-бо, Піддубний, вибийте, ви—майстер.

Піддубний. Можна. Давайте-но сюди! (Одбиває сургуч.) Тепер... Раз, два... Три! (Б'є дном об до-лоню. Пробка вилітає.) Єсть.

Кривенко (підставляє шклянку.) Лийте... Ще... Ще... Повну...

Піддубний. Та що ви, слухайте...

Кривенко. Лийте, лийте...

Чупрун (дивлячись на них сумно). Ех, народ! Ну, й навіщо ото? Ех, боже мій!.. Налийте вже й мені трошки...

Кривенко. Браво, Чупруне! За ваше здоров'я! (Підносить до рота й одним духом випиває всю шклянку. Кри-виться.) Паскудно. Давно так не пив. (Розгортає па-пір, виймає огірок і жадно кусає.) Так. Пийте, люди добрі! (Співає.) „Пийте, гуляйте, добрії люди“... Не знаю далі!.. Так кажеш, Антонюк, ті справед-ливі, де є надія виграти?

Антонюк. Іменно ті,

Кривенко. І я так думаю. А тому „що буде, то буде, а ти, Марку, грай“! Правда, Чупруне?... Ех, дайте-но сюди бандуру... (Бере бандуру, пробує. Якийсь мент сидить непорушно. Стріпує головою й співа, ударивши по струнах):

„За Сибіром сонце сходить,
гей, там і заходить,
гей там славний Кармалюка
десь по світі ходить“...

(Зупиняється й говорить:) Люблю цю пісню... Сильна й сумна... Чудний наш народ: і сильний, і сумний... Мав героїв і ніхто їх не знав... Все життя любив волю і все життя жив рабом. Утворив багатства пісні і сам її не знає... І ми сами себе не знаємо... Не дурно співаємо:

„що діється на Україні
і чиї ми діти“...

Плачте, Чупруне—серце козацьке... (Б'є по струнах і напів-іронічно, напів-серйозно співає:)

„що діється на Україні
і чиї ми діти“...

Антонюк задумливо підтядує.

Кривенко (співає далі. Чупрун і Піддубний прилучаються. Всі співають):

„Зібралися всі бурлаки
до рідної хати,
тут нам мило, тут нам любо
журби заспівати.
Грай которий на бандуру,
бо сумно сидіти,
що діється на Україні
і чиї ми діти.

Катерино, вража мати,
що-ж ти наробила:
степ широкий, край веселий
та й занастила.

Чупрун журливо хитає головою.

Кривенко (раптом сміється). Плюньте, панове!
„Все йде, все минає“... (Різко.) Все минає! (Кладе
бандуру додолу й задумливо кусає огірок.)

Всі співають далі.

Кривенко помалу бере ніж, ніби граючись ним, пробує, чи
гострий. Потім ліниво встає, підходить до мольтберту й зупи-
няється. Якийсь мент непоручно стоїть, далі спокійно, в'яло
підносить руку з ножем і помалу розрізає картину згори до-
низу. На губах чудна посмішка.

Всі, зачувши звук розрізаної картини, замовкають і хутко
озираються до Кривенка.

Антонюк (схопившись). Що ти зробив?

Кривенко з тою-ж посмішкою, апатично, важко підходить до
столу, ліниво сідає й кусає огірок).

Чупрун (сплеснувши руками). Господи боже мій!
Таку картину?!

Піддубний (приголомшений). Оце, дійсно!

Антонюк (сердито). Ти сказився?

Кривенко. Плюньте, панове... Співайте краще...
Я вам потім ще одну розріжу...

Чупрун і Піддубний, підійшовши до картини, шепочуться.

Чупрун. Господи! Якби я міг таку картину на-
малювать, я б не пив і не їв... все сидів-би коло
неї... Таку картину!

Кривенко. А ну вас, слухайте... Ідіть до столу...
Плюньте.

Антонюк (строго). Вона „Майбутнє“ назива-
лась?

Кривенко (все більш і більш впадаючи в апатію).
Іменно... Весела картина, правда? Майбутнє зав-
жди малюється веселим... А іноді... іноді не дуже...

Раптом несамовито, скаженно схоплюється, з перекошеним люттю лицем б'є кулаком об стіл, зваливши пляшки додолу, і прудко ходить по хаті.

Всі ще більше вражені. Презируються. Довге мовчання. Чупрун боязко озирається, шукаючи очима бриль.

Піддубний (обережно перестріває Кривенка). Пане Кривенко, може-б вам спати лягти?

Кривенко (зупиняючись, похмуро зирка на всіх). Вибачте, панове... І не думайте, що я божевільний... А проте, як знаєте...

Антонюк (пильно слідкуючи за ним). Може, ми тебе стісняємо?

Кривенко. Да... Я краще-б на самоті... Вибачайте...

Піддубний (клопотливо). О, що ви! Ми розуміємо... Безумовно, що... Бувайте здорові... Вибачте, коли що...

Кривенко мовчки всім стискує руки.

Антонюк (серйозно й діловито). Слухай, запиши: Перехрестна, № 3, Злотковський.

Кривенко непорозуміло дивиться на нього.

Антонюк Чудовий лікар по нервових... Запиши й піди.

Кривенко усміхається,

Антонюк. Нічого, запиши. Сьогодні посміхаєшся, а завтра підеш. Я вже знаю. Перехрестна, № 3, Злотковський. До-побачення. Я завтра забіжу. (Виходить.)

Чупрун і Піддубний. До-побачення. (Виходять.)

Кривенко ходить деякий час по хаті, Підходить до картини і довго, важко дивиться на неї. Торкає пальцем. Потім, озирнувшись, нахилиється й цілує. Різко одходить і лягає на шкуру, безсило витягнувши руки.

Двері без стуку одчиняються і входить Козолуп. Товстий коротенький чоловічок з кучим носом, товстими, червоними щоками, кругленькими оченятками. Несе в руках клунок.

Кривенко (сердито піднявшись). Хто там? А-а, це ви! (Встає.)

Козолуп. Це—я, це я... Доброго здоров'ячка вам у хаті! Полежете? (Дивиться на стіл.) Ге-ге-ге! Та у вас тут теє-то як його?.. Хе-хе-хе!

Кривенко (нервово-весело). П'янствую! Роздягайтесь. (На клунок.) А це кожух і шапка? Такі-ж самі?

Козолуп. Такі саменькі... Прямо, як дві краплі води... Уже нічого не пропустив.. Тільки, знаєте, що я надумався? Оце я приміряв і дививсь на Шевченка... Так ніс у мене ніби трохи не такий... Га? Як ви думаєте?

Кривенко (серйозно). Нічого! Ніс підправимо. Все підправимо. Ніхто й не скаже, що то ви...

Козолуп. Е, ні! Ви вже так зробіть, щоб по-хоже було.

Кривенко. А ми підпишемо: „Степан Софронівич Козолуп, ковбасник і письменник України“. Шикарно вийде? Га?.. Підписано-ж під Шевченком?

Козолуп. Ну-да, воно, звісно, не без того... Тільки все-таки... якби так, щоб, значить, всяке знало, що то—я.. Ну, скажемо, хто читає не вміє..

Кривенко. І той угадає.. Одягайте кожух... Подивимось.

Козолуп (поспішно розв'язує клунок. Одягає кожух). Трохи душно тепер. Ну, та потерпіти можна... Оттак. У Шевченка оттут ніби трохи розстібнуто...

Кривенко. Зараз побачимо. (Знімає з стінки портрет Шевченка і ставить поруч з Козолупом). Тепер сядьте. Шапку одягніть. Оттак... Зсуньте на лівий бік. Чудово. (Одходить трохи назад.) Не руштесь. Похмурте брови... Побільше важности. (Козолуп надуває щоки, хмуриє брови.) Так. Тепер зовсім, як рідні брати... Тільки ось що я вам скажу, вийшли краски в мене зараз, прийдеться вам дати мені ще грошенят...

Козолуп (чухається.) Хм!.. Це вже не той... Ні патрета, ні вивіски ще, а гроші давай.

Кривенко. Це називається аванс, дядю...

Козолуп. Та то вже собі хай як хоче називається, а гроші грошима.

Кривенко. Та й не мало: сто рублів.

Козолуп (прудко встаючи). Сто рублів?! Та бійтеся бога, завіщо?

Кривенко. За патрет.

Козолуп. Без вивіски?

Кривенко. Ну, хай з вивіскою. Тільки свого імени підписувать не буду. І нікому ні слова, що я малював. Добре?

Козолуп. Е, без підпису! В тім вся й штука, що це ви намалюєте... Що за диво, як якийсь там маляр наквацяє... А то звісний чоловік... Усякому любопитно.

Кривенко. Так. І з ковбас вашу фамілію зложить?

Козолуп. Атож... Воно, знаєте, зацікавлюється... У мене єсть такі мої стішки на це...

Кривенко. І сальтісон зверху?

Козолуп. Атож... Стішки такі... От я вам прочитаю... (Хутко лізе в кешеню, вийма книжечку.) Це я для вас приніс... На пам'ять...

Кривенко. Чекайте. І на сальтісоні написати „малював такий-то“?

Козолуп (простодушню.) Атож..

Кривенко. Це — зацікавлює. Ха-ха ха! Їй-богу, це зацікавлює! Ну, валяйте ваші стішки. Може вип'єте? Ні? Ну, валяйте. Це теж зацікавлює. Знаєте що? Ми на сальтісоні напишемо ще й стішки... Та? Як ви думаєте?

Козолуп (заклопотано.) Да, це зацікавлює... Ну, от ви слухайте. (Розправляє вуса й читає)

„Гей, хто знає яке горе,
хай мене питає,
хто горілку випиває,
ковбасою заїдає,
ковбаса і чарка наша
то у світі згода“...

Кривенко (регіоче). Але-ж це чудово! Це—незрівнянно! Слухайте, та ви—талант! Ви за пояс Шевченка заткнули!..

Козолуп (скромно). Ну, Шевченка не так-то легко заткнуть за пояс.

Кривенко. Ви думаєте? Але ви заткнули! Їй-богу! Ми неодмінно напишемо ваші стішки на сальтісоні! А під низом підпишемо: „стішки писав С. Козолуп, а сальтісон малював В. Кривенко“. Правда?

Козолуп (захоплюючись). А кругом трошки зеленого гарніру...

Кривенко. Верно! Обов'язково гарніру, петрушки, цибульки... За-німательно!

Козолуп. Тільки,.. багатенько це сто рублів. Га? Скинули-б ви трошки... От взяли ви тридцять, та ще хай уже рублів п'ятдесят.. Оттак хіба? Га?

Кривенко. Це за гарнір та сальтісон? Ви думаєте, що другий дешевше візьме?

Козолуп. Візьме! Тут уже один єврейчик предлагав мені уже за сорок. Та я не погодився... Хочу вам дати заробить... Беріть, га? Ой, душно, треба роздягнутись. (Роздягається й хоче повісити кожух на стіні. Натрапля на порізану картину.) О!—а це чого порізали?

Кривенко. Не подобається.

Козолуп. Погана чи що?

Кривенко. Атож.

Козолуп (розглядає). Да... Справді, щось вона не тее... Поганенька вийшла у вас... Я тоже, зна-

ете, як напишу якісь стішки та не понравляться, так я їх рву.

Кривенко. А сальтісони?

Козолуп. Ну, сальтісони публіка з'їсть всякі. Хе-хе-хе! Да... А картинка ваша похуже ще сальтісона... Чи дівчина, чи дитина... не розбереш... Цвіти... Ну, так берете так? Га? Ну, хай буде ще п'ять! Берете?

Кривенко раптом швидко одвертається, люто стискує кулаки, впивається зубами собі в руку і так стоїть якийсь мент.

Козолуп. Чуєте? Пане маляре? Га?

Кривенко (випуска руку, важко диха. Глухо.) Скільки, значить?

Козолуп. Вісімдесят п'ять, значить.

Кривенко (прудко повертаючись до нього). Ось що: мені треба сто рублів. Можете дати, давайте, не можете,—беріть свій кужух і йдіть.

Козолуп здивовано дивиться на нього.

Кривенко. Це моє останнє слово. Ну?

Козолуп. Оце так... Та хоч з вивіскою?

Кривенко. З вивіскою.

Козолуп. І підпишітесь?

Кривенко. І підпишусь, і розпишусь... і... (хвата себе за чуб, але зараз-же пуска руку). Голова мені болить.

Козолуп. Це, видно, горілку з пивом ви пили. Нада всігда оддельно пить...

Кривенко. Ну, даєте? Ні?

Козолуп (чухається). Та що з вами будеш робить? Хай вже по-вашому... Тільки, щоб уже й стішки... А потім, знаєте, якби ще так, щоб на патреті книжечку оцю мою примостить... (Вийма гроші). Як ви думаєте?

Кривенко. Хоч і на вивісці, що де хочете.

Козолуп. Ну, значить, так... (подаючи гроші, хи-

тро зазира в лице.) Получайте... А не обдурите? А то, бува, гроші візьме та й шукай вітра в полі... Воно, конешно, аванс, ну, все-ж таки... Ну, ну, жартую... Ех, гроші!.. Ну, купуйте краски та за роботу... Значить, завтра, в цей час? Добре. Так хай-же лежать у вас мій кужух і шапка. Прощайте! Голова болить? Це пиво з горілкою... Розспісочку-б з вас.. Ну, та між українцями й так уже буде... Свої люди... Бувайте здоровенькі.

Кривенко. Бувайте.

Козолуп виходить.

Кривенко бере кужух, шапку, книжку і шпурляє все в куток. Ховає гроші в кешеню й лягає на шкуру, взявши з собою бандуру. Похмуро-задумливо бере акорди. Часом злобно усміхається і крутить головою. Стукають.

Кривенко (незадоволено поверта голову й кричить). Ввійдіть!

Входить Оріся Гарно одягнена. Здивовано зупиняється.

Оріся. (Помалу протягує). Одна-а-че!

Озирає кімнату, стіл, підлогу й Кривенка.

Кривенко мовчки бренькає.

Оріся (ступає далі й, глянувши на порізану картину, з страхом зупиняється). Що таке?!

Кривенко мовчить, з нудьгою кривиться і бренькає.

Оріся (сердито, гаряче). Я вас питаю, що це таке?!

Кривенко (грубо й злісно). Муфта!

Оріся. Що?? (Зрозумівши насмішку, гнівно блиска на нього очима. Тихше й спокійніше.) Я вас питаю, хто порізав картину?

Кривенко. Я.

Оріся Навіщо?

Кривенко (раптово одклада на бік бандуру, мовчки встає, підходить до картини, зрива її з мольберту і шпурляє в куток.) Сідайте. (Одходить назад і лягає.)

Орися (здивовано, пильно слідкує за ним. Потім теж мовчки іде до картини, бере її, знову ставить на мольберт і роздивляється). Це та... „Майбутнє“?

Кривенко (тоном, щоб одчепитися). Да.

Орися (довго дивиться на картину. Тихо). Вона радістю своєю всмоктує в себе душу...

Кривенко (з мукою) Орісю! Я вас прошу, покиньте. Шпурніть її туди.

Орися довгим, пильним поглядом дивиться на нього, потім бере картину, односить її в куток і нобережо ставить лицем до стіни.

Кривенко не повертаючись, скося зирка на неї і бренькає

Орися задумчиво підходить до столу й зупиняється. Водить очима по пляшках, потім скида рукавички, бере пляшку й налива в шклянку. Пробує, потім п'є.

Кривенко (хмуро поглядаючи на неї, байдужим, тупим голосом). Воно міцне.

Орися. Добре.

Кривенко. Недобре потім буде.

Орися. Я говорю, що воно добре. (Налива знов.) А що потім буде, побачимо. (П'є.) А тепер уже ні: алколь чути. (Одсува шклянку. Застига й дивиться поперед себе, не кліпаючи. Тихо, не обертаючись до нього.) Ви не вірите уже в таке майбутнє?

Кривенко стискує одним плечем і досадливо ворухиться.

Орися. Да?

Кривенко. Да.

Орися дивиться на нього. Встає, підходить, скида капелюх і кида його на землю. Помалу опускається на шкуру поруч з ним. Вдивляється в нього глибоким, тужним поглядом.

Орися (тихо). Під очима синяки... Сірий... Губи жорсткі..

Несподівано бере його голову в руки і припадає довгим, ніжним поцілунком. Одривається й суворо-задумливо дивиться вбік.

Кривенко зиркнувши на неї, бере руку її й цілує

Орися (помалу гладить другою рукою по голові його). Бідний мій!.. (Злегка насмішкувато, тепло й ніжно). Важко жити з принципами? Га?

Кривенко (глибоко зідхнувши). Да, іноді не з медом... Іноді просто не знаєш уже, чи не ваша правда, чи не краще слухать своїх хвилиnnих бажань і плювати на майбутнє...

Орися (тихо й роздільно). „Принцип—прожектор, який освітлює людині і гори, і провалля, а безоглядні, хвилиnnі бажання—велосипедний лихтарик, який тільки заважає“... Хто сказав?

Кривенко. Я. А тепер...

Орися (швидко, серйозно, строго навіть). А тепер теж саме!

Кривенко здивовано, пильно дивиться на неї. Випускає її руку й холодно-насмішкувато злегка кривить губи.

Орися (спалахнувши). Ви що? Думаєте, сказала це, щоб вам догодить? Підмажуюсь?

Кривенко без усмішки дивиться на неї.

Орися. Сказала, бо так думаю зараз! А через п'ять хвилин пошлю к чорту всі ваші принципи! І поцілувала вас з жалю, а не з чогось другого... І прийшла того, що... Ну, не ваше діло, чого прийшла!.. (Встаючи.) Тося зараз у професора. Буде там довго, а я сидить в прийомній не хотіла.

Кривенко (живіше). Тося у професора?

Орися. Да. Останній огляд.

Кривенко (крізь зуби). Так.

Орися. А тижнів через два ви будете татом і саме життя без вас ламає всі ваші принципи.

Кривенко. У Тосі гроші є ще, не знаєте?

Орися. А ви що, на родиво, може, хочете дати? Помагати тому, що проти вас? Принципи!

Кривенко (в'яло). Перший принцип — нетреба зайвих, некорисних страждань.

Орися (злісно, роздратовано). Господи! „Некорисні страждання“! Наче є корисні страждання.

Кривенко. Бувають.

Орися. Це во ім'я майбутнього вашого? Та звідки ви, чорт вас забирай, знаєте, що життя піде по вашому плану, по напряму вашого майбутнього? Звідки ви знаєте, що за ці страждання, які ви добровільно приймаєте зараз, в майбутньому життя дасть вам те, чого ви хочете? Звідки?

Кривенко (з нудьгою). Звідти, звідки й ви знаєте, що сонце зійде над річкою, а зайде за садом „Тіволі“. (Зло усміхнувшись.) Краще відмовитись од бажання обняти вас зараз, ніж мати з вами дитину в майбутньому.

Орися. Ви вже маєте її від іншої.

Кривенко. Отто-ж бо й є, що „опыт и практика—великое дело“.

Орися (глухо). А якби я згодилась не мати дітей?

Кривенко хутко глянувши на неї, вдивляється.

Орися твердо видержує погляд.

Кривенко (киво посміхнувшись). Глядіть, програєте гру.

Орися. Не турбуйтеся.

Кривенко (з тоскою). Ех, покиньте, Орисю! Не вірю я вам і ніколи не повірю. Знаю, вам слави хочеться, хочеться бути відомою... Даю вам слово, що цього я вже не можу вам дати... Знаю, ви можете збрехати зараз і дати мені потім дитину, щоб прив'язати до себе... Але, кажу вам, вам-же гірше буде... Програєте...

Орися. Я хочу, щоб ви були моїм.

Кривенко (з усмішкою). Дуже хочете?

Орися. Хочу.

Кривенко. Так що й на каторгу за мною пішли-б і стали-б жінкою каторжника, а не художника?

Орися. На каторгу? (На мент зупиняється, немов вдивляється у себе.) Н-н-і... Зараз не хочу. Зараз не хочу. Не знаю, може-б тоді і захотіла.

Кривенко (ліниво одкидаючись назад). Заспокойтесь, Я цього не схотів-би.

Орися. Я й не турбуюсь. Через що-ж ви вже не можете дати слави?

Кривенко. Тося мабуть жде вас?

Орися (злісно). Я вас питаю, ви відповідайте! І сама піду! Без натяків. Фу! які ви гидкі, всі ви принципіяльні! Який чорт з ваших принципів, коли ви тільки рюмсаєте й мучитесь від них? Для чого-ж вони тоді? Від всього відмовляються, женуть всяку радість, всього бояться, жаліються... Во ім'я якогось дальшого, майбутнього, яке, може, ніколи й не буде. Фу ти, дурні!

Кривенко. А ви сами не одмовляєтесь від ближчого во ім'я дальшого?

Орися. Я?? О, вибачайте.

Кривенко. Для чого-ж ви оселились з Тосею, терпите всякі неприємності, слухаєте мої грубості?

Орися. Так мені хочеться.

Кривенко. Ну, і нам так хочеться.

Орися. Неправда! У вас ще крім Хотіння є Страх! Ось вам хочеться обнять мене, цілувать, милувать. Хочеться! Я по очах ваших завжди бачу. А ви цього не робите. А мені хочеться і зроблю.

Кривенко. Так чого-ж ви не робите?

Орися. Що?

Кривенко (глухо). Та от хоч-би обнять мене, цілувать, милувать?

Орися. Думаєте, не зроблю? Ну, нате! (Обніма й жагуче цілує лоб, щоки, губи).

Кривенко скажено стискує її, кладе на коліна собі лицем догори і, нахилившись, впивається поцілунком. Потім зразу під-

водить її, садовить і, трудно зідхнувши, одкидається головою на подушку і проводить рукою по лиці.

Орися припада головою до грудей йому й лежить. Потім розстібає комір сорочки його й цілує. Підводить голову і глибоким поглядом дивиться в очі йому. Кривенко не рушиться. Вона знову мовчки впливається поцілунком в тіло і знову підводить голову й дивиться в лице. Цілує й дивиться. Все частіше, все з більшою жагою

Кривенко (тяжко дихаючи, хрипло). Орисю!

Орися (з жагучою, ніжною готовністю витягуючи лице до нього). Що?

Кривенко важко дихає, хватає її за руку, душить, тягне до себе, одпиха, знов притягує.

Орися безвольна; ослабле тіло покірно посувається за ним; дивиться на нього затуманеним поглядом.

Кривенко (раптом одпихає її, сідає й рішуче стріпує головою). Нетреба!

Орися (з злою жагою). Треба!

Кривенко (таким-же тоном). Нетреба!

Орися. А я говорю тобі, треба! Чуєш ти?! (Присуваться ближче, обнімає.) Треба, кажу тобі! Не будь безумцем! Я дам тобі сил... Я запалю тебе... Ти будеш могутнім... Ти даси людям красу нашої радості... Чуєш? Що буде, ти не знаєш, а зараз є щастя... Бери-ж його! Бери, треба! (Розриває сорочку йому й палко, жагуче цілує, пригортаючись.)

Кривенко шаленно стискує її, впливається поцілунком і зараз же встає, посадивши її. Важко біга по хаті застібаючи сорочку.

Орися (сидить недвижно, спершись рукою на підлогу. Помалу поправляє зачіску, встає, підніма капелюх і одягає. Підходить до Кривенка і, простягнувши руку, сумно й ніжно говорить). Спасибі...

Кривенко. За що?

Орися (усміхнувшись.) О, не за те, що ви такий благородний. За радість переживання, за хорошу хвилину...

Кривенко (якийсь мент дивиться на неї.) Ех, Орисю! Якою хорошою ви можете бути!

Орися (просвітлівши). Хіба? (Хоче щось сказати.) Ну, нічого!.. Треба йти, Тося жде... До-побачення! (Стискує руку.)

Кривенко не випускаючи руки її, дивиться на неї. Орися знов з охочою ніжністю витягує до нього лице і жде.

Кривенко (зідхнувши, струсує руку й випускає). До-побачення!

Орися (помалу). До-по-бачен-ня... (Іде. Вмить озирється.) А це ще не кінець! Чуєте? (Швидко ступає до дверей.)

В двері стукають.

Кривенко. Ввійдіть!

Входить Антонина.

Антонина (входячи й холодно глянувши на Орису, стомлено говорить). Ви тут? Я так і знала... Я вас чекала й рішила сама їхати. Ви могли сказати, що вам треба піти, я-б Пашу попрохала поїхати зо мною...

Орися. Я на хвилинку зайшла до Василя Марковича. Думала, що ви довго будете. Вибачте, Тосю.

Антонина (проходячи вперед). Та нічого... Тільки професору прийшлось дати мені свого лакея допомогти доїхати... У мене тепер такі головокруження, що я просто боялась сама їхати. (До Кривенка.) Я на хвилинку зайшла... Маленьке діло єсть...

Кривенко. Сядь, Тосю... (Підставляє стілець.)

Орися. Ну, а я піду, одішлю лакея й підожду вас на звозчику. До-побачення!

Кривенко. До-побачення!

Орися виходить

Антонина (сідає. Підборіддя починає дрижати їй). Може я вам перешкодила?

Кривенко. Тільки, ради бога, не треба плакати.

Антонина швидко вийма хустку і приклада до лица.

Кривенко. Ну, Тосю! Це дійсно, як нежить у тебе. Ти-б хоч лікарства якогось взяла у лікаря...

Антонина (підводячись). Я піду... Вибачай...

Кривенко (не пускаючи). Ну, справді-ж, Тосю. Ти плачеш від всякої дурниці. Ну, чого ти зараз?

Антонина. Нічого... Вже нема... (Витирається.)

Мовчання.

Антонина (раптом). Слухай, я зайшла до тебе побалакати ще раз. Тільки ти мусиш мені дати слово, що скажеш правду.

Кривенко. Ах, Тосю, і тобі не надокучить ця передмова! Ну, даю тобі слово.

Антонина. Скажи... Да! Професор сказав, що через сім-вісім день... Бенефіс мій... (Гірко посміхається.)

Кривенко (невиразно). Так. Ну?

Антонина. Так от, ти скажи: ти нічого не зробиш дитині? (Кривенко нетерпляче поводить плечима.) Ні, ти мені дай слово. Я не можу. Мене бере такий жах, такий жах, що я... не можу. Я збожеволію. Я повинна знати напевне. Инакше, краще померти тепер-же, поки не пізно...

Кривенко (тихо, сумно). Я вже сказав тобі раз. Навіщо піднімати знову? Навіщо ці зайві, непотрібні страждання?

Антонина. Потім, май на увазі, що, коли у мене однять дитину, то молоко може кинутись мені в мозок і я можу збожеволіти... краще зараз...

Кривенко. Тосю! Ти — неможлива! Говорю-ж тобі... І крім того, це — неправда. У многих діти помирають на місяць, двох і нікому молоко не кидається... Ну, та про це нічого балакати. Сказав я... Родиш і будеш виховувати. Ти прочитала ту книжку по водоліченню, що я приніс тобі?

Антонина. Прочитала. Я думаю крім того звернутись до спеціаліста по нервових... Он у Сав-

ченків... Які вони обоє нервові, а подивись, які діти... Здорові, розумні... Хлопчику третій рік, а вже читає... (Іншим тоном.) Хлопчик таки буде... Тепер уже нема ніякого сумніву...

Кривенко (живіше). Да? Професор сказав?

Антонина. Да. Та я це й без нього ще тобі казала. Пам'ятаєш? Що він там виробляє тільки! (Показує на живіт.) Зараз можна сказати, що хлопець... (Лице її стає ніжне, м'яке, прояснене.) Васю! ти не розсердишся?

Кривенко (проти волі посміхається). Ну, ні...

Антонина. Знаєш, я хочу його назвати Васильком. Ти будеш Василем, а він Васильком... Ти нічого не маєш проти?

Кривенко (тихо). Ні, нічого...

Антонина (помовчавши). Господи! От ти говориш: сліпий інстинкт... Я не знаю, може і сліпий, животний, темний... Але я його, цю маленьку істоту, так люблю вже, такий він мені дорогий, рідний, що... Я, право, не знаю... Ви, чоловіки, не можете зрозуміти... Він—мій, розумієш, моя кров, моє тіло, частина мене, нова, дивна... Васю, ти розумієш?

Кривенко (чудно дивиться на неї). Да, розумію... Але ми по-різному любимо... (Сумно-задумливо гладить її по щоці. Вона несміло бере його руку і притуляється до неї лицем.)

Мовчання.

Антонина (тихо). Ти будеш приходить до нас... І ми будемо тебе бачити. Я вивчу його бути чесним з собою... О, за це будь певний! Це мені досталось не дешево.

Кривенко (нехотя усміхаючись). Навчиш такої чесності, як у тебе? Покірності темним інстинктам?

Антонина. Васю! Це—великий інстинкт...

Кривенко. Ну, добре... Не будемо більше про це... У тебе гроші є?

Антонина. Нема... Я вже в Орісі позичила десять рублів...

Кривенко. Господи, Тосю, як у тебе пливуть гроші!.. (Антонина хоче щось сказати.) Знаю, Тосю, ти їх не пропила й не викинула... Але ж треба обмежувати свої панські звички. Зрозумій-же, що я не можу так багато добувати грошей... Я весь в довгах, мені ніхто вже не вірить... Колись ти назвала міщанством щитання грошей. Почекай!.. Міщанство—щитать, коли не заробляєш; але ці гроші—мої нерви, Тосю... І ти ще раз сказала, що я даю тобі гроші не од серця. Я добре це пам'ятаю. Так от, Тосю, даю їх тобі од серця, од товариської жалости своєї. Бо боляче дивитись на твої страждання. Я не хочу їх. І знай: не з повинности, не з страху перед мораллю бовтунів... І знай також, що нема у мене ненависти до тебе; і коли в будучому дам тобі ще страждання, то не по моїй вині, а по вині того, що весь цей час дає нам страждання... Чуєш Тосю? Запам'ятай ці слова і вір їм,—од душі говорю. І більше не будемо ніколи про це балакати. (Виймаючи гроші.) От сімдесят рублів. Більше зараз не можу. Через сім день говориш?

Антонина. Да. (Бере й ховає гроші в ридикюль.)

Кривенко. За цей час я встигну ще добути.

Антонина. Тільки ось що, Васю: не приходь ти цей час до мене. Добре? Помогти ти нічим не допоможеш, а мені тяжко.

Кривенко. Як хочеш...

Антонина. А як помру, не згадуй, Васю, лихом... Чуєш? Ну, а тепер я піду... Оріся, мабуть, сидить на звозчику і жде. (Раптом). Васю... Ти не розсердишся, коли я тебе щось спитаю? (Кривенко з легкою досадою поводить плечем.) Ну, вибачай. Скажи

мені, тільки правду... Чуєш? Не бійся, все одно... Скажи: ти любиш Орису? Ну, скажи щиро, жорстоко, все одно... Ти умієш бути жорстоким...

Кривенко (сухо). Дитини від неї мати не хочу.

Антонина. Значить, все-таки щось є? Вона тобі подобається, як жінчина?

Кривенко. Тосю! Навіщо піднімати такі питання? Все одно-ж...

Антонина. Не сердься, я знаю, що ти все одно мене не любиш, я знаю, але ти скажи...

Кривенко (рішуче.) Не хочу сказати. Годі. Можу-ж я не відповідати?

Антонина. Розуміється... Як знаєш...

Кривенко (м'якше, беручи її за руку). Ти занадто цікавишся моїми думками, чуттями... Рахуєшся з ними...

Антонина. Якби ти був чужий мені, я-б не рахувалась. А то ти... Ну, годі.

Кривенко (натягнуто усміхаючись). Ну, скажи, невже ти серйозно послала-б мене на каторгу, якби я... дитину?..

Антонина (зразу міняючись, насторожується, нахмурюється.) Ти це навіщо?..

Кривенко. Так, питаю... Цікаво.

Антонина (рішуче.) Без всякого жалю! Навіть на смерть!

Кривенко. Так. Тільки не хвалюйся. Я лише тому спитав, що ти кажеш, ніби я близький тобі...

Антонина. Да, ти близький мені, ти дорожчий всіх мені. Да, я люблю тебе... Ну, от люблю і все! Але за дитину... Ну, нетреба... Я вірю тобі! (Непокоїно зазира в лице.)

Кривенко (твердо спокійно). Чую. І не думай більш нічого про це. Тобі тепер треба бути спокійною.

Антонина. Ну, прощай! Можна тебе поцілу-
вать? Може не побачимось...

Кривенко мовчки обнімає й цілує її.

Антонина приклавши хустку до лица, швидко, розхитуючись
і дрібно ступаючи, виходить з кімнати.

Кривенко помалу повертається, де-який час задумливо стоїть,
потім іде в куток, бере картину і ставить її на мольберт.
Довго дивиться, нахилиється, цілує й, припавши до неї, стом-
лено замирає.

З А В І С А

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Картина І.

Кімната Ориси.

В хаті Антонина, Орися, Паша, Бурчак. Біля піаніно стоїть колиска.

Паша зазираючи в колиску, тихо грає. Антонина, Орися й Бурчак одягнені.

Антонина досить струнка, лице свіже, освітлене красою ніжності. Стоїть коло колиски, одяга рукавички. зазира до дитини і весь час нерішуче погляда на Орисю.

Орися (перед дзеркалом одягає капелюх). Ну, Тосю, швидше, швидше! Спізнаємось. Терпіть не можу слухать п'єсу без початку... А Кривенко піде з нами?

Антонина. Ні, він сьогодні ввечері занятий. Іде до одного колеги. Читатиме один письменник свою нову річ.

Орися. Хто саме, не знаєте?

Антонина. Мілевич.

Орися. Фе! Не люблю його. Кислий. Побачить козявку і з кисло-трагічним виглядом філософствує: „а що сіє за кузка“? Не люблю. Ну, швидче! Я майже готова.

Антонина (винувато-нерішуче.) Знаєте що, Орисю? Я таки, здається, не піду сьогодні...

Орися (прудко обертається. Обуренно.) Фу-ти, яка-ж ви! Знов?

Антонина. Ну, їй-богу, голубонько, я боюсь. Мені самій страшенно хочеться послухать. Вісім місяців не будь у театрі. Ви подумайте: вісім місяців!

Орися. Ну, розуміється. Значить, треба йти! Не дурійте, ходім. Паша чудово справиться з вашим скарбом дорогим.

Паша (не обертаючись). А буде кричать, за ноги й об стінку.

Антонина (рішуче). Ні, я не піду! (Скидає рукавички.) Не можу. Боюсь.

Орися. Та чого-ж ви боїтесь, квочка ви?! Ну, чого? Ну?

Антонина. Я не знаю... Мені здається... Я цілий день сьогодні якимось почуваю щось таке... Не сердьтесь, Орисю, мені так неприємно... І він сьогодні багато плакав... (Нахиляється, слуха.)

Паша (грубувато). Спить, спить. Під музику.

Антонина (захоплено повертається до Ориси). А музику як любить! Ви помітили?

Орися (регоче). Кожного дня вона мене питає, чи помітила! Сама йому навіть граю що-дня... Ні, ви квочка! (Повертається до дзеркала.) Одягайте ваші рукавички й ходім! Паша йому гратиме, він буде спати, нам будуть грати і ми будем спати. Гайда!

Антонина. Коли-ж я боюсь.. Паша така до дітей холодна.

Паша. З'їм його!

Антонина. Ні, ви Пашуню, голубонько, уже той... Ви не сердьтесь, але ви... таки не любите дітей... Я вас дуже прошу, як заплаче, то он-там молоко. Він завжди їсть в десятій годині. Тільки, глядіть, голубонько, соску промийте наперед.

Паша. Та добре, добре... От нещастя! Наплодять всяких цуценят і дрижать над ними. Терпїть не можу пискунів. Ну, ну, не вб'ю його. Ідіть.

Орися. Пашо! Ви-б хоч помовчали! Ну, Тосю, їй-богу, ми спізнаємось. Ходім!

Антонина (нахиляється й цілує дитину. Слухає. Підводиться). Спить. Може він, справді, спатиме. Тільки-ж ви, Пашо, нікуди не підете?

Паша. Ні, як тільки ви вийдете, моментально схоплю хустку й побіжу гулять.

Антонина. Ні, Пашуню, ради бога, не покидайте ні на хвилину. Ні на одну хвилину. Щоб там не було! Дайте слово!

Паша. Ну, й чудна-ж ви...

Антонина. Ні, ви дайте слово!

Орися (нетерпляче). Тю! Та дайте їй слово, Пашо!

Паша. Ну, нате, нате вам слово. Нікуди й ніза-що не піду. Ідіть.

Орися (до Бурчака.) От вам, світове питання, дивіться й мотайте на вуса. Як женитесь, то жінка вас цепом прикує до колиски.

Бурчак (який зворушено і приязно весь час слідкував за Антониною. Зідхнувши). Ну що ж... Я розумію...

Антонина знов нахиляється до колиски.

Паша (до неї.) Ще-ж таки...

Орися (до Бурчака, не перериваючи розмови). Ви хотіли-б мати дитину? Да?

Бурчак (хвилюється, скида окуляри). Як від кого...

Орися (пильно дивиться на нього й, гидливо скрививши губи, мовчки круго одвертається). Ну, ходім!

Бурчак надяга, куляри й несміло дивиться на неї.

Паша (до Антонини). Та годі вам! Ви розбудете його!

Антонина (підводячись, тривожно). Щось він дихає часто... І жар, здається, невеличкий.

Орися (з досадою). Ну слухайте, Тосю, це вже смішно нарешті!

Антонина (серйозно, незадоволено). Не можу-ж я! У дитини, може, справді щось... а ви так легко... (Нахиляється)

Орися стискує плечима.

Бурчак. А, може, дійсно, дитина... не дуже... той...

Орися. Мовчіть хоч ви там! Ще собі... „Дитина, дитина“! Ви його зробите таким мамієм, що ні-к-бісу не буде годний..

Антонина. Ви говорите так, що не знаєте, що то дитина..

Орися. А! Не знаю.. І знать тут нема чого... Бачу тільки, що так не можна виховувать. Так дрижати, мліти над ним... Ви йому дихнути вільно не дасте... Одягайте рукавички, ходім! Або зоставайтесь, ми сами підем. Ну?

Бурчак. І Кривенко так любить дитину? (Прокашлюється. Всі дивляться на нього. Він, відно, почував себе ніяково.)

Антонина (холодно, насторожено). Да, розуміється... А що таке?

Бурчак. Я так... Батьки, звичайно, не так дуже... той...

Антонина (мягше). О, певне! Але Василь Маркович дуже любить... Правда, він всього раз дві бачив його... Виїжджав він... Він, взагалі, страшно любить дітей. Завжди, бувало, коли гуляємо, ловить дітей на вулиці й цілує... А пам'ятаєте, Пашо, як він хвилювався, коли дивився перший раз на Василька? Лице таке бліде, чудне й ніжне разом з тим... Як він комічно держав його на руках! (До Бурчака.) Ви знаєте, йому тільки два місяці, а він уже посміхається...

Бурчак (дуже уважно слухає. Серйзно). Хто? (Всі регочуть.)

Орися. Василь Маркович Кривенко! Знаєте тепер?

Бурчак (зміщено, усміхається). Да, це я спитав...

Паша. Тихо, ви! Дитину розбудите.

Антонина струбовано знову нахиляється до колиски.

Орися. Знов! Ну, Тосю, я йду! це—неможливо. Глядіть, переїду од вас, уже не підете.

Бурчак. Ви переїжджаєте звідси?

Орися. Да мені не дуже-то приємно слухать цього пискуна. Я в цім творі участі не брала...

Антонина (засоромившись). Ну, Ори-и-сю!..

Орися. Ха-ха-ха! Світове питання теж сконфузилося!.. А знаєте, Тосю, я таки, здається, звідси виїду прямо на північний полюс!

Антонина (неймовірно). Та що ви! Яким робом?

Орися. Верно! Пам'ятаєте, я вам казала, що познайомилась з мільйонером?

Антонина. Ну?

Орися. Мордоворот, анатема одчайнний і не сяє молодістю.. Ну, та наплювать!.. Так от, покорила його серце й кешеню... У Семенових стрічаємось... Покою не дає: люблю, каже, „до потери сознания и состояния“. А я візьми та й скажи йому раз,—буду, мов, вашою на північному полюсі, там де не ступала ще ні одна нога людини... І уявіть: такий ідіот, в самий серйозний спосіб пропонує організувати експедицію на північний полюс!

Антонина. Та що ви кажете?!

Орися. Йй-богу!

Антонина. Ну, а ви-ж що йому на це?

Орися. Нічого. Почекайте, мовляв, трошки, подумаю і скажу. Мені тут треба ще де-що вияснить... Коли ні... йй-богу, їду! Чорт з ним, хай бере мене там, де не ступала ще людська нога. Принаймні оригінально... Експедиція буде зватись моїм іменем. „Експедиція Іріни Вербівської“. От вам! Світове питання, ви за хеміка з нами. Добре?

Бурчак (понуро). Ні, я тут останусь...

Орися (зирка на Антонину. Обидві усміхаються). Да! Йй-богу, поїду!

Антонина. Але-ж загинути можна, Орисю...

Орися. От біда! А хіба краще загинуть тут од якої -небудь халери? Принаймні, користь якась буде від моєї смерти вашій людськості... А мені любопитно... Ну, до цього ще далеко. Тут якби вибратись у театр... Вам, Тосю, це важче, ніж мені на північний полюс. Ну, ходім. Розрішаю вам ще раз поцілувать ваш скарб і ходім.

Антонина (нахиляється, цілує й одходить). Ходім.

Орися. Слава богу. Бувайте, Пашо. Бережіть твір художника й не скучайте. Світове питання одкривает шествіє! Марш вперед. (Штовхає Бурчака і йде за ним.)

Антонина (до Паші). Так о десятій годині, голубонько... Ох, у нього, здається, одіяльце сповзло... (Біжить до колиски, поправляє.) Зараз, зараз... (Нагоняє Орисю.) До-побачення, Пашо!

Паша. З богом! (Всі троє виходять.)

Паша (сама. Ще трохи грає, потім затихає і слухає. Встає, нахиляється над колискою й дивиться на дитину. Обережно бере на руки, шепоче: „серце мое манюсінке“. Жагуче цілує, пригортає, знову цілує. Дитина пискує. Вона заспокоююче качає на руках її, але писк побільшується. Хвильово укладає в колиску, примовляючи): „ша, ша, любий! Тихо, моє хороше. Я загр-а-ю, загр-а-ю тобі. Ти любиш музику, любиш? О, Василько любить музику... Я Васюніку заграю, а він спатиме, малюсінкий, спатиме, хороший. (Поклавши, підсовує колиску до піаніно і, схилившись над нею, грає й тихо співає):

„Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас,
спи-ж ти, малесенький,
пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
поки не знатимеш,
що то печаль.

Хутко прийматимеш
лихо та жаль.
Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить—сльози лить.
Сором хилитися,
долі коритися!
Час твій прийде
з долею битися,—
сон пропаде.
Місяць яснесенький
промінь тихесенький,
кинув до нас...
Спи-ж ти, малесенький,
поки є час!“

Стукають. Входить Кривенко.

Паша (робить йому знак іти тихіше). Тш!.. Спить.

Кривенко (тихо). А де-ж Антонина? (Підходить до колиски й зазирає.) Драстуйте.

Паша. Хіба не знаєте? Пішла-ж з Орисею й Бурчаком у театр... А ви з холоду? Збирайтесь. Ідіть до груби, нагрійтесь, тоді підходьте.

Кривенко (нашпиньках підходить до стіни, в якій груба, роздягається і гріється). А холодно сьогодні. Вітер.

Паша. Да, страшенний вітер. А ви-ж збирались на вечір слухать Мілевича?

Кривенко. Не вийшов вечір. Автор не скінчив ще... Так Антонина таки пішла? Як-же це вона залишила дитину? Це дивно...

Паша. А що-ж їй, сидіти, як прив'язаній? І так ще ні разу не виходила... Вас-би засадить... глядіть цього пискуна...

Кривенко (мовчить. Очі його напружено, чудно зупиняються то на колисці, то на Паші. Одходить від груби). Вже, здається, зогрівся... А він усе під музику засипає?

Паша (буркає). Художественна натура.

Кривенко. А плаче все так-же багато?

Паша. Есть!..

Кривенко Хворий, мабуть?

Паша. Чого там хворий? І ви, коли були таким, то кричали, напевне, не менше..

Кривенко (нахиляючись над колискою). Взять неможна?

Паша. Боже вас борони! Розбудете, тоді сами захолисуйте... Краще не чіпайте...

Кривенко. Ну, неможна, так неможна... (Ходить по хаті, чудно поглядаючи на Пашу, розстібає й застібає піджак, на лиці заховане хвилювання й боротьба. Зупиняється). Слухайте, Пашо, не знаєте, чи нема чого попоїсти у Антонини? Не вечеряв, а йти не хочеться...

Паша. Здається, нема... Ні, нема. Вони сами нашвидку щось їли... Купить можна...

Кривенко (глухо). Іти не хочеться...

Паша. Я-б могла сходить вам та Антонина строго наказала не одходить від колиски ні на хвилину...

Кривенко. Ні, спасибі... Я як-небудь...

Паша. А то, хочете, піду?.. А ви посидите коло його...

Кривенко (роптом злякавшись). Ні, ні, спасибі... Навіщо?.. Я вам дуже дякую...

Паша. Та ви чого злякались? Боїтесь, що плакати буде? Ач, ніжний який! Привикайте...

Кривенко (натягнуто посміхаючись). Да, не люблю дитячого писку... Головне, не знаю, що з ним робить, як пищить...

Паша. Головою об стінку. Не знаєте?

Кривенко (ходить). Занадто радикально. (Знов підходить до колиски. Нахиляється й дивиться.)

Паша. Хоч дивіться, хоч ні, а весь у тата... Ні, справді, здорово схожий на вас...

Кривенко. Ну, от ще!.. Яка там схожість в півтора місяці?

Паша. А от така, що зразу видно, що ваші син... Здорове хлопча! Антонина певна, що дуже розумний буде...

Кривенко (одхиляється. Ходить). Да... (Тре лоба.) Ні, видно, я піду собі додому та ляжу спати... Прийду завтра... Ні, серйозно, хіба таки помітна схожість?

Паша. Просто, як дві туфлі з одної шкіри... Серйозно схожий... Особливо, нижня частина лиця... Вся ваша...

Кривенко Хм! (Непокоїно ходить по хаті. Підходить до свого пальто, бере в руки й задумується.)

Паша. Ви вже йдете? А послухать, як плаче, не хочете? Він уміє...

Кривенко (рішуче одкладає на бік пальто). Ні, посиджу ще... Дома скучно... Тільки от їсти хочеться...

Паша (грубувато, ласкаво). Ех, ви! Мнеться... Ска-зав-би прямо: так і так, мовляв, Пашко, хочу з сином сам побути... Ну, говоріть: чого вам купити? Шинки, ковбаси, сиру?

Кривенко (тихо приглушено). Так ви хочете піти?

Паша. Господи! Тон який... Ну, чого вам купити?..

Кривенко. Чого?.. (Понуро задумується.)

Паша. Господи! От питання, подумаєш, життя чи смерти.

Кривенко (швидко зирка на неї. Поспішно). Все одно, все одно, чого-небудь... Шинки, сиру, все одно... Тільки це напевне вам довго прийдеться ходити? Мені ніяково, що я вас заставляю...

Паша. Ну, що там! Десять хвилин, не більше...

Кривенко (не дивлячись на неї). Хіба? Не більше?

Паша (лукаво). Можу для вас і більше... (Ласкаво дивиться на нього). Ну, так купить сиру чи шинки? Скоро!

Кривенко. Все одно. Ну, купіть шинки...

Паша. Ех ви! Дайте вашу лапу... Я про вас була гіршої думки...

Кривенко (нахмурюється, але руку подає. З чудною посмішкою). А тепер кращої?

Паша. Ви—таки батько. Ну, й ша! Пашка сказала і йде по шинку. До-побачення. Як буде плакати, тихенько грайте. (Повертається й хутко виходить.) Кривенко якийсь мент ходить, потім зупиняється і прислухується. Зирка на колиску й починає швидко ходити по хаті, застібає піджак, приглажує чуб, на мент зупиняється і знов ще швидше ходить. Раптом рішуче зупиняється, глибоко зідхає й підходить до колиски. Нахиляється й обережно виймає дитину. Довго, з мукою дивиться на неї, помалу пригорта і ніжно, не одриваючись, цілує. Болісно покрутивши головою, знову кладе її назад і суворо, понуро, обпершись ліктями на колиску, задумається. Вмить встає, зстріпує головою, озирється і поспішно підкочує колиску до вікна. Губи йому тісно стулені, очі напружено-гострі. Одчиня вікно. В хату вривається вітер і підніма догори завіси. Кривенко бере дитину, ще раз пригортає, жагуче цілує, щось шепоче й хапливо розмотує пелюшки. Дитина злегка попискує. Ще хапливіше розмотує і, оголивши, виставляє дитину на вітер в вікно. Дитина починає плакати, де-далі голосніше й голосніше і переходить в болісний вереск. Кривенко часто озиряється на двері, виглядає в вікно. Закусивши губу, з виразом суворої муки не рушиться. Дитина заковується, чути, задихається. Вітер рве завіси й надимає їх. Дитина вмить змовкає. Кривенко злякано, поспішно одтята її з вікна й нахиляється. Розтертяно озиряється. Нахиляється знов. Слухає. На лиці помітно полегкість. Швидко зачина вікно, підвозить колиску знов до піянина й хапливо пелена дитину. Часто прислухається до неї. Скінчивши, помалу сідає на стілець перед піяніно, нескладно звучить. Чути вітер за вікном.

Вмить двері одчиняються, поспішно входить Антонина. Зобачивши Кривенка, що раптово підвівся, стурбовано шукає очима по хаті й злякано говорить:

Антонина. А де-ж Паша?

Кривенко (мертво). Пішла мені купить шинки...

Антонина. Як-же вона покинула дитину? Я-ж прохала її. (З легким підозрінням дивиться на нього). Ти сам був тут?

Кривенко. Як бачиш.

Антонина (вдивляючись в нього). Та чого ти такий?.. Що з тобою? Блідий, страшний... Ти здоровий?

Кривенко. Ні, щось погано себе почуваю...

Антонина. Простудився?.. Але-ж яка Паша свиня! Я-ж прохала її... (Хапливо скидає капелюх, пальто, рукавички, кидає все на стілець і біжить до груби. Гріється.) Дитина спала добре?

Кривенко. Добре.

Антонина. Не плакала?

Кривенко. Ні.

Антонина. Не пішла таки й сьогодні я в театр. Так чогось мені страшно, тоскно стало на вулиці, що я покинула їх коло самого театру й побігла назад. А ти ж чого не на вечорі?

Кривенко. Так. Мілевич не скінчав ще.. (Тре лоба.) Ну, знаєш, я, мабуть, піду... Щось морозить мене... Мабуть, застудився десь...

Антонина (тривожно). Може, зварить тобі чаю з малиною? Це хутко. Ти підожди трохи, я зроблю тобі... (Підходить до нього.) Бідний! Справді, Васю, не ходи... Вітер такий... Ще більше застудишся... Вигляд у тебе зовсім поганий... Жар є?.. (Хоче попробувати рукою лоб його).

Кривенко (ухиляючись). Ах, та нічого серйозного.

Антонина. Ну, як-же нічого серйозного?.. Видно-ж. Неодмінно треба тобі чаю з малиною... Я це зараз... Одну хвилинку. (Нашвидку підбігає до колиски, зазира й біжить до себе в кімнату.)

Кривенко напружено, неспокійно слідкує за нею. Як тільки вона виходить з кімнати, теж підходить до колиски і прислухається. Одхиляється. Важко хвилюючись, ходить.

Антонина (прудко входить, несучи в руці дитячу сорочечку. З несмілим, радісним захватом). Васю! Подивись...

Кривенко (дивиться). Ну?

Антонина. Ех, ти! Ти подивись, яка вона велика! Це прямо дивно, що у двохмісячної крихтоньки така велика сорочечка. Це прямо велетень якийсь буде. Тобі неприємно?

Кривенко. Ні, чого ж?..

Антонина. Але ти так чудно якось... (Раптом.) Скажи, Васю... Тільки правду... Скажи: ти вже привик до нього хоч трохи? Хоч трошки любиш? Скажи!

Кривенко (з мукою). Ах, Тосю, ти завжди в такий час питаєш... (Вміть злісно, болісно кричить.) Люблю!! Чуєш, Люблю! Задоволена?.. (Антонина вражено дивиться на нього. Він зразу хмуро заспокоюється.) Вибачай... Я хворий... Піду я...

Антонина (тихо). Чудний ти... (Іде до колиски, обертаючись.) А як він музику любить! Не знаю, що буду робить, коли виїде Орися й забере піяніно... (Нахиляється над дитиною і враз вся одкидається назад.) Господи! Що з дитиною?! Вона вся горить! (Нахиляється.) Хрипить як!.. Боже мій!.. Вона вся розмотана. Хто чіпав її?.. Весь горить!.. (Зразу повертаючись до Кривенка.) Що ти зробив йому?! Що ти зробив?! Говори! (Наступає на нього.)

Кривенко. Заспокойся, ніхто йому нічого не робив.

Антонина. Брешеш! Ти отруїв її! Господи! (Кидається знов до дитини.) Вона без пам'яті... Васильку, Васильку, крихтонько моя малюсінька! Що тобі пороблено? Що пороблено тобі, дитинко ти єдина?.. Хрипить... (Кидаючись до Кривенка.) Що ти зробив

йому, страховище ти, говори, а то я тебе вб'ю тут!.. (Дико шукає очима по хаті.) Заріжу, задушу!.. Господи! (В одчаю хапа себе за голову.)

Кривенко (мертво). Говорю тобі, нічого їй не робив... Застудився прямо, мабуть...

Антонина. Застудився? Брешеш! Ти отруїв його! Отруїв! Ти навмисне вислав Пашу... От чого ти хворий... О, звірюко! Безумець!.. Я поліцію покличу!.. (Хоче бігти до дверей.)

Кривенко (хапас її за руку, суворо). Схаменись, що ти робиш! Ніякої отрути не було тут!

Антонина. А що було? Що? Говори!

Кривенко. Нічого! Безумна жінко ти! Застудилась дитина. І замість поліції лікаря поклич. Прощай. (Хоче йти.)

Антонина (хапаючись за нього). Ні, ти не підеш! Тепер ніякий лікар не допоможе,—ти отруїв її!

Кривенко (зупиняючись, дивиться їй в лице). Слухай, Антонино,пусти й не роби безумств. Пошли за лікарем, кажу. Пустити я піду.

Антонина (хрипло). Ти не підеш!

Кривенко. Ти хочеш, щоб я насильно пішов?

Антонина. Я кричать буду!

Входить Паша з пакунком в руці. Здивовано зупиняється.

Антонина (кидаючись до неї). Що ви зробили з дитиною!? Навіщо ви покинули його?!

Паша (злякано). Що таке?

Антонина (в дикій розпущі). Що? Підіть, подивіться, вона горить вся, лежить без пам'яті!.. Ось він, це страховище, батько, отруїв її!.. О!! Я збожеволію, я уб'ю тебе, я... Господи (Ридає.)

Паша (біжить до колиски). Та що таке? Дитина була зовсім здорова...

Антонина (схоплюється, біжить за нею й сильно одпихає її од колиски). Куди! Застудить хочете ще? Не

смійте! Убивці!.. Убили... О! (Ридає. Знов до Кривенка, люто.) Що ти, проклятий, зробив їй?!

Кривенко (рішуче прямує до своєї одежі. Одіваючись). Нічого. Пашо, біжіть краще за лікарем. Нemoжна гаять часу.

Паша. Правда. Я зараз. зараз! (Розтеряно й хапливо біжить з хати.)

Кривенко. Прощай, Тосю! Завтра прийду. (Виходить.)

Антонина припавши до колиски, в розпуці ридає і б'ється об край її.

Завіса.

К а р т и н а ІІ

Там-же.

Двері в кімнату Антонини розчинені. В ній видно край колиски й постаті Антонини та Орисі, які клопотливо миготять.

В Орисиній кімнаті біля столу сидить Кривенко. Руки схрещені на грудях, лице мертво-кам'яне, губи тісно стулені.

Долі валяється бавовна, мокрі ганчірки, на столі і стільцях пляшечки від лікарств, на піяніно лежить рушник. Посеред хати таз з водою.

Чути хапливу, одривчасту розмову Антонини, Бурчака й Орисі. З дверей в сіни хутко входить Паша, несучи на руках щось загорнуте в біле.

Кривенко (помалу повертаючи до неї голову). Паша, я вас питаю, як йому?

Паша мов не чуючи, злісно зидирає голову догори і, не обертаючись до нього, проходить в Антонинину кімнату.

Кривенко якийсь мент дивиться їй вслід і знову непорушно сидить, мертво дивлячись перед собою.

Шамотня побільшується. Чути голос Орисі і, ніби навздогін, слово „моментально“! В цей-же мент швидко виходить звідти

Бурчак і йде в сіни.

Кривенко (глухо до нього). Йому гірше?

Бурчак не відповідаючи, з ніяковістю нахилиє голову і поспішно виходить.

Кривенко довго дивиться вслід йому, потім глибоко зідхає й закусює губу.

Вбігає Оріся, бере з підлоги таз і, не глянувши на Кривенка, біжить назад.

На зустріч їй вибігає з рушником у руках Паша і пробігає в сні.

З сіней з пляшками в обох руках прудко входить Бурчак.

Кривенко (до нього). Слухайте, я вас питаю, гірше йому?

Бурчак (зразу зупиняється, очевидячки, приготувавшись до цього, і з напруженою рішучістю говорить). Добродію! Я вас прошу не звертатись до мене... З людьми, які не достойні носити ім'я порядної людини, я... не можу...

Кривенко (скажено схоплюючись, підбігає до нього, хапає за глотку і, струсивши ним, кричить). Я тебе питаю, слизняк ти поганий, як моему синові! Чуєш ти?! Говори: краще, гірше?

Бурчак (злісно викручуючись). Пустіть! Я з вами...

Кривенко. Говори, бо задушю, як собаку! (Струсює.)

Бурчак. Йому гірше... Пустіть, бо я...

Кривенко (пхаючи його). Марш! (Одходить і сідає знову за стіл.)

Бурчак. Ми з вами про це ще побалакаємо!.. Негодай! (Поспішно іде в Антонинину кімнату.)

Оріся (вбігаючи). Що за галас тут?

Кривенко (апатично, в'яло). Я питав, як моему синові, а Бурчак відповідав...

Оріся (з закоченими рукавами, недбала зачіска, комір кохточки одстібнутий, вся пишить енергією й завзятістю). А вам цікаво? Да? Ну, так знайте, що краще йому! Чуєте? Вашому синові краще і він буде жити! Він буде жити! Заспокоїлось ваше батьківське серце? Я вам ручаюсь, що він буде жити! (Б'є себе рукою

в груди.) Я! що-б там не було! Зараз прийде лікар. Можете йти додому і спокійно спать. Ваш син буде жить.

З кімнати Антонини хутко виходить Бурчак і йде в сіни. Входить Антонина. Розпатлана, лице змарніле, великі синяки під очима. Одягнена недбало. Безсило сідає на перший стілець і, звисивши руки, непорушно сидить. Убито, тупо до Орісі.

Антонина. Хрип більший... Він помре...

Оріся (сильно, злісно). Він не помре! Зараз лікар прийде...

Антонина. Нічого не допоможе... Я вже не маю сил... Треті сутки я не сіла ні разу. Я вже не можу більше... Все одно...

Оріся. Я вам казала, треба заснуть. Ви ляжете, засніть.

Антонина. Не засну... Зараз лікар прийде... (Раптом до Кривенка, з благанням, гаряче). Я благаю тебе: скажи, що ти зробив йому... Оріся! вийдіть, рідна, на хвилинку...

Оріся виходить.

Кривенко сидить недвижно.

Антонина (підходить до нього, благаючи склада руки). Заклинаю тебе всім дорогим тобі, талантом твоїм, твоїм життям, закликаю всім твоїм минулим і будучим, скажи! Скажи, нам треба знать причину... Лікар, здається, помилився, — у нього круп, а не дифтеріт. Чи, може, ти дав йому такої отрути, що неможна узнать?.. Він мучиться.. Воно-ж невинне! Що воно зробило тобі, пожалій муки його! (Ридає.)

Кривенко (трудно вбирає в себе повітря і встає. Глухо). Я нічого йому не зробив. Ніякої отрути.

Антонина. Ти — камінь!! Ти — звір! Ти гірше звіря! О, в тисячу раз гірше! І звірі жаліють своїх дітей... І я такого любила?! Я любила тебе?!. Го-

споди! (Ридає. Потім підбігає до нього, стає на коліна, хапає руки його і благає.) Ось на колінах... на колінах... Скажи! Прийде лікар... Він уже хрипить не може, задихається... Вмоляю!..

Кривенко (з силою, з мукою, підійма її). Говорю тобі, ніякої отрути нема! Застудився він. Все, що можу сказати тобі. Це все одно нічого не допоможе...

Антонина (з ненавистю). А-а! Не допоможе? І каторги уже не боїшся? „Застудився“? Із-за кутка убив? Сміливий? Ні, коли ти який сміливий, не ховайся!.. Але ні!.. Я тебе одправляю на каторгу, я сама піду туди, я своїми руками уб'ю тебе! Говори, що ти зробив йому!

Кривенко мовчки сідає.

Антонина. Не скажеш? (Безсило опускає руки вздовж тіла й широкими, некліпаючими, безумними очима дивиться кудись навскоса.)

Орися (із кімнати Антонини). Тосю! Ідіть сюди!

Антонина здригується й біжить туди. Видно, як Орися, Антонина й Паша метушаться коло колиски, Вбігає Паша, хапає з столу одну пляшечку, швидко читає напис на ній, хапає другу, третю і разом з ними біжить назад. Шамотня зменшується. Кривенко глибоко зідхає, встає, робить кілька кроків, торкається для чогось рукою до гравюри на стіні і знов сідає на своє місце.

Входить Орися, сідає на стілець. Витирається хусткою.

Орися Фу! Одчайний випадок був... Врятували... Чуєте?..

Кривенко сидить непорушно.

Орися (помовчавши). От! Принципи ваші... Скільки мук, скільки страшного страждання... Для чого? Ех, ви!... (Дивиться на нього.) Що? Заварили? Самому несолодко?

Кривенко (тихо). Ви мені скажіть: ви свідомі того, що ви робите, рятуючи його? Для чого ви це робите?

Орися. Свідома.

Кривенко. Для чого?

Орися. Для того, що так хочу. З самого початку хотіла і тепер хочу, щоб у вас була дитина! Була! І вона буде, буде! Чуєте? (Вмить з болем.) Та ви підіть, гляньте на нього... Підіть! Послухайте, як він хрипить, мучиться, підіть!..

Кривенко (з гнівом). Так ви піддержуєте його муки?! Яке вам діло до моєї дитини? Навіщо ви лізете в чуже життя.

Орися (сильно). Нате, що так хочу? А потім нате, що я — не камінь і не якесь незчуживлене страховище! (Круто повертається і йде в Антонинину кімнату.)

Входить лікар з Бурчаком. Маленький, товстенький дідок, короткозорний; поверта на всі боки боки головою й до всього придивляється. Говорить тенорком. Ходить дрібно, поспішно.

Лікар (обертаючись до Бурчака): Сюди?

Бурчак (за ним). Сюди, сюди... Направо двері!..

Лікар. Ага! Так, так... Я вже забув... Дуже хрипить, кажете? А ось ми зробимо, що він не буде хрипіть. Гарячої води, будь ласка... (Зирка на Кривенка і проходить в кімнату Антонини. Видно потім, як вони всі тупчаться коло колиски. Кривенко встає і ходить, часом зазираючи до них. Чути окрики лікаря. Рухи їх хапливіші, гарячкові. Чується крик Антонини.)

Кривенко зупиняється, напружено слухає. Вибігає Бурчак, хапає з піаніно рушник, для чогось оббігає круг столу і, натикнувшись на Кривенка, розтерпано, жалко говорить:

Бурчак. Помира!.. Задихається... (Біжить в Антонинину кімнату.)

Кривенко робить кілька ступнів і зупиняється. Важко дихаючи, слухає. Гомін в кімнаті Антонини стає голосніший.

Паша й Орися (обережно виштовхують Антонину в Орисіну кімнату). Неможна... Посидьте тут... Посидьте...

Антонина слухняно, як автомат, іде і, видно, несвідома в своїх вчинках. Підходить до Кривенка і, помітивши щось на рукаві у нього, машинально чистить. Потім обходить круг столу і йде у свою кімнату.

Кривенко пильно і тривожно дивиться їй вслід. Раптом чується повний одчаю й болю крик Антонини.

Кривенко здригується, міцно обхоплює рукою спинку стільця і весь напружено замирає. Крик Антонини, змішаний з риданням, не вгаває. Виходять лікар й Оріся.

Лікар (розводячи руками). Моя поміч непотрібна їй. Дайте їй крапель, укладіть в ліжко... Хай всі повиходять і хтось один зостанеться з нею... Це все... Що-ж зробиш? Наука—не бог. Вона—людина молода ще, перенесе... Було-б хоч раніше послать за мною... Сюди, здається?.. Ідіть до неї, я сам знайду вихід... Прощайте. (Виходить.)

Оріся (помалу вертається назад, зупиняється проти Кривенка і злобно, стомлено говорить). Торжествуйте: ваша взяла. Помер. (Повертається і йде в кімнату Антонини.)

Кривенко проводить рукою по лиці і глибоко зідхає. Раптом в кімнаті Антонини чується шамотня, крики Антонини і голоси Орісі й Паші.

Антонина. Пустіть! ви не маєте права! Пустіть, я вам кажу?

Голоси Орісі й Паші. Тосю, рідна!.. Нетреба... Заспокойтесь!

Антонина. Пустіть, я хочу показати йому!

Голоси Орісі й Паші. Тосю!.. Це—безумство... Нетреба...

Антонина (ще з більшим одчаєм і силою розпуки). Пустіть! Геть к чорту!! Тікайте!

Шамотня побільшується,—видно, не пускають. Але Антонина виривається і вбігає в Орісину кімнату. На руках у неї труп дитини, посинілий, задубілий. Очі дико блищать, волосся рвівається. Підбігає до столу і з силою кладе дитину на стіл перед Кривенком.

О р и с я (кричить). На! дивись! Любуйся! Любуйся убивце!

Кривенко кам'яно стоїть і мовчки зирка на труп. Проводить рукою по лобі й рука дуже дрижить.

О р и с я (беручи Антонину за руку). Тосю! Пожалійте себе! хоч трохи заспокойтеся... Життя велике... Попереду..

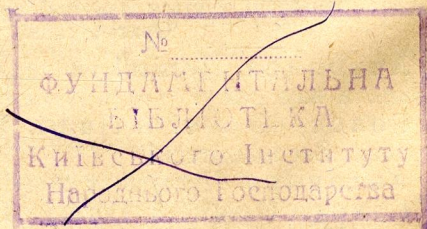
Антонина. О, я тепер спокійна! Нема „те-mento“ уже! (До Кривенка.) Нема? Правда? Дивись! Дивись-же!

Кривенко раптом помалу підходить до столу, нахилиється до дитини, цілує, підводиться і, не глянувши ні на кого, мовчки, злегка згорбившись, важко й не поспішаючи, виходить.

Антонина з риданням падає на трупик, припадає до нього і в одчаю водить головою вправо і вліво.

Всі стоять прибиті, стомлені, понурі.

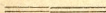
ЗАВІСА

З М І С Т

Великий Молох стор 5

Memento „ 107

84753

2 Rnd

W. 51

1p 80

6p.03K

(1986)
P1

872

2

X

~~9452~~

TOM X